

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2016 PRIS: 89:-

Vad har forskningen för framtid?

MARIELOUISE SAMUELSSON, BJÖRN O NILSSON och MARTIN WIKSTRÖM,
ULF DANIELSSON och BERND HENNINGSEN om en allt annat än akademisk fråga.

FRIZON

FREDRIK JOHANSSON
förundras över torftigheten
i Sven-Eric Liedmans
idéhistoria.

CIVILISATION

ULRIKA CARLSSON
om hur Bibelns språk
talas i dagens Israel.

RECENSION

LISBETH LINDEBORG
om dada som ännu har livet
och hälsan.

7 388280 408901
RETURVECKA V 24

INTERPRESS 2804-04

PÅ AXESS TV.
PÅ AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

TUSENÅRIGA KLOSTER

Serie i tre delar med start fredag den 20 maj kl 20.00 på Axess TV.

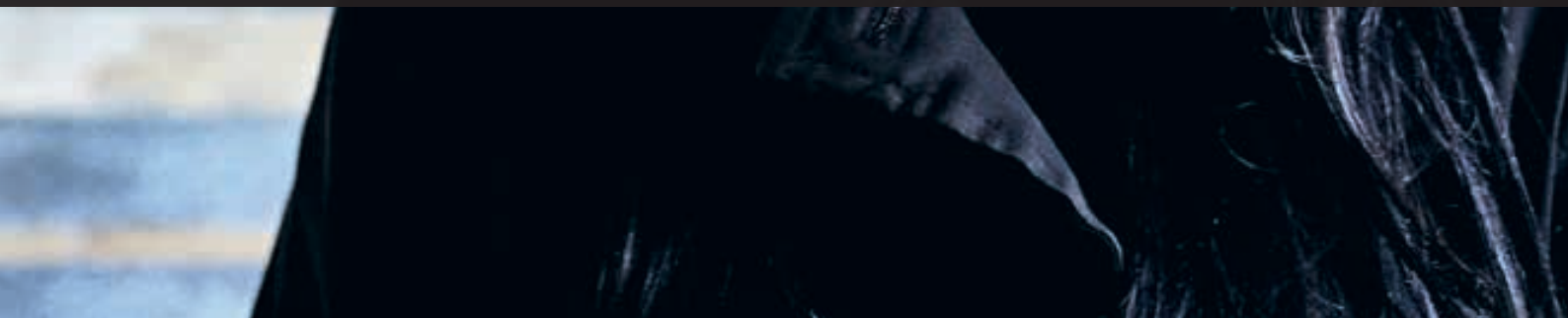
COM HEM
● ● ● ● ● ● ● ●

BOXER

Telia

Vilken roll har klostren spelat för politik, kultur och nationell sammanhållning?
I denna dokumentär får vi följa klostrens utveckling i Storbritannien
under tusen år. Programledare är Janina Ramirez.

Klassisk bildning på

AXESS TV

Det politiska landskapet

Det unga bokhandelsbiträdet på Waterstones i Oxford fick syn på mig när jag stod och bläddrade i en paperback med frodigt gräs och en ensam svartvit fårhund på omslaget.

– Du måste köpa den, hojtade hon. Den är fantastisk!

Hon verkade inte precis ensam om sin åsikt. Det låg rejäla högar på ett bord mitt i lokalen. Sådana travar – och så klistermärken med ”Köp en och få en till för halva priset” – brukar ha en starkt avkylande effekt på mig. Men den här gråkalla marsdagen var jag tvärtom alltför frusen för att spjärna emot utan gjorde som jag blev tillsagd, och det fick jag inte skäl att ångra. *The Shepherd's Life* av James Rebanks är en lika ovanlig som angenäm bekantskap, och nu ser jag att den har kommit ut på svenska också som *Fårbondens dagbok* (Brombergs).

REBANKS ÄR EN motsatsernas man. Han ägnar sig åt fårskötsel på en gård i norra Englands högländer och är fast besluten att fortsätta i fars, farfars och förfäders fotspår. Han uttrycker en oerhört stark, närmast mystisk känsla av att höra ihop med en plats och ett levnadssätt. Han håller fast vid flera av de traditionella metoderna men är inte rädd för modern veterinärmedicin eller IT och ger inte minsta intryck av att ha en inkrökt syn på samhälle eller medmänniskor.

När han var 15 gav han fullständigt fan i en skola som han tyckte gav fullständigt fan i honom och den värld han kom ifrån, men i övre tonåren upptäckte han böcker och läsning, tog examen från grundskola och gymnasium och så småningom även från Oxford. Nu delar han sin tid mellan fären och FN-organet Unesco, för vars räkning han arbetar med att värna världsarv världen över. Jag vet inte hur han har det med latinet men till sitt väsen är han hundra procent Fridolin (ja, alltså, Karlfeldts).

Fårbondens liv har uppenbarligen stark attraktionskraft, men det beror inte på att bonden själv får strosa runt i någon bråkande idyll. Rebanks skildrar ett stenhårt arbetsliv med långa dagar, bister klimat och osäker lönsamhet. Någon enstaka gång finns det tid att räta på ryggen, blicka ut över dalarna och njuta av vad Herren givit, men betydligt oftare handlar det om hälften nederbörd och hälften färliga kroppsvätskor. För 15 år sedan slog mul- och klövsjukan till med full kraft och hjordar som avlats fram under decennier fick slaktas och brännas. Det var bara att börja om, att inte ge sig.

Fårbondens dagbok är inte skön- men väl arbetarlitteratur. Fast avsikten är snarare att väcka insikt än att inspirera till sociala förändringar. Rebanks får ligga i så det förslår men längtar inte efter att själva arbetet ska bli annorlunda. Däremot skulle han gärna vilja att sommarturisterna som strömmar till hans natursköna hemtrakter, Lake District, skulle notera inte bara bergen, vyerna och vattenspeglarna utan också det befolkade landskapet och skänka en tanke åt dem som genom seklerna har format det. Det är så märkligt, skriver han, att upptäcka att främmande människor är förälskade i platsen där du bor men inte bryr sig om att du finns där.

Kulturen borde inte vara mindre viktig än naturen.

Rebanks berättar hur omskakande det var när han först insåg att de besökare som kommer för utsiktens och ett par vandringsdagens skull var hundra gånger fler än de som lever och verkar i dalarna. ”Jag såg det som ett hot mot själva vår existens i en tid när vi i allt högre utsträckning var tvungna att göra vad politiker och allmänhet sade åt oss.”

HÄR FÅNGAR HAN UPP något ytterst väsentligt, som förtjänar en hel bok i sig. Hur fungerar egentligen demokratin i frågor som gäller landsbygd och stad? Stadsborna är numera många fler. I ett politiskt system, som bygger på att samla majoriteter, blir det följaktligen deras urbana värderingar som sätter tonen. Men hur demokratiskt är det egentligen att de som inte är personligen berörda kan styra och ställa med dem vars vardagsliv och utkomst står på spel? Vart har äganderätten och egenmakten tagit vägen?

Rebanks korta observation stämmer till eftertanke även för en svensk: Varför ska rikspolitiker detaljreglera hur nära vatten man får bygga även på platser där sjönära bygglägen är en av få tillgångar man har? Varför ska man inte få bestämma på ort och ställe? Varför ska rovdjurspolitiken läggas fast centralt snarare än genom överläggningar och förhandlingar med dem som ska ha vargen inpå knuten? Varför ska måttligt starka bevarandebestånd väga så tungt visavi möjligheten att driva skogsbruk och försörja en familj?

Borde inte folkstyre handla mer om rätten att påverka gemensamma angelägenheter och mindre om att utöva makt över andra?

PJ Anders Linder

PJ Anders Linder

”Fårbondens liv har uppenbarligen stark attraktionskraft, men det beror inte på att bonden själv får strosa runt i någon bråkande idyll.”

EN SVÅR ARBETSMARKNAD KRÄVER ENKLA JOBB.

Vi har för många arbetslösa människor i Sverige. Unga och nyanlända har svårt att komma in på arbetsmarknaden och få ett första jobb. Samtidigt ser vi hur många kämpar för att få vardagen att gå ihop. Småbarnsföräldrar har svårt med tid, äldre har mer tid men mindre kraft och ork, och på arbetsplatsen är stressnivåerna ofta höga.

Vi har en idé. Det finns alltså en stor efterfrågan på vardagsjobb - jobb som underlättar vardagen för privatpersoner och företag. Arbetsuppgifter som fler kan utföra, och som gör tillvaron enklare för den som får hjälp. Det finns också många som skulle behöva få in en fot på arbetsmarknaden och den erfarenhet ett jobb ger.

Hur gör vi det billigare, enklare och mindre riskfyllt att anställa människor utan erfarenhet? RUT-reformen har visat att det går. Så hur kan vår idé bli verklighet, hur kan vi skapa fler vardagsjobb?

10 SAMHÄLLE

Krönikor Annika Borg vill värna det offentliga rummet

Thomas Engström undrar varför man behöver en plan **10**

Storbritannien Stephen Castle om en alltmer EU-fientlig elit **12**

Terrorism Magnus Norell manar till stöd för kampen mot islamism **15**

Latinamerika Mauricio Rojas fruktar att Latinamerika går in i en ny kris **17**

Louise Belfrage känner sig ambivalent inför Mario Vargas Llosa **19**

20 FRIZON

Nils Johan Tjärnlund går på Promenade des Anglais **20**

Christopher Coker analyserar förräderiets drivkrafter **25**

Fredrik Johansson läser om Sven-Eric Liedman **30**

34 OPINION

Lars Tobisson minns när socialismen stod för dörren.

TEMA: FORSKNINGENS FRAMTID

38 Pengarna eller idéerna?

Förväntningarna är stora inför höstens forskningsproposition.

Men att åstadkomma god forskning är inte någon exakt vetenskap.

Av MarieLouise Samuelsson

44 Kunskap är vårt hopp

Sverige har länge legat i topp för satsningar på forskning. Utan ökade investeringar riskerar vårt goda utgångsläge att gå förlorat i den globala konkurrensen. **Av Björn O Nilsson och Martin Wikström**

48 Ett system i kris

Universitetsvärlden är i händerna på politiker och byråkrater utan förståelse för riktig vetenskap. Hur forskningsmedel skall fördelas och undervisningen genomföras måste akademien själv styra över. **Av Ulf Danielsson**

52 Tankens fristater

Universitetsvärlden plågas av underfinansiering, byråkrati och politisk klåfingrighet. Akademisk frihet och högkvalitativ forskning erbjuds istället alltmer av oberoende vetenskapskollegier. **Av Bernd Henningsen**

”

Den liberala synen på frihetens och lagens roll i samhället går Liedman förbi.

Fredrik Johansson, sid 32

58 TRADITION

Josefin Holmström om Emily Dickinson och amerikanska inbördeskriget.

62 CIVILISATION

- Essäistik* David Andersson läser George Orwell 62
Resebrev Ulrika Carlsson om en syndaflod i Tel Aviv 64
Politisk filosofi Svante Nordin läser Hannah Arendt 66
Litteratur Torsten Rönnerstrand om Aris Fioretos och Grekland 68
Satir Christer Nilsson hyllar Grönköpings Veckoblad 70
Krönika Dan Korn funderar över svenska seder och bruk 71
I korthet Magnus Ljunggren om Achmatova och Sjolochov 71

72 RECENSIONER

- Lisbeth Lindeborg minns ingenting 73
Ann-Sofie Dahl kommenterar en kronprins 77
Bengt G Nilsson flyttar fokus från Europa 79
Martin Lagerholm är mörkrädd i Tyskland 81
Axel Odelberg följer en etiopisk epok i graven 83
Hanna Sisteck återför människan till ekvationen 85
Jan Söderqvist ersätter människor med maskiner 87
Andreas Danielsen blickar in i ett kaotiskt Argentina 88
Eli Göndör underkänner svensk integration 90
Staffan Skott umgås med galningar 92
Bengt E Y Svensson fascinerar av en anpassling 94
Thomas Gür uppvärderar individen 96

98 SAMTIDEN

Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Niklas Ekdal, Peter Elmlund,
Thomas Gür, Peter Luthersson
och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Redigering: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 7 juni 2016

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess

anses medge elektronisk lagring och publicering.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Rafaels *Skolan i Aten*

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström

Porträtteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

David Andersson
Författare och redaktör i
Axess

Louise Belfrage
Internationell rådgivare vid
Axel och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Ulrika Carlsson
Fil dr i filosofi vid Yale, nu
gästforskare i Tel Aviv

Stephen Castle
Journalist i *New York Times*

Christopher Coker
Professor i internationella
relationer vid London School
of Economics

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik
och bosatt i Köpenhamn

Andreas Danielsen
Diplomat och skribent

Ulf Danielsson
Professor i teoretisk fysik vid
Uppsala universitet

Thomas Engström
Journalist och författare

Thomas Gör
Företagare och skribent. Ingår
i *Axess* redaktionsråd

Eli Göndör
Fil dr i religionshistoria

Bernd Henningsen
Professor emeritus vid
Humboldtuniversitetet i
Berlin, Nordeuropa-Institut

Josefin Holmström
Författare, kritiker och
doktorand i engelsk litteratur
i Cambridge

Fredrik Johansson
Senior partner i Kreab

Dan Korn
Författare, kulturhistoriker
och rabbin

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap

Magnus Ljunggren
Professor emeritus i
ryska litteratur

Bengt G Nilsson
Journalist och författare

Björn O Nilsson
Vd i Kungliga
Ingenjörsvetenskaps-
akademien

Christer Nilsson
Författare och historiker

Svante Nordin
Professor emeritus i idé- och
lärdoms historia

Magnus Norell
Forskare med inriktning på
bland annat Mellanöstern
och terrorism

Axel Odelberg
Journalist och författare

Mauricio Rojas
Författare och docent i
ekonomisk historia

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

**MarieLouise
Samuelsson**
Journalist och författare

Peter Santesson
Analyschef vid Demoskop

Hanna Sistek
Frilansjournalist

Staffan Skott
Journalist och författare

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus
i teoretisk fysik

Jan Söderqvist
Författare och redaktör i
Axess

Nils Johan Tjärnlund
Vetenskapsjournalist,
författare och föredragshållare

Lars Tobisson
Partisekreterare i Moderata
samlingspartiet 1974-1981,
riksdagsledamot 1979-2001
och 1:e vice partiledare
1981-1999

Martin Wikström
Ansvarig för forskningspolitik
i Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien

Sprickorna i skalet

MEDAN JAG LÄSER AXESS nr 3/2016 noterar jag samtidigt att statsminister Stefan Löfven i *Financial Times* beklagar sig över att stämningen är så pessimistisk i Sverige. Den ekonomiska tillväxten är hög och ändå har så många en känsla av att samhället på något svårpreciserat sätt är på väg åt skogen. Vad är det med detta otacksamma folk? Temat för Axess aprilnummer är "när staten sviktar". Jag tror att den tendensen är en ledtråd till det som Löfven famlar efter. Men vad innebär den?

Det är på två olika plan som staten har börjat vackla. Den första nivån gäller en stigande osäkerhet kring vilken roll staten kan fylla i framtiden. Hur ska breda grupper kunna skaffa sig ordnade, trygga liv? Var kommer man kunna bo? Hur blir barnens skola? Det börjar bli uppenbart att den gamla ordningen inte kommer att kunna bestå. Vad gäller i så fall framöver? I grund och botten är den osäkerheten inte specifik för Sverige, utan snarare typisk för tidsperioden.

Vacklandet på den andra nivån fångar *Expressens* politiska redaktör Anna Dahlberg. När hon beskriver kristendenserna i den svenska statsapparaten gör hon en åtskillnad mellan statens hårda kärna

"Sverige växer upp i snabb fart. Det är sannerligen på tiden."

och välfärdens mjukdelar som sitter runt omkring. Men frågan är om det inte är mer fruktbart att vända på metaforen. Det är egentligen inte kärnan som är hård, utan skalet. Den moderna välfärdsstaten har ett exoskelett som omsluter ett mycket mjukt innanmäte. Och nu syns stora sprickor i skalet.

POÄNGEN ÄR ATT DEN gemensamma nämnaren mellan statens olika hårda verksamheter är att de i vid mening upprättar och bevakar olika former av gränsdragningar. Det handlar om barriärer som ska skydda den bräckliga insidan: försvaret som upprätthåller gränsen mot andra stater, polisen som bevakar gränsen mot den kriminella världen. Uppdraget är att göra en åtskillnad mellan det som är vårt samhälle och det som av olika skäl inte ingår i det. Det vi kallar civilisation äger hela tiden rum innanför sådana exoskelett. Det vardagliga samhällslivet, mjukdelarna i tillvaron, utspelas i en reglerad miljö. Vi lever den sociala världens motsvarighet till en park.

Mellan det mjuka innanmätet och det hårda skalet finns en spänning. Normer och inställningar som förenklar och förgyller livet inne i parken skiljer sig från dem som krävs för att bygga upp exoskelettet. Parkens gränsszon, staketet, grinden och de som står vid grinden blir så att säga främmande karaktärer. De hör till parken och är förutsättningen för den, men är ändå till sin natur skilda från den park som öppnar sig inåt. I parken

Axess nr 3/2016.

råder frid, men de ser risker. I parken löses konflikter genom procedurer, men de hanterar överträdelser. I parken är man jämlikar, de gör åtskillnader. Eftersom tvång och våld utövas i gränsszonen måste den verksamheten vara hierarkisk och strikt regelstyrd på ett sätt som gör att den kan framstå som förlegad jämfört med parkens informella och egalitära kultur.

I DEN CIVILISATORISKA utvecklingskurvan är det förmodligen en naturlig tendens att försöka stöta bort exoskelettet. Dess ideal och normer kolliderar med attityderna som leder till framgång inne i parken. Innanmätet växer och skalet blir alltmer försvagat. Därför är det endast i vissa delar kan man säga att staten sviktar. På andra områden är ambitionsnivån för vad som kan göras till offentliga angelägenheter stadigt i uppgående. Det privata och intima inordnas i en allt längre rad av frågor som "vi måste börja prata om". Den politiska ambitionsnivån för elegansen inne i parken är högre än på länge.

Samhällets exoskelett har däremot under många år varit bortglömt. Det värdefulla livet äger ju rum innanför skalet. Kan man så håller man sig helst där. Nu ruskas samhället om och civilisationens olika barriärer blir genast centrala. Är de lika stadiga efter år av försumelse?

Men det finns också ett tredje plan där ordningen nu omprövas. För när alla dessa osäkerhetsfaktorer diskuteras händer någonting speciellt. Det blir tydligt vad som är de bärande bjälkarna, stort skils från smått. Plötsligt har vi fått syn på de verkliga konturerna av vårt eget samhälle. Och där finns faktiskt ändå en anledning att känna tillförsikt. Sverige växer upp i snabb fart. Det är sannerligen på tiden.

Peter Santesson

En välvilja utan gränser

Bredvid bankomaten sitter en romsk kvinna och skakar på sin mugg. Hon ropar till var och en som går fram för att hämta pengar. Situationen väcker en rad motstridiga tankar, känslor och reaktioner. Skam, stress, ilska, empati. Hon sitter en meter från mina fötter. Ropandet tilltar när pengarna kommer ut ur sedelspringan.

Min stadsdels enda bankomat har fått den skyddande kåpan runt sifferdisplayen bortsliten på ena sidan. Nära och på samma sida sitter en romsk man på marken. Han ber om pengar flera gånger under den korta stund det tar att hämta ut sedlarna.

Det här är två platser, men bilden är

densamma nästan överallt. Och dagligen dröjer sig skammen och skulden kvar. Att gå och köpa en bukett sprakande röda tulpaner, utan att lägga något i muggen, blir ett tecken på den egna oförlåtliga egoismen.

I BARNVAGNSUTRYMMET PÅ gården till ett dagis sover EU-migranter på nätterna. Eftersom det inte finns några toaletter, förklarar hundägare att de inte kan rasta sina hundar i närheten då området bitvis är förorenat. Liknande berättelser kommer från hela Sverige.

Stockholms stadskärna har blivit en yta där EU-migranterna skapat boplatser. Kungliga Dramatiska Teaterns trappa kan tidiga

Framåt, kamrater, i beckmörkret

BLINDHET ÄR FÖRSTÅS inget som hindrar fladdermusen från att ta sig fram. Och både Norman Mailer och Stephen King hävdar envist att en författare aldrig ska spika handlingen i förväg; då fjättrar man huvudpersonerna vid författarens värderingar, fattar besluten åt dem, istället för att låta dem ströva fritt och göra sina egna val.

Jag har minst två skäl att grubbla över detta. Dels skriver jag en ny roman om Ludwig Licht och provar andra metoder än förr – istället för att utarbeta intrigen i förväg, in i minsta detalj, låter jag historien vandra mer som den vill. Dels är jag medborgare av en union vars mäktigaste politiker sedan ett antal år tycks vara inne på samma linje. Varför ha en plan när man vid första bästa kris kan skvalpa ihop lösningar på ren impuls?

Angela Merkel, denna gestalt av idel

protestantiskt ädelträ och östtyska tungmetaller, har till allas förvåning visat sig flyktig som väte. Nukleärhaveri i Japan? Då avskaffar Tyskland sin kärnkraft. Grekhaveri? Då bombarderar Tyskland landet med ömsom utskällningar, ömsom räddningspaket – allt beroende på kanslerns rådande sinnesstämning. Flyktinghaveri? Då "klarar" Tyskland det. Ty så har kanslern förordnat.

På goda grunder kan man stirra upp sig över en framtida president Trump. Frågan är bara om vi inte redan har en hypoman världsledare. De mest sinnrika superlogaritmer hos NSA i Fort Meade går bet när de ska försöka reda ut innebörden i signaltrafiken från Berlin.

KOM HIT, SA MERKEL. Vi klarar det. En modig politik, om man bara bortser ifrån att

Brexit, anyone?

12 Den brittiska eliten blir alltmer EU-fientlig

Kompromissa inte

15 Magnus Norell manar till stöd för kampen mot islamism

Fast i det förflutna

17 Mauricio Rojas fruktar en ny långvarig kris för Latinamerika

Den flärdfulle förföraren

19 Louise Belfrage är ambivalent inför Mario Vargas Llosa

morgnar vara en hemvist för upp till tio personer. I ett utrymme på Norrlandsgatan rullas femton madrasser ut på marken sena kvällar. Överallt i stadsbilden finns portabla hem fastknutna i lyktstolpar eller hoppackade på marken under dagen. Successivt har boendet, tiggandet och närhängenheten ökat.

Försäljare av *Situation Stockholm* har vid flera tillfällen blivit bortjagade av EU-migranter när dessa gjort anspråk på försäljarnas platser. Detsamma gäller barn som säljer majblomman. Det offentliga rummet är inte längre en gemensam yta, utan en yta EU-migranterna in-tecknar som sin zon.

Jag har frågat poliser, banker och politiker om vad de tänker göra åt att ytan tas i besittning och att många av oss inte får vara ifred i vår vardag. Ingen tycks se det som sin uppgift att värna det offentliga rummet och dem jag frågar verkar samfällt ha kapitulerat.

MEN ETT LAND BEHÖVER ha kontroll över sin yta. Marcus Brixskiöld, socialdemokratisk kommunpolitiker och opinionsbildare, har skrivit om vad som händer när ett land fränsäger sig den makten. När staten lämnar ytan tar någon annan över. Vad händer när medborgarna börjar ta tillbaka den? undrar han. När tilliten eroderat tillräckligt och människor får nog? Frågorna skisserar ett realistiskt framtidsscenario.

Ytan handlar inte enbart om marken vi rör oss på, utan är också ett mentalt rum.

Ytan handlar inte enbart om marken vi rör oss på, utan är också ett mentalt rum.

Det accelererande tiggandet på gator och torg i Sverige blev startskottet för en kollektiv mental och känslomässig process. Det var då vi öppnade våra hjärtan. Sverige suddade sedan även ut sina gränser mot andra delar av världen. Jag menar att det finns ett samband.

Det individuella mötet och vetskapen om en annan människas utsatthet väcker empati. Den empatin är god och nödvändig, men den kan inte ensam ligga till grund för beslut och samhällsansvar. Skulle vi bygga ett samhälle på enbart empati, vore exempelvis straff och frihetsberövanden en omöjlighet. Bakom varje fall finns en människa. Men den vissheten kan inte vara det enda som vägleder ett samhälle. Då blir det kaos.

På känslan biter inte heller fakta. Som att det är till Sverige bussresor med människor som avser att tigga går, inte till våra grannländer. Som att regeringens egen utredare Martin Valfridsson visar att tiggeri inte är en väg ut ur utanförskapet. Som att Sverige sänder signaler som gör att fler kommer hit

för att tigga. Som att kriminalitet finns i tiggarkulturens spår.

FAKTA HAR SPELAT liten roll för beslutsfattarna och inte heller i den allmänna debatten. Istället styr känslorna. En journalist träffar en EU-migrant, lägger röstläget mjukt och berättar hans eller hennes historia. Ingen analys, inget annat perspektiv verkar krävas.

Sverige tycks ha behållit endast ena delen av kärleksbudet "Du ska älska din nästa såsom dig själv". Men det är faktiskt moraliskt försvarbart att även älska sig själv. Tiggarna öppnade dörren för en gränslös svensk kollektiv välvilja. Vi behöver återta kontrollen över vår yta, både den på marken och den i sinnet. ✨

Av Annika Borg

hållningen vid den tidpunkten var mäktat populär. Så fort den upphörde att vara det, någonstans i det gråbleka gryningsljuset efter Kölns nyårsnatt, upphörde också kanslern att bekänna sig till den. Det blev lite mer av... ni klarar det.

"Ni", som i Polen, Tjeckien, Ungern. Fast de sa nej. Raskt vidare till "ni" som i Turkiet. Och visst klarar Turkiet det – de klarar alldeles utmärkt att lura EU på pengar för att

halsstarriga hyperaktivitet överlever den oss alla.

SÅDANA LEDARE FINNS det gott om. Tidigare presidenten Saakasjvili här i Georgien, tidigare presidenten Sarkozy i Frankrike. Sedan finns motsatsen, och de kallas koalitionsregeringar.

Koalitionsregeringar är realpolitikens motsvarighet till författare som i förväg hugger skeendet i sten. Färdplanen ligger fast, vad som än inträffar under resans gång. Därför fick aldrig Maud Olofsson sparken av regeringen Reinfeldt. Därför får Åsa Romson sitta kvar i regeringen Löfven. Koalitioner är usla på att känna av stämningar, eller rättare sagt: de ska inte känna av stämningar, får inte anpassa sig, eftersom det skulle strida mot ett ingånget kontrakt. Är inte saknaden efter Göran Persson mest en saknad efter enpartiregeringar? Den som inte har mandat att möblera om bland sina statsråd är ingen statsminister, han är bara partiledare.

Nej, Merkel har inte det som krävs för att leda Europas viktigaste land. Men kanske vore hon precis lagom dålig för ett av de

minst viktiga? När hon förlorat valet i Tyskland nästa år föreslår jag att vi stoppar henne i en Volkswagen med dubiösa miljöegenskaper, rullar henne över Öresundsbron, utsätter henne för en av de nogsamma identitetskontroller hennes politik har föranlett, och sedan installerar henne i Sagerska palatset. Det kanske inte blir lyckat på varje tänkbar punkt, men någonting lär i alla fall hända. Och det, som alla spänningsförfattare vet, är ändå huvudsaken. ✨

Av Thomas Engström

Så fladdrar fladdermusen vidare, allt längre ut i kolsvärtan.

finansiera sina fortsatta krigsinsatser. Nästa kandidatland, nästa dugliga och välordnade stat som ska klara det, heter Libyen.

Så fladdrar fladdermusen vidare, allt längre ut i kolsvärtan. Den ser inte ett dugg, men känner av minsta skiftning i landskapet. Och överlever, naturligtvis. I sin

Brexit, anyone?

Att den brittiska eliten röstar ja till EU-medlemskapet har länge ansetts självklart. Men dess stöd kan inte tas för givet, skriver **Stephen Castle**.

HAN LEDER ETT framgångsrikt företag, har examen från universitetet i Cambridge och bor på det exklusiva Savoy Hotel i London i väntan på att flyga till Fjärran Östern. Om opinionsundersökningarna stämmer är min vän just den sortens person som man skulle kunna förvänta sig är för Storbritanniens medlemskap i EU med garanterad tillgång till den inre marknaden och 500 miljoner invånare.

Men samtidigt som rödvinet flödar i hotellets eleganta bar och samtalet – som det så ofta gör i dessa dagar – kommer in på Storbritanniens förestående folkomröstning om landet skall lämna unionen står det klart att så inte verkar vara fallet.

Genom att lämna EU skulle Storbritannien kunna spara miljarder pund i årliga avgifter, något som kunde bekosta rätt många sjukhus, säger han. Britterna, tillägger han, vill egentligen ha ett frihandelsavtal med de kontinentala delarna av Europa, varken mer eller mindre. Och visst borde det, hävdar han, ligga i fastlandseuropeernas intresse att hålla marknaderna öppna så att tyska biltillverkare kan exportera till oss.

Vid en middag i västra London är det i stort sett samma visa. Mannen som arbetar inom finanssektorn beskriver EU som ett katastrofområde och frågar varför i hela friden Storbritannien skulle vilja vara kvar. Och till och med över tapas – jepp, tapas – säger en vän som studerat vid universitetet i Oxford, och som arbetat inom EU:s institutioner, att han inte har bestämt sig för hur han skall rösta.

ÅTMINSTONE ANEKDOTISKT verkar förvånansvärt många välutbildade yrkesarbetande storstadsbor leka med tanken på att rösta

för att Storbritannien skall dra sig ur EU, det som kallas Brexit. Och så borde det inte vara.

Enligt en opinionsundersökning som utfördes av Yougov är akademiker starkt EU-vänliga, medan de med lägst utbildning är för Brexit.

Detta är också vad de flesta politiker antar, vilket kan bidra till att förklara varför den populistiska högern inom UKIP, som kämpar för Brexit och mot invandring, på senaste tiden har nått stora framgångar i arbetarklassområden och i Englands badorter i förfall.

Det är på sådana ställen som väljarna känner sig övergivna av en alltmer globaliserad ekonomi som tycks göra orättvisorna allt större. Mindre kvalificerade arbetare är ju de som drabbas av invandringen och möter konkurrens om okvalificerade arbetstillfällen från mycket motiverade människor från Östeuropa som har rätt att jobba i Storbritannien tack vare de europeiska reglerna om den fria rörligheten. Arbetarklassbriter har liten utsikt att tjäna på rätten att arbeta och bo utomlands.

NÄR DET GÄLLER OLIKA åldersgrupper visar flera enkäter på något som skiljer Storbritannien från stora delar av det europeiska fastlandet. Bland väljare under 30 stöder nästan två tredjedelar fortsatt medlemskap, medan stödet faller till 58 procent bland folk i tretti-årsåldern och 52 procent bland folk i fyrtio-årsåldern. Därefter är de som stöder Brexit i majoritet bland de äldre (som dessutom är mer benägna att rösta): med 52–48 procent bland folk i femtioårsåldern och med 56–44 procent bland dem över sextio.

I Tyskland däremot tenderar de äldre att vara mer lojala gentemot EU eftersom de >>

De unga vill stanna kvar.

FOTO: DAN KITWOOD/GETTY IMAGES

Rupert Murdoch med sin EU-kritiska Sun.

FOTO: ARTHUR EDWARDS / GETTY IMAGES

– eller åtminstone deras föräldrar – upplevde de katastrofala följderna av andra världskriget.

I Storbritannien – där landets kamp mot nazismen av många ses som dess ”stoltaste stund”, som Winston Churchill uttryckte det – är man betydligt mindre tacksam för Europas roll i att stärka banden bland de forna fienderna. Det finns alltså en grundläggande längtan tillbaka till den tid då Storbritannien hade kolonier, även om de hela tiden blev allt färre, och fortfarande solade sig i de sista försvinnande strålarna från det lysande brittiska imperiets aftonrodnad. På den tiden förknippades den europeiska kontinenten med faror och otrygghet, en del upplever ett eko av detta i samband med flyktingkrisen och terrorhoten.

De yngre och mer välutbildade brukar dock se fler fördelar med medlemskapet – exempelvis möjligheterna att resa, bo och arbeta utomlands.

Men varför är det då så svårt för jakampanjen att få fram sitt budskap, inte bara till dem som antagligen hela tiden varit avogt inställda, utan även till en del av dem som borde vara mottagliga?

ETT SVAR ÄR ATT många av fördelarna med medlemskapet, såsom rätten att arbeta, bo eller gå i pension i de kontinentala delarna av Europa, är något som numera tas för givet av väljarna. De har en tendens att – antagligen felaktigt – förutsätta att de regler som de har vant sig vid skall fortsätta att gälla hur det än går i folkomröstningen.

Till viss del är detta ett resultat av en förståelig okunnighet. EU:s funktioner är per definition invecklade, utformade som de är för att förlikna 28 olika nationers intressen. Den sortens nyanser brukar inte reflekteras eller förklaras i den brittiska pressen, som älskar drama och överdrifter och är negativt inställd till EU.

Brexitkampanjen, med dess uppmaning att återvinna självständigheten, ta tillbaka kontrollen över invandringen och blicka ut mot resten världen, är djärt enkel.

Över frukost på ett kafé i London uttrycker en fransk medlem av Europaparlamentet sin oro över resultatet. ”Om man håller en folkomröstning om Europa i ett land där en stor del av pressen kontrolleras av Rupert Murdoch”, säger hon och syftar på mediemogulen som äger tidningarna *Sun*, *Sunday Times* och *Times*, ”då kan jag bara säga: lycka till.”

Europaskeptikerna har vanligtvis bättre slagord och repliker, tillägger hon, för det är krångligt att förklara motargumenten. ”Jag kan svara, men de behöver bara en mening, och jag behöver fem eller sex för att förklara.”

RADIO OCH TV, som är bundna av objektivitetskrav, spelar naturligtvis en avgörande roll, men inte ens där är saker och ting okomplicerade. Nu när folkomröstningskampanjen har dragit igång måste BBC vara strikt opartiskt, vilket i praktiken betyder att vartenda argument måste vägas upp av ett motargument. Så förstärkta, faktabaserade argument om konsekvenserna av Brexit måste därför rutinmässigt ”vägas upp” av påstående från lägret som vill ”ut” om att anhängarna av medlemskapet håller på med ”skrämselpropaganda”.

Eftersom många briter har begränsade kunskaper om hur EU fungerar brukar man se unionen mer som en internationell klubb – kanske lite som G7 – än som den juridiska grunden för en stor del av landets ekonomiska band, som utvecklats under fyra årtionden av integrering, och något som det

Mannen som arbetar inom finanssektorn beskriver EU som ett katastrofområde och frågar varför i hela friden Storbritannien skulle vilja vara kvar.

skulle ta årtal att riva upp och förhandla.

Och i grund och botten har briter en tendens att se på sitt förhållande till unionen genom en transaktionslins.

De sex undertecknarna av Romfördraget, som bildade föregångaren till dagens EU, hade samtliga varit angripare, ockuperade eller invaderade under andra världskriget. Flera andra länder som gick med senare, såsom Grekland och Spanien, såg medlemskapet i unionen som en symbol – och en säkerhet – för demokratin, det gjorde även de före detta kommunistiska länder som gick med 2004 respektive 2007.

Men Storbritannien påbörjade sin resa mot europeisk integrering år 1973, vid en tid då man var kontinentens ”sjuke man”

som konkurrerades ut, ekonomiskt, av sina närmaste grannar. Storbritannien kände att landet inte hade något annat val än att hoppa på den europeiska integreringsprocessen för att inte hamna på efterkälken.

NU, SOM EN FÖLJD av skuldskrisen inom eurozonen, är situationen den omvända och EU-kritikerna har utnyttjat den förändringen genom att byta inriktning på sina argument.

Philip Davies, konservativ parlamentsledamot och ledande förespråkare för Brexit, dricker kaffe på innergården i byggnaden där många brittiska lagstiftare arbetar. Han beskriver hur Europaskeptikerna har fokuserat mindre på argumentet att EU hotar suveräniteten. Istället för att beklaga sig över att Storbritannien riskerar att sugas in i en ”superstat” har de i allt större utsträckning beskrivit risken som att ”fjättras vid ett ekonomiskt lik”. Istället för att fokusera på handel med ett stagnerat Europa borde Storbritannien inrikta sig på att göra affärer med utvecklingsländerna, vars ekonomier växer snabbare, hävdar han.

Davies, som tidigare var föreståndare för ett snabbköp, valdes in i parlamentet för första gången år 2005 och var då enligt egen uppgift den ende konservative parlamentsledamoten som var beredd att klart och tydligt säga att Storbritannien borde lämna unionen.

”För mig handlade det inte om att mala på om suveränitet och demokrati – även om dessa frågor är viktiga”, säger han. ”Jag ville få folk att förstå varför vi som land skulle få det bättre utanför EU”, berättar han.

”Vårt tyngsta argument är inte suveränitet eller demokrati, även om dessa är tunga argument, utan ekonomin”, tillägger han.

DETTA ÄR DOCK en överdrift. Även de som är för att vi lämnar unionen medger att vi skulle få betala ett ekonomiskt pris på kort sikt – en synvinkel som kanske får många briter att dra sig tillbaka från randen till Brexit. Det förefaller allt tydligare att ett förhandlat utträde skulle ta flera år och medföra en osäkerhet som antagligen skulle förlänga den ekonomiska nedgången.

En motvillig röst för att Storbritannien skall stanna kvar inom unionen, föranledd av oro över de ekonomiska riskerna som Brexit med all säkerhet skulle medföra, är alltså det mest sannolika resultatet.

Detta är dock inte något som går att ta för givet och Brexitkampanjens framgångar speglar det faktum att i många bitters ögon ser EU nu helt enkelt ut som det sämre alternativet.

Och det är budskapet som hörs eka, inte bara i nedgångna områden där UKIP är framgångsrikt, utan ibland även i baren på Savoy Hotel i London. ✨

Artikeln är skriven särskilt för Axess.

Översättning: Martin Petersson

Bryssels flygplats den 22 mars.

FOTO: KETEVAN KARDAVA / GETTY IMAGES

TERRORISM

Kompromissa inte

Stor förvirring råder om hur Sverige ska bekämpa det islamistiska terrorhotet. Svaret är inte mer information om islam utan ett orubbligt försvar av demokrati och öppenhet, skriver **Magnus Norell**.

I NOVEMBER 2015 HÖJDES den nationella hotnivån i Sverige från en trea till en fyra. Detta är inte platsen att återigen ta upp varför hela tanken med en nationell hotskala är feltänkt från början. Det räcker med att påminna om att en höjd hotnivå självklart inte kan gälla hela landet och att det därför främst leder till mer oro och osäkerhet istället för motsatsen.

Höjningen var en konsekvens av de islamistiska terrorattackerna i Paris och en allmän panik efter diverse, fortfarande outredda, signaler om att en ung man bosatt i

Boliden eventuellt förberedde någon samhällsfarlig aktivitet. Under det knappa halvår som följde upplevde Europa, inklusive Sverige, en ojämförligt stökig tid med hundratusentals migranter som sökte sig hit från Afrika, Mellanöstern och Centralasien. Europeiska regeringar och myndigheter tappade snabbt kontrollen och tusentals människor befinner sig idag illegalt i länder som Tyskland, Sverige, Frankrike och Belgien. I dessa strömmar gömde sig också operatörer från både den islamiska staten (IS) och andra islamistiska organisationer. Inget

nytt här; detta var redan känt för säkerhets- och underrättelsetjänster runt om i Europa. Och den 22 mars slog den islamistiska terrorismen till i Bryssel i två parallella dåd mot Bryssels flygplats i Zaventem och mot en tunnelbanestation i Bryssels centrum (Malbeek). Över 900 personer dödades och skadades i dåden i Paris (13/11) och Bryssel.

I det läget sänker så Sverige sin hotnivå tillbaka till en trea. Men i ett läge där den allmänna oron ökat, antalet oregistrerade individer ökat explosionsartat i landet samt där bevis för att minst två svenska medborgare >>

varit inblandade i både Paris- och de nyligen genomförda Brysselattackerna, är det svårt att se Sverige som fritt från alla de problem och utmaningar vi och våra grannar fortfarande står inför.

MEN DESSA MANÖVRAR pekar på de problem Sverige har i att hantera terrorhotet, både politiskt och juridiskt. Det råder fortfarande stor förvirring och obeslutsamhet om vilka åtgärder som måste till. De skärpta lagar som trädde ikraft den 1 april i år – lagföring av dem som ansluter sig till och aktivt stött IS; upphävande av medborgarskap; tuffare regler för utländsk finansiering av islamistiska föreningar samt strängare regler för statliga och kommunala skattefinansierade bidrag till religiösa samfund som öppet förespråkar motstånd mot demokrati – måste paras med uppdaterad och relevant kunskap till beslutsfattare på alla samhällsnivåer. Det blir alltså nödvändigt att genomföra ordentliga studier om islamismens många förgreningar inom och utom Sverige. Problemen med de initiativ som både den nuvarande och den förra regeringen dragit igång för att ”bekämpa våldsbejakande extremism”, ligger även på andra plan än de rent lagstiftningsmässiga.

Dels rör det sig om de sinsemellan väldigt olika motivbilderna när det gäller religiöst, islamistiskt våld och till exempel politisk vänster- och högerextremistiskt våld. Eftersom den religiösa ideologi som ligger i botten på militant islamism (eller jihadism) skiljer ut sig betydligt från andra typer av terroristiskt våld, måste de bekämpas på olika sätt.

DELS HANDLAR DET OM att ”extremism” som termen har använts i svensk debatt, har fått en ny innebörd. Från att ha beskrivit en politisk inriktning har termen fått en både (kvasi)juridisk betydelse och en moralisk (snarare än en politisk) innebörd. Det i sin tur betyder att ”extrema ståndpunkter” inte bara innebär att någon förespråkar våldsamma metoder; det kan även

innefatta allt som inte innesluts i den så kallade åsiktskorridoren. Exempel är olika former av *hate speech* och krav på *trigger warnings* där det varnas för att uttryck som kan ”kränka” kan dyka upp. Effekten har blivit att rättsliga åtgärder kan komma ifråga för att tysta någon vars åsikter ogillas.

Det behövs också ett mer kraftfullt försvar för de under lång tid tillkämpade rättigheter som våra demokratiska samhällen faktiskt vilar på; till exempel yttrandefrihet (inklusive satir, hån och tuff kritik mot alla former av religiösa och politiska åskådningar); det självklara att jämlikhet råder; att absolut gå emot alla former av segregering vare sig det gäller kommunala badhus eller politiska församlingar, för att ta några konkreta exempel från samtidens Sverige.

Svaret på islamistiska terrordåd är inte mer information om islam (ett krav som

visar att speciellt kvinnors frihet (och det gäller både unga tjejer och deras mödrar) starkt begränsas av föräldrar, släktingar och omgivning. Det är ett domslut över ett officiellt Sverige som tappat både sin moraliska kompass och sitt kollektiva minne av de värderingar som en gång gjorde landet till ett föredöme för jämlikhet och frihet.

Det andra exemplet är en artikel (”Behovet av en demokratisk integrationsplan”) av Helene Bergman, publicerad på ledarsidorna.se 12/2 i år. Bergman skriver om en kollapsad integrationspolitik där, återigen, kvinnors friheter säljs ut till förmån för religiösa hänsyn. Hon citerar Ulf Boström, integrationspolis i Göteborg, som i sitt arbete ser att polisen inte längre kan uppfylla polislagens första paragraf som lyder:

”Som ett led i samhällets verksamhet för

Vad båda dessa exempel illustrerar är hur parallella samhällen tillåtits växa fram. Samhällen där svenska medborgare, i synnerhet kvinnor, inte har möjlighet att leva som fria individer.

brukar dyka upp efter varje islamistiskt terrordåd), utan ett oförblommerat och förbehållslöst försvar för demokrati och det fria, öppna och välkomnande samhällen vi byggt upp i väst. Som många modiga män och kvinnor sagt och skrivit under lång tid; man kompromissar inte med jihadism utan bekämpar den med de medel som står till buds och motarbetar dess ideologiska rötter genom att stödja alla de krafter som går emot islamism.

TVÅ EXEMPEL KAN belysa vikten av det sistnämnda. För det första den rapport om hedersförtryck i Stockholms förorter som nätverket Varken hora eller kuivad, VHEK, presenterade i mars i år och som med kraft

att främja rättvisa och trygghet ska polisens arbete syfta till att upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt att i övrigt tillförsäkra allmänheten skydd och annan hjälp.”

BERGMAN LYFTER FRAM siffror framtagna av riksorganisationen Glöm aldrig Pela och Fadime (GAPF), där det framgår att tiotusentals svenska ungdomar idag inte själva får välja sin livspartner, eller bara umgås med vem man vill.

Vad båda dessa exempel illustrerar är hur parallella samhällen tillåtits växa fram. Samhällen där svenska medborgare, i synnerhet kvinnor, inte har möjlighet att leva som fria individer.

Poliser på Stockholms centralstation efter höjd terrornivå.
FOTO: YVONNE ÅSELL/SVD/TT

Att detta är så viktigt beror inte bara på att dessa destruktiva processer hindrar svenska medborgare från att utöva sina självklara rättigheter. Det är också viktigt därför att det är ur dessa områden som en så stor del av det islamistiska våldet emanerar. Den ideologiska kraft som ligger till grund för islamistiskt våld är samma ideologi som tvingar in främst kvinnor (men även unga pojkar och män) i sociala tvångströjor.

Inte heller vad gäller polisens utrustning har Sverige riktigt hängt med. Det vapen som polis bär med sig idag är en pistol av märket Sig Sauer, vilket är ett närstridsvapen. Inte mycket att komma med mot en terrorist med automatvapen, vilket användes vid terrorattacker i Paris och Bryssel. Ska vapen med bättre eldkraft och precision användas måste de hämtas ut i låst vapenskåp på station, efter särskilt tillstånd av polischef. I praktiken betyder det att vid ett skarpt läge kan inte en polispatrull ingripa direkt eftersom sådana vapen inte får finnas i polisbilen på grund av stöldrisk. Men idag finns teknik för att kunna ha sådana vapen i låst väska i polisbilen på ett sådant sätt att stöldrisken i det närmaste är eliminerad. Väskans teknik förstör vitala vapendelar om någon försöker bryta upp den.

BÅDE POLITISKT OCH polisiärt finns således anledning att se över nuvarande åtgärder. Den religiöst motiverade islamistiska terrorism som idag utgör den största risken när det gäller terrorbrott, kommer inte att försvinna av sig själv, eller genom att vi undviker att prata om den. Den bottnar i mycket gamla religiösa traditioner och närs av decenniernas underlåtenhetssynder från europeiska myndigheter och regeringar som sett mellan fingrarna när den politiska islamismen organisatoriskt stärkt sin position – politiskt, socialt och religiöst. Om Sverige inte helt vill förlora kampen mot de islamistiska krafter som, befängt nog, tillåtits bli de som representerar islam i dialogen med myndigheter och medier, och dessutom ofta finansierats med offentliga medel, måste vi sluta ängslas över ”stigmatisering”, och stå upp för de grundläggande värden vi byggt våra demokratiska, öppna och fria samhällen på.

Den debatt som rasat i Sverige det senaste året om hot och förtryck från islamister mot kvinnor i flera av våra förorter är en väckarklocka som ringt under lång tid och som tydligt visar att denna konflikt redan är här. Det är hög tid att våra politiker börjar lyssna på dessa signaler och agerar mer kraftfullt till försvar för ett samhällsbyggande som jämförelsevis givit medborgare, oavsett etnisk och religiös tillhörighet, fri- och rättigheter på en nivå resten av världen avundas oss. ✨

Disk i ruinerna av en favela i Rio de Janeiro.

FOTO: MARIO TAMA / GETTY IMAGES

LATINAMERIKA

Fast i det förflutna

Latinamerika är på väg in i en långvarig ekonomisk kris. Risker att de demokratiska landvinningarna går förlorade, skriver **Mauricio Rojas**.

LATINAMERIKA LEVER I EN exceptionell tid. Aldrig har demokratin härskat i så många länder och under en så lång period som under de senaste 35 åren. 1975 kunde bara fyra länder av totalt tjugo betraktas som demokratier: Colombia, Venezuela, Costa Rica och Dominikanska republiken. Idag är nästan alla länder i regionen demokratiska, med Kuba som stort undantag och länder som Venezuela och Haiti i en gråzon mellan tyranni och anarki. Statskupper och diktaturer hör numera till ovanligheterna, någonting som förvånar i en del av världen där det har ägt rum mer än 350 framgångsrika statskupper sedan den blev självständig i början på 1800-talet plus otaliga misslyckade kupp försök.

Denna oroliga historia förklarar ett av Latinamerikas mest karakteristiska drag: i syfte att uppnå legitimitet brukar makt-skiftena upphöjas till epokgörande händelser, som inleder en ny och lyckligare tid i respektive nations historia. Det för-

gångna förklaras som överspelat och, som bekräftelse härpå, en ny grundlag stiftas där framtidens saliga ordning skissas. Detta ”Columbussyndrom” – där historien börjar när jag träder fram – har givit upphov till drygt 250 grundlagar på två seklar. Denna författningsmässiga instabilitet kontrasterar givetvis med Förenta staternas enda konstitution, men också med Västeuropa, där varje land i genomsnitt har haft drygt tre grundlagar sedan 1789 medan de latinamerikanska nationernas genomsnitt ligger på cirka tretton författningar. Men det kan vara värt att påpeka att också i detta avseende utmärks de senaste decennierna i positiv bemärkelse. Författningsproduktionens takt har mer än halverats sedan 1977 i jämförelse med regionens historiska genomsnitt.

DESSA UPPGIFTER bekräftar Latinamerikas positiva politiska utveckling under de senaste årtiondena. Men detta bör, tyvärr, inte tolkas som om de gjorda framstegen vore oåterkalleliga. Så länge grunderna

>>

Vad som åter blivit påtagligt är svagheter i en utvecklingsmodell huvudsakligen baserad på ymniga naturresurser samt relativt billig och lågkvalificerad arbetskraft.

för den politiska instabiliteten som präglat regionens historia återstår förblir de demokratiska landvinningarna hotade.

Att påminna om denna omständighet är viktigt just nu på grund av de växande svårigheterna som regionen upplever till följd av den internationella ekonomins förändrade villkor. Liknande episoder har inträffat många gånger i Latinamerikas historia.

Allt tyder på att den senaste konjunktursvängningen inte blir kortvarig och därför kommer att få politiska följder som går långt utöver vänsterpopulismens kris. Den period av ekonomiska svårigheter som inletts kommer inte bara att gäcka de stora förväntningarna som väcktes under exportboomen, utan också tvinga många latinamerikaner tillbaka i den fattigdom som de nyss

De allra fattigaste är sällan de som organiserar sig och tågar ut på gator och torg. Detta har varit mycket tydligt i de massprotester som på senare tid skakat många av regionens länder, från det lilla Guatemala i Centralamerika till giganten Brasilien. Det är framförallt de nya medelklassernas högljudda uppror som vi har bevittnat i en situation i vilken deras stora förväntningar grusas och nyligen gjorda framsteg hotas.

DET STUNDAR TIDER AV stor frustration och ilska, som kommer att göra sig påmind oavsett respektive regerings politiska färg. Det sammanfaller dessutom, och detta har en avgörande betydelse, med en omfattande misstro mot det politiska och ekonomiska etablissemanget, som har nått en enorm omfattning efter en lång rad av mycket uppmärksamade korruptionsskandaler och frapperande maktmissbruk.

Misstroendet mot eliterna kommer inte att avta, eftersom det återspeglar en dramatisk förändring av relationen mellan de styrande och medborgarna som inte bara gäller för Latinamerika. Medborgarna, mer utbildade och mycket mindre tålmodiga, betar sig inte längre som lydiga undersåtar, som nöjer sig med att då och då välja de som ska utöva makten och dra nytta av dess privilegier. Detta alltmer alerta och kritiska förhållningssätt är i sig mycket positivt, men det slår också med kraft mot den representativa demokratis bärande institutioner och mekanismer, som allt färre tror eller litar på. Det ger upphov till en ytterst instabil politisk situation, som lätt kan göra länderna oregerliga.

För att sammanfatta: demokratin som ett ideal som förespråkar medborgarnas breda och aktiva deltagande i det politiska livet verkar vara mer levande än någonsin i Latinamerika, men samtidigt befinner sig den

Demonstrationer i São Paulo mot Dilma Rousseffs regering.

FOTO: THE ASAHI SHIMBUN/GETTY IMAGES

Efter långa perioder av ekonomiskt uppsving och lättförtjänta pengar, baserade på en stark efterfråga och stegrande priser för regionens exportvaror, har följt perioder av nedgång, med sjunkande efterfrågan och fallande priser, som oftast lett till svåra sociala och politiska konvulsioner.

Denna gång har prisrasen för många av Latinamerikas främsta exportprodukter i första hand blottat de populistiska vänsterregimernas bräckliga grund. Typexempel är utvecklingen i Venezuela, Argentina och Brasilien. Men det är mycket mer än populisternas ekonomiska vanskötsel som konjunktursvängningen har blottlagt. Vad som åter blivit påtagligt är svagheter i en utvecklingsmodell huvudsakligen baserad på ymniga naturresurser samt relativt billig och lågkvalificerad arbetskraft. Fattigdom, skriande ojämlikheter och undermåliga utbildningssystem begränsar utvecklingen av befolkningens humankapital och därmed möjligheterna att kunna konkurrera med mer kunskapsintensiva varor och tjänster. Detta, och inte exportens skiftande öde, är Latinamerikas verkliga akilleshäla.

lämnat bakom sig. Enligt *Social Panorama of Latin America 2015*, utgiven av Förenta nationernas ekonomiska kommission för Latinamerika, har antalet fattiga ökat i regionen med 11 miljoner sedan 2013, detta efter en uppseendeväckande minskning med drygt 60 miljoner mellan åren 2002 och 2012.

Denna ökning inträffar i en region i vilken fattigdomen alltid har varit ett stort gissel. För år 2015 har antalet fattiga uppskattats till 175 miljoner, av vilka 75 miljoner betraktas som extremfattiga. Det betyder, i praktiken, att var tredje latinamerikaner lever i fattigdom och var åttonde i ren misär. Men dessa siffror underskattar fattigdomens verkliga omfattning, eftersom de bara handlar om den absoluta fattigdomen och inte den relativa fattigdomen, det vill säga den som mätts i förhållande till människornas förväntningar och de allt högre kraven som ställs för att inte hamna i såväl produktivt som socialt utanförskap. Denna fattigdom brukar vara mycket svårare att hantera politiskt än den absoluta fattigdomen, ty den drabbar mer utbildade samhällssektorer med en betydande mobiliseringsförmåga.

Latinamerikas institutioner har sällan präglats av professionalism, oberoende och hederlighet.

verkligt existerande demokratin i djup kris. DENNA SITUATION HAR mycket att göra med ett annat av regionens mest karakteristiska drag: de stora brister som dess institutioner har präglats av sedan självständighetstiden. Den koloniala staten och dess regelverk ersattes inte av välfungerande och pålitliga institutioner, utan av improviserade strukturer som återspeglade de lokala krigsherarnas och potentaternas nyckfulla maktutövning. Det har funnits undantag, som Uruguay, Chile och Costa Rica, men i stort är det

korruptionen, svågerpolitiken, klientelismen och caudilloväldet som har präglat den institutionella utvecklingen i denna del av världen. Man kan väl säga att den latinamerikanska staten aldrig har upphört att tillhöra den statstyp som Max Weber kallade "patrimoniell stat" och som Nobelpristagaren Octavio Paz, på ett mer suggestivt sätt, kallade "det filantropiska odjuret" (*"el ogro filantrópico"*) i en berömd essä från 1978. Det handlar om ett politiskt system där de som styr "betraktar staten som sin personliga egendom", enligt Paz träffande definition.

Alla tillgängliga indikatorer visar med tydlighet regionens bedrövliga institutionella läge. Som exempel kan vi referera till *The Global Competitiveness Report 2015–2016* utgiven av World Economic Forum, där bland annat 140 länders institutionella egenskaper studeras. Det ger ett sammansatt index i vilket drygt två tredjedelar av Latinamerikas länder hamnar bland de 40 sämst rankade nationerna och 4 länder rankas till och med bland de 10 värsta fallen, bland dessa Argentina, på plats 135, och Venezuela, som hamnar sist. Bara Uruguay, Chile och Costa Rica hör till de 50 länder som toppar listan, men ingen av dem ligger bättre än plats nummer 30.

LATINAMERIKAS INSTITUTIONER har sällan präglats av professionalism, oberoende och hederlighet. De har istället formats för att tjäna makteliternas intressen och gynna deras nätverk av allierade, vänner och klienter. Det ger uttryck för en politisk kultur genomsyrad av personliga lojalitetsband och patron–klientrelationer, som har satt sin prägel på både auktoritära och demokratiska regimer. Därför har den latinamerikanska demokratin liknat det system som Max Weber definierade som "*Führerdemokratie*", särskilt under formen av en "*plebiszitäre Führerdemokratie*", i vilken en karismatisk ledare lyckas vinna majoritetens blinda hängivenhet med hjälp av en våldsam retorik och en frikostig fördelningspolitik, som i slutänden ruinerar det berörda landet som i fallen Juan Perón i Argentina och Hugo Chávez i Venezuela.

Den korrupta kultur som denna form av maktutövning baseras på har präglat inte bara Latinamerikas politiska system utan också det ekonomiska systemet, som har varit djupt sammanblandat med och beroende av den politiska makten. Så har det alltid varit, men skillnaden är att medborgarnas tolerans med eliternas korrupta beteende på sistone har minskat i samma takt som dess mobiliseringsförmåga ökat. Det är en glädjande utveckling men, som påpekats, inte helt oproblematisk utifrån den representativa demokratins synpunkt: "gatan", både den fysiska och numera också den elektroniska, träder åter fram i historien, med sin förmåga att destabilisera men inte bilda nya regeringar. ✨

FOTO: CARLOS ALVAREZ / GETTY IMAGES

DEN FLÄRDFULLE FÖRFÖRAREN

Vi befinner oss i Madrid, i sista veckan av mars. Kylan har hållit i sig och damerna i Retiroparken går fortfarande i päls.

Inne i den förgyllda foajén på Hotel Villa Magna trängs gäster livligt inför en galamiddag. Födelsedagsbarnet, peruanen Mario Vargas Llosa lyser som en sol. I tre dagar uppvaktas denne prisade och beundrade författare av pampar från hela den iberamerikanska världen och inte minst, den senaste erövringen, glamourdrottningen Isabel Preysler med sin svans av fotografer och tv-kameror. Stämningen är närmast exalterad, och fotoblixtarna avfyras i ett, helt ogenerat till och med av gästerna själva. Det är en hög koncentration av kändisskap på liten yta. Före detta presidenter, ministrar, akademiker och intellektuella. Celebriteter som Orhan Pamuk sitter på hedersplats. Vad mer kan en internationellt framgångsrik man i sina bästa år önska sig på sin 80-årsdag? "Esta chocho", som kvinnorna på kalaset sa – han är överförtjust.

Under middagen håller Vargas Llosa ett långt tal till liberalismens lov och avlutar med att höja sitt glas för att utbringa en rungande skål för Kubas och Venezuelas frihetskämpande opposition. Han understryker att det är avgörande för varje författare att bidra med vad han kallar "sitt sandkorn" till kampen för frihet. "Vi har också var och en ett ansvar för att språket och ordet inte vattnas ur av populism."

Dagen därpå äger seminariet "Kultur, idéer och frihet" rum med samma intensiva säkerhetspådrag och pressuppbåd. "Alla" är där: Felipe González och José María Aznar, gamla rivaler inom spansk politik, Andrés Bolognini och Álvaro Uribe, båda tidigare presidenter i Colombia, samt Chiles forna ledare, Sebastián Piñera, jämte Uruguays Luis Alberto Lacalle. Spaniens premiärminister Mariano Rajoy invigningstalar och

kungör att Spanien är "ett latinamerikanskt land". Spontana applåder utbryter när Rajoy uttrycker stöd för de av Nicolás Maduro fängslade oppositionsledarna i Venezuela – Leopoldo López och Antonio Ledezma.

Starkast intryck gjorde en samlad Uribe med sin fräna kritik mot de pågående freds-förhandlingarna på Kuba mellan Colombias regering och Farc-gerillan. Colombias sittande president, Juan Manuel Santos, ser ut att vilja låta gerillan gå straffri efter mer än fem decenniernas inbördeskrig.

Den vackra kubanskan Yoani Sánchez, grundare av bloggen Generación Y, berättade om hur hon som 17-åring i Havanna lyckades få tag på Vargas Llosas förbjudna *Kriget vid världens ände*. Den boken skakade om hennes tankevärld så till den milda grad att hon leende bad honom – "Querido Mario" – att varna henne för kommande böcker.

Vargas Llosa är förföriskt skicklig som författare, men han skapar samtidigt klart motstridiga känslor. Vilka andra beundrade samhällsspelare och intellektuella firar sina 80 år på detta flärdfulla, nästintill frivola vis? Det är som om han vill säga: hela världen kommer för att fira mig, jag har vunnit allt; stjärnglansen, priserna, kvinnorna, makten och härligheten...

Efter festligheterna skrev den spanske författaren och journalisten Julio Llamazares i *El País*: "När det vid en författares bord sitter fler politiker än författare och fler celebriteter än vanligt folk, och när hans framträdanden mer liknar en rockstjärnas eller påves världsturné, så betyder det att författaren är död och att hans plats intagits av en skådespelare som tagit över hans roll utan att vare sig skrivaren eller åskådarna märker något." Kanske ligger det någonting i det. ✨

Louise Belfrage

Europas vintersalong

Promenade des Anglais var länge en tummelplats för Europas societet. Dess stora påverkan på stadsplanering, turism, film och musik uppmärksammas nu med ny forskning.

Av Nils Johan Tjärnlund

Från första början var det söderns milda klimat som lockade. Britter, tyskar, ryssar och nordbor sökte sig som vintersvalor till Nizza, som staden kallades, med sina doftande trädgårdar, palmer och apelsin- och citronträd. Men det var långtifrån självklart att just Nizza skulle inta rollen som hela Europas vintersalong. Fortfarande vid mitten av 1700-talet var det en ganska obetydlig stad i ett hörn av det italienska kungariket Piemonte-Sardinien. Staden bestod enbart av vad som idag kallas Gamla stan, som med sina trånga gator och gränder hukade under Slottsberget på östra sidan av floden Paillon. Västerut breddade ett platt område ut sig med enstaka gårdar, trädgårdar och olivlundar – mark som med tiden skulle visa sig bli oerhört värdefull.

Upplysningens vindar drog genom Europa. Det var en tid av nya upptäckter och kartläggningar. Den skotske läkaren och författaren Tobias Smollett reste 1763–65 genom Frankrike och Italien med sin hustru. De var tyngda av sorg efter att ha förlorat sitt enda barn, en 15-årig dotter. I Nizza fann de ett verkligt paradiset.

”Sannerligen, slättlandet består ej av annat än trädgårdar, fulla av grönskande träd, dignande av apelsiner, lime, citroner och bergamott, vilket gör ett förtjusande intryck [...] och rosenbäddar, nejlikor, smörblommor, anemoner och påskliljor, blommande i full prakt och med sådan skönhet, styrka och doft, som inga blomster i England någonsin har uppvisat.”

Smollett gav ut sin reseskildring *Travels through*

France and Italy vid hemkomsten 1766. Hans lovprisande av landskapet och det hälsobefrämjande klimatet blev en ögonöppnare för britterna. Smollett förutspådde inte bara Nizzas roll som rekreationssort, utan lyfte även fram Cannes och Hyères.

Det var inte bara det milda klimatet som lockade, utan också den direkta tillgången till havet. I England spirade under 1700-talet ett nyväckt intresse för hydroterapi, vattenkurer av skilda slag. Redan länge hade man druckit brunn från mineralhaltiga källor, men nu flödade nya idéer fram. Läkaren Richard Russell var en av pionjerna som uppmanade sina patienter att genomgå vattenkurer som inkluderade havsbad och till och med att dricka havsvatten. Särskilt rekommenderade han kusten vid Brighton, som under andra halvan av 1700-talet fick sitt stora uppsving som kurort. Andra omtyckta kurorter med havsbad var Bath och holländska Scheveningen.

Inte sedan romarnas tid, på mer än ett tusen år, hade européerna haft något egentligt intresse för havet. Där lurade allehanda faror, havsvidunder och sjörövare. Nu blev Nizza startskottet för en ny sorts urbanisering av Medelhavskusten med stad som möter hav. Nizza omdanades till ett vintersäsongens Bath eller Brighton i enlighet med det koncept som redan hade utvecklats av britterna på hemmaplan.

Redan i slutet av 1700-talet övervintrade ett hundratal brittiska familjer i Nizza. Hotellet gav solida brittiska namn, som Westminster och Windsor, och ordet engelsman, ”Anglais”, kom att bli lokalbefolkningens självklara beteckning för ”turist” – ett uttryck som ännu

>>

”

År 1892 räknade man 82 hotell
– ett decennium senare var
antalet 180. Rumskapaciteten
översteg tiotusen, varav nästan
hälften stod att finna på första
klassens hotell.

inte existerade på det egna tungomålet. Att orden användes närmast synonymt bekräftas av Alexandre Dumas, som 1835 bodde på Hôtel d'York när en vagn stannade utanför entrén. När Dumas frågade hotelldirektören vilka främlingarna var svarade denne: "De är definitivt engelsmän, men huruvida de är franska eller tyska vet jag ej!"

Vintern 1821–22 börjar den brittiska kolonin på initiativ av pastor Lewis Way anläggandet av en ny strandpromenad i väster. Efter att citrusskörden slagit fel samlade medlemmarna i den nygrundade anglikanska församlingen in medel till promenadbygget för att försörja de nödställda arbetarna. Det var förmodligen ett fiffigt sätt att stävja tiggeriet, men i projektet låg också en nostalgisk längtan efter de brittiska kurorternas strandpromenader.

Promenadvägen, som mest av allt liknade en bredare åsnestig omgiven av lummig grönska, gick från flodens mynning till nuvarande rue Meyerbeer och kallades av invånarna för "Camin dei Angles".

Från 1844 heter vägen officiellt Promenade des Anglais och förlängs och utvidgas successivt. Den görs åtta meter bred med en central körbana för hästskjutsar, en stenlagd trottoar närmast de nya villorna med sina trädgårdar, och mot stranden och havet en promenadväg kantad av planterade dadelpalmer och blomsterrabatter.

Därmed introduceras den stilbildande vy,

vajande palmer mot det himmelsfärgade havet, som blir själva sinnebilderna av ett turistparadis och får otaliga efterföljare, inte bara på Rivieran. Palmerna var förresten inte bara en grönskande garnering. Palmträdet är en urgammal kristen symbol för uppståndelsen och därmed odödligheten (det grekiska ordet *foi'nix*, som i fågel Fenix, betyder för övrigt palm). Ett trösterikt bildspråk för de kurgäster som tyckte sig vandra i dödsskuggans dal snarare än utmed Promenade des Anglais.

År 1864 invigs bron över Paillon, Pont des Anges, som knyter ihop den nya förstaden New Borough med den gamla stadskärnan, Vieille ville, på östra sidan. Då har Nizza med Savojen också anslutits till Frankrike genom folkomröstning och stadens betydelse som samlingspunkt för den kosmopolitiska stora världen har börjat visa sig på allvar. Med järnvägens ankomst i samma andetag får utvecklingen en närmast explosiv skjuts.

En helt ny stadsdel växer upp runt Croix-de-Marbre där Smollett hundra år tidigare blickat ut över ett agrart landskap: en vinterstad främst bebodd av utländska familjer från tidiga oktober till sena maj i ett framväxande nät av boulevarder, avenyer, gator och parker. Där ligger villor, pensionat, hotell, restauranger och snart även en synagoga och kyrkor för olika trosinriktningar.

”

*Som en orientalisk
hägring tedde
sig Jetéekasinot
på en pir ute i
vattnet.*

FOTO: AKG IMAGES

”

Nizza omdanades till ett vintersäsongens Bath eller Brighton i enlighet med det koncept som redan hade utvecklats av britterna på hemmaplan.

Invånarantalet femfaldigades under ett sekel, från 20 000 år 1800 till 100 000 vid sekelskiftet 1900 och fördubblades till 200 000 redan år 1930. Till dessa siffror ska läggas alla vintergäster, som före första världskriget sades uppgå till 200 000 under en enda säsong. År 1892 räknade man 82 hotell – ett decennium senare var antalet 180. Rumskapaciteten översteg 10 000, varav nästan hälften stod att finna på första klassens hotell.

Många besökare liknade Nizza vid en majestätisk amfiteater. Den vitskimrande staden sträckte ut sig i en halvmåne runt Baie des Anges, änglarnas bukt. I bakgrunden såg man grönskande kullar i vågliknande rörelser, där slottsliknande villor och blomstrande trädgårdar klättrade på sluttningarna. Långt bort i fjärran tronade Havsalpernas snöklädda toppar.

Och amfiteaterns scen utgjordes förstås av det myllrande stadslivet, främst utmed Promenade des Anglais, som i mjuka linjer följer stranden och havsbukten i flera kilometer med det azurblå havet och himlen som ridå. Promenaden var en plats för rekreation, men också en plats för att se och bli sedd – ett möte mellan civilisation och naturelement, de elegant ekiperade vintergästerna och stranden, havet och solen.

Dagens Nyheter rapporterade i februari 1881: ”Här har man ett utmärkt tillfälle klockan mellan 3 och 5 att se hela främlingsvärlden på en gång, allt under det musiken spelar i den bredvid liggande Jardin public. Lifvet och bullret äro alldeles öfvervältigande...”

Nizza var alltså inte bara ett hospital för lungsjuka eller ett dödens väntrum. Det var en plats där man flydde livets grå vardag och sökte nöjena i ett allt högre pulserande tempo, vilket fick till följd att de allvarligt sjuka med tiden kom att föredra den relativa stillheten i närbelägna Cannes, Menton, Bordighera och San Remo.

O m det hektiska livet i Nizza vittnar även blivande kung Oscar II, som vintern 1861–62 hyrde Villa Bermond med sin familj. Hans gemål Sophia var då utmattad efter tre förlösningar på lika många år och behövde stärka sin hälsa.

”Här dansas och lefves! Jag kommer aldrig ut förrän efter 10 på aftonen, emedan jag vill vara hemma hos frun, tills hon lägger sig, men sedan håller man på så mycket längre. Det är en underlig kosmopolitisk societet, men intressant att lefva i, när man kommer in i den”, rapporterade kronprins Oscar i brev till sin utrikesminister Manderström.

Med på resan var lillprinsen Gustaf, den blivande kung Gustaf V, som med tiden skulle bli en trogen gäst i staden. Han brukade ta in på d'Angleterre precis vid Jardin Albert Ier och promenaden. Gatorna närmast heter nuförtiden Avenue de Suède och Avenue Gustave V, som en reverens till kungens många Nizzasåsonger, och i parken står en porträttbyst.

De berömda vintergästerna var många, som hämtade ur en encyklopedi av tidens politiska och kulturella personligheter: exkung Ludvig I av Bayern, storhertiginnan av Baden (född Stéphanie de Beauharnais), kung Vilhelm I av Württemberg,

storhertigen av Mecklenburg, prinsessan Marie Bonaparte-Wyse, författarinna och värdinna för en känd salong, den stormrika lady Caithness, en av spiritismens förgrundsgestalter och vars palats i Nizza blev en samlingspunkt för ockulta kretsar.

De kungligas närvaro skapade en förtätad stämning, då man anade att världspolitiken avgjordes bakom empirefönstrens tunga gardiner. Inte minst den ryska kejsarfamiljen gjorde ett djupt avtryck i Nizza. I två omgångar hyrde ryska änkekejsarinnan Alexandra Feodorovna med sin stora uppvaktning vid Promenade des Anglais. Våren 1857 tog hon emot Sardiniens kung Viktor Emanuel II och förhandlingar fördes om den ryska flottbas som kort därefter etablerades i Villefranche. Ett par år senare var hon med om att inviga den första rysk-ortodoxa kyrkan i Nizza.

Den liberalt sinnade storfurstinnan Elena, som bidrog till att avskaffa den ryska livsegenskapen, ägnade dagarna åt havsbad. Man kunde se de karakteristiska badvagnarna, så kallade ”bathing machines” utmed stranden, eleganta badhytter på hjul som med häst kördes ut på tillräckligt djupt vatten och varifrån man diskret kunde stiga ner i vågorna och låta sig sköljas av.

Men en stor tragedi drabbade familjen 1865 då den lungsjuke tronföljaren Nikolaj somnade in i Villa Bermond. Kejsarparet greps av en så stark sorg att de lät riva villan och reste ett minneskapell på platsen. I början av 1900-talet uppfördes den rysk-ortodoxa katedralen strax intill.

Belle époque, tiden från 1885 till 1914, är den verkliga glansperioden. Vid sidan av Paris hade Nizza den livligaste teaterscenen med omkring tio etablissemang. Skådespelare som Duse och ”den gudomliga” Sarah Bernhardt stod på estraderna, liksom operaprimadonnorna Emma Calvé och Nellie Melba.

Tjechov lyckades fullborda *Tre systrar* under en vistelse på Pension Russe, trots att både solen och rouletten distraherade. Hjulen snurrade på stadens tre kasinon, grundade i skarp konkurrens med Monte Carlo. Som en orientalisk hägring tedde sig Jetéekasinot på en pir ute i vattnet: en gjutjärnskonstruktion med en väldig kupol, minareter och skulpturer. Invändigt fanns exklusiva salonger i japansk, indisk, turkisk och morisk stil. Förebilden var de nöjesbryggor, *pleasure piers*, som präglar varje brittisk kuststad med självaktning. Byggnaden var ett landmärke i Nizza ända fram till andra världskriget då den tyska ockupationsmakten plundrade alla värdefulla metaller tills bara en naken ruin stod kvar ute i vattnet.

Men alla kunde – eller ville inte – ta del av den mondäna lyxen. Nietzsche avskydde vad han kallade ”det franska Nice” och höll sig undan i Gamla stan där man kunde hyra billiga rum i ålderdomliga byggnader i rosa och terrakotta med turkosa fönsterluckor. ”Där måste man tala italienska – det är som att vara i en förort till Genua”, skrev han. Fem vintrar åren 1883 till 1888 tillbragte Nietzsche i Nizza och fullbordade *Viljan till makt* och *Bortom gott och ont* samt fann inspiration för *Sålunda talade Zarathustra*. Rivierans klimat var välgörande, konkluderade han: ”Likt en

”

*Det har sagts att
Rivieran var
brittiskt vid
krigsutbrottets
skymning, för att
efter freden
väckas till liv igen
som amerikanskt.*

liten planta växer jag i solljuset.” Snart därefter sjönk Nietzsche definitivt ner i sinnessjukdomen.

Inte heller den åldrade brittiska drottning Victoria sökte i första hand det hektiska livet vid Promenade des Anglais. I förnäm avskildhet residerade hon fem säsonger i Cimiez på höjden ovanför stadskärnan, åren 1895–96 på Grand Hôtel och därefter på Excelsior Hôtel Regina, ett splitternytt hotell anpassat för hennes behov. Drottningen reste nämligen med en tjänarstab på över ett hundra personer och hela västra flygeln stod reserverad.

Nizzas mest berömda hotell, Negresco, invigdes 1913 med sin kupol formgiven av ingenjör Gustave Eiffel. Negresco var ”de sköna årens” passionerade final. Med första världskriget upphörde en stor del av säsongslivet. Imperier störtade samman, blodet rann i Europas skyttegravar, i våningarna hängdes lakan över soffor och schäslonger i väntan på ägare som aldrig skulle återvända.

Anton Tjechov fullbordade *Tre systrar* i Nizza, trots solen och rouletten.

FOTO: ULLSTEIN BILD / GETTY IMAGES

Det har sagts att Rivieran var brittiskt vid krigsutbrottets skymning, för att efter freden väckas till liv igen som amerikanskt. Nice med omnejd blir nu medelpunkten för en ny sorts turism. En trio affärsmän med den amerikanske järnvägs magnaten Frank Jay Gould i spetsen lanserar sommarsäsongen i Juan-les-Pins, en parallell till hur britterna hade skapat vintersäsongen i slutet av 1700-talet. Bronserade kroppar, färgade av sommarens sol och bad, blir högsta mode och på plagerna ägnar man sig åt gymnastik, tennis och simning.

På promenaden flanerar USA:s unga miljonärer och skådespelare, snarare än furstar och lordar, omgivna av det europeiska avantgardet i ett berusande tempo. Författare, atleter, kvinnoslukare och alkoholister glider omkring i sina racerbilar på vägarna och befolkar barerna: F Scott Fitzgerald, Ernest Hemingway, Rudolph Valentino.

I den hetsiga atmosfären möter den mytomspunna dansösen Isadora Duncan sitt bisarra öde på Promenade des Anglais. Den 14 september 1927 låter hon sig tas med av sin älskare på en provtur i en sportbil. Om halsen bär hon sin enorma siden-scarf. Motorn varvar upp, farten ökar. Duncan lutar sig tillbaka i sätet för att njuta av kvällsbris. Men plötsligt trasslar den långa scarfen in sig i bilens bakhjul, drar hennes huvud åt sidan med strypning som följd och kroppen slungas ut på gatan. Döden blir ögonblicklig. Som Gertrude Stein nyktert konstaterade: ”Choser kan vara farliga.”

En kort tid senare förändrades promenaden för alltid. Motorismen fordrade allt större utrymme och 1930 byggdes promenaden om till flerfilig bilväg med bred trottoar, genom att kapa 15 meter av stranden. Nya lägenhetskomplex och nöjestempel ersatte många av de gamla praktvillorna med sina trädgårdar.

Allt var dock inte till det sämre. Palais de la Méditerranée öppnade 1929 och blev genast en symbol för det glada 20-talet med drag av den svunna sekelskiftesstämningen. Art déco-byggnaden inrymde hotell, teater, kasino och restaurang och kombinerade lyx med en utstuderad arkitektonisk innovation. En trappa upp kunde restaurang-gästerna i Sea Lounge blicka ut över bukten genom sju meter vida panoramafönster. Från danssalongen hördes nya tidens synkoperade jazzrytmer förmedlade av Sidney Bechet och Louis Armstrong.

Bakom storsatsningen stod Frank Jay Gould, som tillika förutsåg vurmén för den nya vintersportturismen och 1932 öppnade ett trendigt hotell i Beuil. Därmed fixerades det moderna semesterschema som ännu gäller: skidåkning på vintern, strandliv på sommaren – en nydaning som blev räddningen för Nice som turistort. Men den gamla ”vinterhuvudstadens” societetsliv var för alltid borta. Andra världskriget blev den definitiva slutpunkten, och somrarna direkt efter kriget var både hotell och stränder reserverade för amerikanska soldater.

Promenade des Anglais, av invånarna kort och gott kallad La Prom, rymmer ett kalejdoskop av tidens vindlingar. De många perspektiven har på senare år rönt ett nyväckt forskningsintresse. Stadsplanering, arkitektur, turism, salongsliv, film och musik är bara några infallsvinklar som kastar ljus över promenadens mytiska status i vinterturismens historia. Man slås av den kulturella rikedom, det snabba tempot och den ständiga anpassningsförmågan till nya epoker. Det gäller även bildkonsten där Nice med omnejd blev en tidig katalysator för impressionisterna och senare fauvisterna, lockade av det skarpa Medelhavsljuset och färgskalan. Vyerna över Baie des Anges tolkades av konstnärer som Munch, Matisse, Dufy och Chagall.

Nu vill staden Nice att detta märkliga, och i högsta grad levande, kulturarv ska tas upp på världsarvslistan. Och även om nutidens resenärer i allt högre grad söker sig till än mer fjärran och exotiska destinationer i Karibien, Sydostasien eller Stilla havet, så är sinnebilderna av turistparadis som lik: palmerna, stranden och det blå havet. ✿

Av Christopher Coker

Edward Snowden:
ädel förrädare?

FOTO: BARTON GELLMAN
/GETTY IMAGES

Vi är alla förrädare

Vår hållning till förräderi är tveeggad. Historien och litteraturen visar att förrädaren också förräder sig själv.

2

Christopher Coker är professor i internationella relationer vid London School of Economics.

Vid tolv års ålder spelade jag Macbeth i en skolpjäs. Jag lärde mig alla mina repliker. Men den jag minns bäst yttrades av Duncan, som jag förrådde. Den handlade om tegnen av Cawdor: "Han var en riddersman, på vilken jag min hela tillit byggde."

Tillit är nyckeln. Och det finns två anledningar varför tillit är så viktigt i vårt liv. Evolutionspsykologer hävdar att vi är biologiska varelser som föds med ett djupt rättvisepatos. Rättvisa gör att vi kan

samarbeta. Språket innebär att vi kan ha ett nära samarbete. Det medför att vi kan bedöma andra; göra värderingar, fatta beslut om någon har gjort sig förtjänt av vår tillit eller inte.

Psykologer berättar en annan historia. De hävdar att förräderierna börjar tidigt, i barndomen. Barnet upplever inget annat än förräderier från ung ålder. Från och med ögonblicket då det lämnar tryggheten i livmodern och träder in i den fientliga världen; efter ett syskons (eller om man så vill en kärleksrivals) födelse; från oidipuskomplexet till puberteten. Vid vart och ett av dessa utvecklingsstadier upplever barnet ett sviket förtroende, ett >>

förlorat privilegium och en minskande känsla av att vara speciell.

Vi har alla blivit förrådda vid någon tidpunkt i livet, och vi har alla förrått någon som stod oss nära. Det är anledningen till att vi ibland kan identifiera oss med några av de stora förrådarna i historien, på ett sätt som vi aldrig skulle vilja identifiera oss med de stora förskingrarna, mördarna eller sexförbrytarna. Ta Mordred i *Le Morte d'Arthur*; eller Jago i Shakespeares *Othello*; och naturligtvis den störste förrädaren någonsin, Judas Iskariot.

Läs Jorge Luis Borges fantastiska novell "Tre versioner av Judas", en berättelse i vilken den svenske teologen Nils Runeberg ramlar över Kristi sanna identitet i samband med en helomvändning i frågan om Judas och Jesus. När Runeberg inleder sin karriär hävdar han att Judas roll var nödvändig för frälsningsplanen. Senare anser han att denna roll var avsiktlig och därmed en självuppo-offring i vilken Judas speglade Jesus. I sin sista version avslutar Runeberg med att yttra följande ord: "Gud förvandlades fullständigt till människa, men en människa på gränsen till ondskan, en människa på gränsen till förtappelsen och avgrunden. I syfte att rädda oss kunde Han ha valt vilket liv som helst i historiens virriga väv: Han kunde ha varit Alexander eller Pythagoras eller Rurik eller Jesus; Han valde en eländig tillvaro: Han var Judas."

Med andra ord var den store Frälsaren inte en man som tillbringade ett par timmar i olidliga smärtor på korset; utan en människa som led i evighet i helvetet, föraktad och övergiven som profeten Jesaja förutsade. I Dantes *Inferno* återfinns han i helvetets lägsta cirkel, där vi hittar historiens alla stora förrådare. Förräderi är kanske inte en av de sju dödssynderna (de som Gud betraktar som de värsta) men det är helt klart den synd som vi ser som omöjlig att göra ogjord.

Så här ligger det till (som mina studenter skulle ha uttryckt det). Förraderiet är i grund och botten tveeggat. När allt kommer omkring förråder man ju sig själv. Året innan jag spelade Macbeth fick jag följa med på bio och se David Leans storartade biografiska skildring *Lawrence av Arabien*. I den scen som jag tyckte var mest gripande ställdes Lawrence (som just återvänt från Aqaba i traditionella beduinkläder) mot general Allenbys politiske rådgivare, spelad av den äldre store brittiske skådespelaren Claude Rains, i vad som blev hans sista roll på vita duken. Oklanderligt klädd som de bästa brittiska UD-tjänstemännen vänder han sig mot Lawrence och säger: "Vet du, Lawrence, i en utomstående ögon ter vi oss oerhört olika. Men i själva verket är vi egentligen väldigt lika. Exempelvis säger vi båda till araberna att efter kriget kommer de att få sin självständighet. Och vi förråder dem båda. Jag gör det eftersom jag får betalt av mitt land för att ljuga för dem. Du ljugar för dig själv. Det enda jag undrar är vem av oss som historien kommer att anse är mest skyldig, moraliskt sett." På väg ut från bion den kvällen vände jag mig till min mor och sa att jag ville bli som "den mannen". "Var inte dum", svarade

hon – "du kan inte bli som Lawrence. Imperiets tidevarv är över." "Var inte dum", svarade jag grinigt. "Jag ville inte bli som Lawrence. Jag vill bli som Claude Rains. Jag vill förråda araberna som karriär." Och om jag hade börjat arbeta på UD, som mina föräldrar önskade, så skulle jag utan tvekan ha förrått dem än idag.

Men Rains hade rätt. Lawrence förrådade sig själv. Han levde, för att använda dagens språkbruk, "i förnekelse". Närhelst vi upptäcker att vi har blivit förrådda inser vi att det antagligen delvis är vårt eget fel eftersom vi har haft dåligt omdöme; eller för att vi med tiden har blivit alltför beroende av en enda person; eller för att vi har satsat för mycket på en enda man eller kvinna, känslomässigt, psykologiskt, sexuellt eller politiskt.

Litteraturen illustrerar detta på ett mer levande sätt än någon annan konstform, särskilt krigsromanen. Förraderiet alstras och sprids givetvis i den miljö som blir ett resultat av kriget. Arméer skapar ömsesidiga osäkerhetsnät. En soldat kan överge sin post och förråda sina vänner. En officer kan riskera sina soldaters liv för väldigt lite i syfte att främja sin karriär. Han kan bryta mot en hederskodex och agera vanhedrande i fält. Förraderierna sprider sig i krigets värld, och varje handling kan ha många olika meningar.

Ta Norman Mailers första och bästa verk, *De nakna och de döda*, och romanfiguren general Cummings. Mailers bok handlar om förraderiets tvektighet. Cummings är inte något odjur. Han är inte särskilt slösaktig med sina soldaters liv. Det som verkligen gör honom vidrig är inte hans handlingar utan hans tankar. 1900-talet var en oerhört ideologisk tidsålder och Cummings är en symbolisk 1900-talsfigur. Han griper sig an livet på en abstrakt nivå som numera är främmande för oss – han tänker i begrepp som det historiska ödet och "historiens marsch", och är på det stora hela likgiltig inför de skador som följer i dess kölvatten. Precis som förrådarna från Cambridge (Kim Philby, Donald Maclean, Guy Burgess och Anthony Blunt) förförs han av tankar på framtiden. Men i det här fallet handlar de om det amerikanska århundradet, inte kommunismen och Sovjetstaten. Detta är historiens grymhet som "viljan till makt". Dess tema var inte individen utan mänsklighetens representanter som kunde se ut på många olika sätt: en nation, en klass eller till och med en civilisation. Historien utgjorde den plats där mänskligheten blev många: slavar och herrar; arbetare och borgarklassen, bönder och staten. Historien var en diskurs mellan två motsatta krafter.

Precis som förrådarna från Cambridge måste Cummings bedra dem som omger honom. Han är en av Nietzsches "ärliga lögnare". Han ljugar och är fullständigt medveten om det av en anledning som han vet att de meniga aldrig skulle förstå, vilket gör att han ser på dem inte med förakt utan helt enkelt som möjliga brickor i jakt på ett större historiskt mål. Fröna till förraderiet av hans soldater står att finna i hans tankar. När han återvänder från ett besök hos en artillerienhet vid fronten funderar han på en granats

”

Förraderi är kanske inte en av de sju dödssynderna (de som Gud betraktar som de värsta) men det är helt klart den synd som vi ser som omöjlig att göra ogjord.

asymmetriska parabel då den stiger mot himlen innan den faller ner över fienden nedanför. Den påminner honom om Spenglers teori om alla kulturers livscykel – tillväxt, mognad och förfall. En epok verkar också nå sin höjdpunkt vid en punkt som ligger bortom mitten på dess tidsbana, och fallet är alltid tragiskt. Och en av de faktorer som hindrar projektlen från att stiga ännu högre är vindens motståndskraft – mediets motstånd, massans motstånd, eller massornas motstånd, som leder till att visionen, en kulturs uppgång, förlorar sin udd, saktas in och når sitt slut i förtid. I rättvisans namn bör det nämnas att i det ögonblick då han fäster sina tankar på papper känner han en viss avsmak för det han har skrivit, men han är inte beredd att ge upp sina tankar, lika lite som soldaterna, som pressas till uthållighetens gränser under kampanjen, skulle kunna tänka sig att ge upp sina drömmar om att överleva kriget och återvända hem. De är inte intresserade av generalens Spenglergrubblinier. De har lärt sig att leva med tanken att de kan dö på andra men minst lika heroiska sätt.

Som tur är har vi sluppit ur 1900-talets grepp. Vi är inte längre hemfallna åt den sortens funderingar. Generalerna förräder fortfarande sina soldater på andra krigsskådeplatser, om än i mindre utsträckning och på sätt som är mer bekanta i historien. Soldater skickas fortfarande i döden för att försvara en officers rykte. Vad gäller Cummings lämnar Mailer oss med en sista skymt av generalen

då han inser att medelmåttorna snart kommer att ta plats på historiens tron efter kriget, inte de stora männen. Han misstänker också att han inte kommer att få delta i det kommande kriget mot Ryssland, att han kommer att bli förbisedd och inte lär få föra befälet – ett sista förräderi.

Och sedan har vi Evelyn Waugh's trilogi *Sword of Honour*. De tre romanerna i den – *Män i vapen*, *Herrar officerare* och *Kapitulation utan villkor* – handlar samtliga om förräderier: Churchills förräderi av den västerländska civilisationen då han gjorde gemensam sak med Stalin 1941; Guy Crouchbacks upptäckt att hans gamla fosterland, England, hade förräddats av den ”moderna beväpnade tidsåldern”; förräderiet av Storbritannien av dem som i hemlighet arbetade för Stalin som UD-tjänstemannen de Souza; Storbritanniens svek gentemot rojalisterna i Jugoslavien, där en sovjetisk spion inom sabotageorganisationen Special Operations Executive, James Klugmann, i realiteten var inblandad; och de Souzas förräderi av sina judiska trosbröder i Kroatien, som han lämnar åt sitt öde att dödas av Titos partisaner i det ”högre godas” namn: kommunismen.

Men det största förräderiet av dem alla är personligt, som så ofta är fallet. På Kreta förråds Guy av sin vän Ivor St Claire: ”Den bäste av dem alla, Englands kärna, mannen som Hitler inte hade räknat med.” St Claire förräder männen som lyder »

Synonym med förraderiet:
Vidkun Quisling.

FOTO: BONNIERARKIVET/TT

under honom genom att desertera och rättfärdiga sitt beslut med att säga att det är fullständigt hedervärt för officerare att överge sina soldater så att de kan fortsätta att utbilda nya rekryter. Det är, trots allt, helt klart det "moderna alternativet". Guy förråder inte St Claire när han tar sig ifrån Kreta; han avslöjar honom inte. På de sista sidorna i trilogin möter han honom på sin klubb och håller fast vid den påhittade historien. Men nyckeln till episoden är den hemska Mrs Stich, som sätter vänskapen framför fosterlandet. Guy gör det inte eftersom hans vänner speglar honom. Att handla på ett vanhedrande sätt innebär ett förräderi av ens vänner. Även vid detta skede i kriget är han fortfarande övertygad om att de gamla värderingarna fortfarande är värda att bevara, och – ännu viktigare – fortfarande går att rädda.

"Jag hoppas att jag skulle ha modet att hellre förråda mitt land än mina vänner", försäkrade E M Forster i ett berömt uttalande efter att det i början på 1960-talet blivit känt att hans kolleger från Cambridge, Burgess och MacLean, gjort sig skyldiga till förräderi. Julia Stich läser Forsters bok om Alexandria när Guy träffar henne första gången. Sambandet är fullständigt slumpartat, men en lycklig slump. Julia är inne på samma linje som Forster. Hon kommer aldrig att förråda en vän.

St Claires förräderi är givetvis på en helt annan nivå än gänget från Cambridge. Han förråder inte sitt land. Ingen dör som resultat av att han deserterar; han har inte utsatt några ställningar för fara; hans desertering spelar ingen som helst roll för krigets utgång. Men ändå gör det en enorm skillnad för Guy. Om han inte är en förrädare så har han en förrädares hjärta.

Förklaringen till hans resonemang tror jag vi kan hitta i Pascals *Tankar*. Vad är det hos våra vänner som vi tycker mest om? frågar han vid ett tillfälle. Det kan inte vara deras skönhet, den kommer att vissna med tiden. Det kan inte vara deras intellekt, det kan komma att försämrats med åren. Och det kan inte vara deras själ, det är blott ett abstrakt begrepp. "Vi älskar aldrig en person, utan bara dennes egenskaper", hävdar Pascal. Våra vänner definieras helt enkelt av deras beteende. Långt tidigare förklarade Aristoteles för oss att den perfekta vänskapen är en sorts egenkärlek, inte olik den som en mor känner för sina barn: det som görs av ens vänner görs mot en själv, vilket är skälet till varför Guy känner sig så delaktig i hans lands förräderi av de gamla värderingarna. Och om man inte tar personligt ansvar för de förräderier som begåtts av ens vänner eller ens land så förråder man i själva verket sig själv.

Och så kommer vi till de stora förrädarna i vår egen tid, till Edward Snowden och Bradley/Chelsea Manning och narcissister som Julian Assange. Och, så klart, till en av de största förrädarna i den sovjetiska historien: Oleg Gordievskij. Vi kan dock inte placera Gordievskij i samma grupp.

Jag återkommer till Shakespeares pjäs, *Macbeth*. I vilken utsträckning är ett förräderi någonsin tragiskt (för endera parten)? Kom ihåg att häxorna varnar Macbeth att han skall bli kung "när

slaget förlorat är och vunnit". Det är en viktig replik som ofta förbises. Mannen som har förrätt Duncan, tegnen av Cawdor, är inte en tragisk figur, trots att han dör nobelt nog. Som Macbeth säger till kungen: "Ej något i hans liv befanns som sätet att det lämna." Men Macbeths förräderi är tragiskt eftersom han är den större mannen, och det är paradoxen i häxornas profetia. Han både vinner slaget och förlorar det på samma gång; han vinner makt men förlorar sin själ. Shakespeare kan till och med göra förräderiet heroiskt.

Tyvärr gör sällan historien det. Gordievskijs förräderi av Sovjetunionen var inte tragiskt utan heroiskt. Han gjorde det rätta, precis som de jesuitiska martyrerna som fader Campion under Elisabet I:s tid på tronen ansåg att de gjorde då de satte lojaliteten gentemot påven framför lojaliteten mot drottningen. Och Campion var så klart föremål för en kort biografi av Waugh, som beundrade hans martyrskap – priset för hans förräderi – för den "sanna religionen". Förräderier kan vara fullständigt förenliga med heder och ära, värderingar och trossatser. Det kan till och med vara ädelt att förråda en ond regim eller en ond sak (eller en god sak som förvandlats till någonting dåligt).

Och vi måste komma ihåg att spionage livnär sig av förräderier. Medborgare vänds mot sin egen stat eller får betalt för att förråda den, men de förleds sällan och ännu ovanligare är att de utpressas. Att utpressa någon i syfte att förråda sitt land är det samma som att förnedra sig själv. För förräderier har alltid med jaget att göra. Som Nietzsche varnade: Se upp när du slåss mot monster, så att du inte själv blir ett monster.

Till syvende och sist är förräderi inte en fråga om perspektiv. Det handlar inte om att en persons frihetskämpe kan vara någon annans terrorist, eller vice versa. Men vi har svårt att älska de som förråder sitt land, på samma sätt som de som arbetar inom en institution har svårt att omfatta visselblåsare, och på samma sätt som vi avrättar spioner, fiendesoldater som har förrätt oss genom att inte bära uniform. Alla dessa bedöms i många fall ha undergrävt den naturliga ordningen. Som jag skrev i början på denna essä är vi, trots allt, programmerade att sätta ett absolut värde på tillit.

För många år sedan fick jag höra en historia av Peter Naylor, som var Harold Macmillans marinattaché vid förhandlingarna inför Nassauöverenskommelsen 1962, där USA – efter lång tvekan – gick med på att sälja kärnvapensystemet Polaris till Storbritannien. När han återvände till London bad Macmillan Naylor att fråga den amerikanske ambassadören om USA hade något att invända mot att den brittiska marinen återgäldade denna tjänst genom att döpa ett av sina nya fartyg till HMS Benedict Arnold. Vad än Benedict Arnold (1741–1801) hade för skäl att förråda rebellernas sak så tror jag inte att den brittiska marinen skulle varit särskilt nöjd över att ha döpt ett fartyg efter en berömd förrädare, inte ens en som förrådde det unga USA till förmån för fäderneslandet. ✨

Artikeln är skriven särskilt för Axess.

Översättning: Martin Peterson

Kim Philby sålde ut Storbritannien.

FOTO: BENTLEY ARCHIVE / POPPERFOTO / GETTY IMAGES

Av Fredrik Johansson

Från Platon till papperskorgen

Sven-Eric Liedmans beskrivningar av liberalism och konservatism är pamflettartade och fulla med felaktigheter. Ändå är hans kursbok fortfarande flitigt använd i undervisningen på högskolan.

Någon gång tidigt i gymnasiet – i mitten av 1980-talet – skaffade jag mig ett rätt brådmoget intresse för politiska idéer och teorier. Det hela hade mycket väl kunnat haverera i sin linda efter att jag fiskat upp någon volym av Hegel på det kommunala bibliotek som låg i anslutning till skolan. Det var inte helt lättuggat och jag kan inte minnas att jag lyckades ta mig igenom förordet.

Jag minns heller inte riktigt hur det gick till, men det var antagligen genom någon samhällskunskapslärare som jag introducerades till en rödgul pocketbok. Jag tror att det främsta skälet var att vi skulle bättra på våra kunskaper om maoismens relevans för utvecklingsländer.

En stor del av undervisningen i samhällskunskap och historia ägnades åt tredje världen och samtidigt som Deng Xiaoping lade om den kinesiska ekonomiska politiken 180 grader studerade vi möjligheten att organisera bondebefolkningen utifrån de iakttagelser Mao gjorde 1927 i Hunan.

Från Platon till Mao Zedong var dock betydligt mer läsartillvänd än Hegel i originaltext. På några hundra sidor gick den igenom den politiska idéhistorien. Från antiken till våra dagar.

Några år senare skulle jag stöta på den igen. Denna gång på universitetet och med titeln *Från Platon till Reagan*. Då – i slutet av 1980-talet – hade Sven-Eric Liedmans bok redan i femton år varit del av universitetsundervisningen. Från början och i skuggan av 1968 med den mer definitiva titeln *Från Platon till Lenin*.

Snart trettio år senare hänger boken fortfarande kvar. Den senaste upplagan, *Från Platon till*

kriget mot terrorismen, är den fjortonde. I den mån det finns standardverk i svensk akademisk grundutbildning är detta en klassiker.

En högst ovetenskaplig sökning på litteraturlistor på Sveriges universitet ger vid handen att den fortfarande är huvudbok i kurser i politisk teori för statsvetar-, idéhistorie-, förvaltar- och andra studenter över hela landet.

Jag har sedan gymnasiet tillbringat stora delar av mitt liv i kretsar där bara omnämnandet av Liedmans bok är påtagligt blodtryckshöjande. Jag känner flera personer som ställt till högljudda scener på seminarier och föreläsningar när dess syn på det konservativa och framförallt det liberala politiska tankegodset presenterats.

När jag nu läser om boken slås jag återigen av hur utomordentligt besynnerligt det är att kursansvariga envisas med att ha med den i undervisningen. Ren lättja förefaller vara både den mest trovärdiga och smickrande förklaringen.

Liedmans pamflettartade och extremt selektiva beskrivning av framförallt den moderna liberalismen och konservatismen är lika påträngande som när jag läste den för 30 år sedan. Texterna har förvisso redigerats, en del av de mer spektakulära konstigheterna har lyfts ut. Men i grunden är det samma bok.

Dels slås läsaren av proportionerna. Stora delar av den idétradition som format den västerländska civilisation vi lever i idag saknas helt. Det gäller också idéer som påverkat agendan för starka politiska rörelser i vår del av världen sedan andra världskriget.

I namnregistret hittar vi namn som Boris Jeltsin och Saddam Hussein, däremot saknas Friedrich von Hayek, Karl Popper, Isaiah Berlin, Thomas Jefferson, Immanuel Kant och Robert Nozick. För att nämna blott några. David Hume nämns i en passage där

”

Stora delar av den idétradition som format den västerländska civilisation vi lever i idag saknas helt.

Sven-Eric Liedman.

FOTO: APIC / GETTY IMAGES

författaren förklarar varför han inte får plats i boken.

Man kan invända att man på dryga 300 sidor inte kan få med allt. Men resultatet är att stora fält lämnas öppna, samtidigt som olika obskyra nyanser av socialismen ägnas hela avsnitt. När man läst Liedmans bok vet man mer om den revolutionära ”digger”-rörelsen än om modern liberalism.

Men framförallt är det en schablonartad och skruvad beskrivning av politiska idéer som Liedman inte sympatiserar med.

I ett berömt, representativt och i senare upplagor bortredigerat avsnitt påstod Liedman bland annat att:

I januari månad 1985 genomfördes i Storbritannien en ny lag om skolor. Lagen innebär att det är föräldrarna som skall avgöra om deras barn skall få stryk av lärarna i skolan eller ej.

Detta är ett gott exempel på en typisk nyliberal lag. Nyliberalismen hävdar att varje vuxen individ själv kan och bör avgöra vad som gynnar henne

själv eller i detta fall hennes omyndiga avkomma. Lagstiftningen bör alltså i ett fall som detta inte vara generell utan överlämna avgörandet åt individen.

Huruvida påståendets grovhet är skälet till att det inte finns med i den nu aktuella upplagan vet väl bara Liedman (eller möjligen hans redaktör).

Men citatet är fortfarande representativt för Sven-Eric Liedmans sätt att beskriva politiska idéströmningar han ogillar. Faktapåståenden utan referenser, idépåståenden utan understödjande citat och slutsatser placerade i tomma luften.

Ur ett idéhistoriskt perspektiv är det möjligen mindre relevant. Exemplet kan naturligtvis ha ett värde som hypotes. Men även då blir det märkligt.

Oaktat att de allra flesta ”nyliberaler” sannolikt skulle vara emot aga av barn, undrar man varför den beskrivna lagstiftningen skulle vara just ”nyliberal” (ett uttryck som Liedman nogsam undviker att definiera). Det förklaras inte i texten.

>>

Dessutom – till synes mer perifert, men i någon mening mer informativt – stämmer faktiskt inte heller påståendet att en sådan lagstiftning inte skulle vara generell. En lag som tillskriver alla friheten att själva fatta ett beslut är naturligtvis generell, även om utfallet i enskilda fall blir olika.

Den liberala synen på frihetens och lagens roll i samhället går Liedman förbi. Allas rätt att fritt fatta ett beslut är en generell och universell regel. (Givet att vi här utgår från premissen att föräldrar äger rätt att bestämma över sina barn. Och bortser från att den dominerande liberala uppfattningen är att ingen har rätt att slå ett barn.)

I sin förvirrenhet – det är mycket svårt att intala sig att Liedman skulle ha andra avsikter än att ställa sina läsare inför en närmast grotesk politisk idé – är citatet därför avslöjande för hans förståelse för liberalismen.

Liedman skriver i inledningen av kapitlet om ”Moderna liberala och konservativa riktningar” – 22 sidor som följer på 7 (!) sidor om Michail Gorbatsjov – att:

Socialismen i dess olika arter är föremål för en ytterst omfattande litteratur. Antalet böcker som har ordet ”socialism” i sin titel är svåröverskådligt stort. Motsvarande böcker som handlar om konservatism och liberalism är mångfald färre.

Som läsare ställer man sig naturligen frågan: Om de nu är så få, varför har Liedman inte bemödat sig om att läsa dem?

Det är ingen hemlighet var Sven-Eric Liedmans akademiska intressen och idémässiga sympatier ligger. Bekymret är att han inte ens gör ett halvhjärtat försök att sätta in läsaren (eller sig själv) i de idéer och den förståelse av samhället som faktiskt format vår tid.

Även om dessa idéer burits av politiska rörelser och personer han tycker illa om. (När boktiteln andra led går från Mao till Reagan skriver Liedman i förordet till den nionde upplagan att han ”gör det med ett beklagande och tröstar mig med att hans namn snart nog måste bytas ut igen”).

De konservativa och – framförallt – liberala idéströmningar som bryter fram under perioden och formar den politiska agendan i stora delar av västvärlden beskrivs i platta schabloner eller rena nubbilder.

I en symptomatisk beskrivning av den moderna konservatismen framkastas följande analys:

För det första måste man komma ihåg att de klasser och grupper i samhället som bär upp den konservativa ideologin förändrats avsevärt under den långa period det här är frågan om. [...] Så småningom kom emellertid de konservativa partierna att finna fler och fler anhängare bland industriidkare och andra som hade intresse av en kapitalistisk utveckling.

Det blir en pendang till hur konservatismen beskrivs i bokens inledning:

1800-talets konservatism har många inflytelserika brukspatroner, grevar och kungar, men jag har

inte utgått från deras ord utan den trögläste filosofen Hegels skrifter. Det beror inte på att Hegels inflytande skulle vara större än brukspatronernas, grevarnas och kungarnas. Det beror på att konservatismens idéer är allsidigt utvecklade och artikulera hos Hegel men inte hos de andra.

Hegel – som representant för konservatismen – behandlas sålunda över ett helt kapitel. Edmund Burke i några bisatser. Och den moderna konservatismen utifrån en närmast leninistisk intresseanalys med jordägande aristokrati och kapitalister i oskön förening.

En politisk idétradition reduceras till gruppers anspråk på makt.

Denna syn på politiska idéer genomsyrar Liedmans bok, som ständigt återkommer till hur olika klasser – under historiens stadier av feodalism, kapitalism etc – representerar olika idéer. Eller tvärtom: hur olika idéer låter sig representera olika intressen.

I inledningen försöker Liedman problematisera frågan om de politiska idéernas relation till materiella förhållanden.

Idéer är för beständiga och för trögrörliga för att enkelt kunna kopplas till betydligt snabbare skiften i de materiella förutsättningarna. Det Aristoteles sade om slaveriet ekar genom seklerna. I Liedmans värld förvisso i relation till varje marxistiskt utvecklingsstegs underklasser. Han skriver om århundraden som ”inte hade sett en enda levande slav men som vimlade av livegna bönder eller lönearbetande proletärer”.

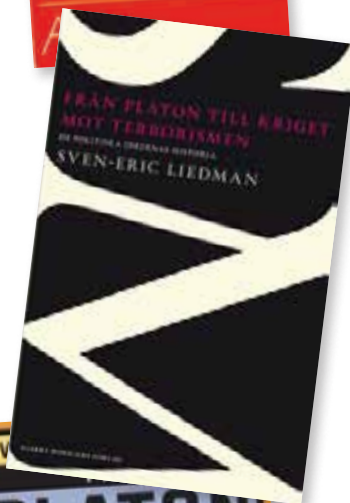
Men han konstaterar också att upplysningstidens idéer i allra högsta grad är levande i vår tid. Ur ett marxistiskt perspektiv är den segheten svårförklarlig givet genomgripande materiella förändringar.

Liedmans historieskrivning blir därför inte marxistisk i materiell mening, den blir marxistisk-leninistisk i politisk mening. Idéer blir inte främst funktioner av produktionens organisation, utan istället verktyg för olika intressen. Vad som för läsaren ofta framstår som en övning i idépolitiska konspirationsteorier är nog för Liedman idéhistorisk vetenskaplig metod.

Att föreställningar om samhällets utveckling eller styrning skulle kunna ha någon annan huvudsaklig förklaring än klassintresse verkar egentligen inte föresväva Liedman. Undantaget är marxismen. Här ägnar författaren viss möda åt att visa att det är en teori om samhället som på en gång kan vara objektiv sann och stödjande ”proletariatets revolutionära anspråk”.

Liberalismen – i alla fall i dess moderna tappning – räkar till och med mer illa ut än konservatismen och verkar i Liedmans version inte ens nå en verkshöjd där den kan tjäna som verktyg åt någon samhällsklass.

Nyliberalismen är på flera sätt en ovanligt enkel, lättbegriplig ideologi, slår Liedman fast. För att därefter – på de tre (3) sidor han ägnar denna ”nyliberalism” – visa att denna lättbegriplighet går honom förbi.

”

Hegel – som representant för konservatismen – behandlas sålunda över ett helt kapitel. Edmund Burke i några bisatser.

För Liedman är liberalismen – i den mening han beskriver den här – en idé om hyperrationalistiska människor som alltid fattar bästa tänkbara beslut.

En av dess absoluta utgångspunkter är tesen om den s.k. ekonomiska människan (Homo oeconomicus). [...] Vad de hävdar är, kort uttryckt, att varje vuxen, normalt utvecklad människa, som varken tvingas av yttre lagliga eller andra hinder eller av fördomar, är fullständigt kompetent att i alla angelägenheter bestämma vad som är bäst för henne. Människan är alltså i grunden rationell och hennes förmåga att överblicka sammanhangen i sitt eget liv är egentligen obegränsad.

Vem som skulle ha framfört denna smått fantastiska teori om människans rationalitet framgår inte. Vem hävdar att vår förmåga att överblicka sammanhangen i vårt liv är "egentligen obegränsad"?

Det är en alldeles uppenbart löjlig och helt orealistisk bild av hur människor och samhällen fungerar. En skrivbordskonstruktion.

När Liedman fortsätter får vi möjligen en ledtråd om vad han far efter:

Hennes rationalitet inskränker sig ingalunda till ekonomins område. Extrema nyliberaler har försökt visa hur rena rationalitetsberäkningar ligger bakom även så till synes känslomässiga beslut som giftermål, ja, t.o.m. självmord. Ett självmord kan tolkas som resultatet av en kalkyl, där självmördaren finner att ett fortsatt liv skulle innebära en ren personlig förlust. Hellre då dödens slutsumma som är plus minus noll!

Om man går till litteraturhänvisningarna – som är ytterst knapphändiga – framgår efter visst detektivarbete att en central källa för Liedman är en avhandling om så kallad "Ekonomisk imperialism" vid hans egen institution vid Göteborgs universitet.

Termen Ekonomisk imperialism syftar på ekonomiska metoders inflytande på icke-ekonomiska samhällsvetenskaper (och till och med naturvetenskaper). Och dess huvudperson är inte sällan den amerikanske Nobelpristagaren Gary S Becker.

Det är i sig en intressant idéhistorisk diskussion, men den har mycket lite att göra med de politiska idéernas historia. Eller som Liedman själv beskriver avhandlingen: "en svensk framställning om de nyliberala idéerna".

En deskriptiv analys för att förklara mänskligt beteende säger naturligtvis ingenting om dess normativa politiska tillämpning. Detta oaktat att Liedman lyfter fram en mycket extrem tillämpning av ekonomisk analys av mänskligt beteende.

En teori om att människor kalkylerar sig fram till självmord säger ingenting om huruvida man ska tillåta dem att göra det.

Men detta är – vid sidan av en förvirrad och felaktig beskrivning av Milton Friedmans penningpolitiska teorier – vad Liedman påstår att modern liberalism är.

Mot bakgrund av den marxist-leninistiska

föreställningen att politiska idéer främst tjänar klassintressen framstår det hela som en smula själv motsägande.

Låt oss anta att den mäktiga härskande klassen bestämt sig – hur nu en sådan metafysisk beslutsprocess kan tänkas gå till – för att utveckla idéer som skyddar deras privilegier och intressen. Varför har denna process då resulterat i något så fantastiskt torftigt? Vem ansluter sig till en politisk teori grundad på att självmördare ägnar sig åt känslomässig aritmetik?

Kanske ger här Liedman – högst ofrivilligt – sitt kanske viktigaste bidrag till den idéhistoriska forskningen. Teorin att de mäktiga kontrollerar massorna med hjälp av höggradigt enfaldiga idéer. Liedmans paradox.

Det är väl också därför boken inte alls berör den liberala teoribildning som tar sin utgångspunkt i att problematisera frågor om kunskap, rationalitet och överblickbarhet. Det vill säga den tradition som från Hume över Burke till Hayek i hög grad utgör mittfärd i modern klassisk liberalism.

Inflytelserika liberala tänkare – inklusive ekonomer – har ägnat enorm möda åt att försöka förstå hur vi agerar utifrån ofullständig kunskap och rationalitet. Det vill säga åt att studera samhället som det faktiskt ser ut.

Detta är exempelvis en helt central del i Friedrich von Hayeks syn på ekonomi och samhällsutveckling, men också fundamentet för hans politiska idébygge. Det går att problematisera och kritisera, men det är något annat än kalkylerande självmördare.

Det liberala argumentet för frihet är inte att vi sitter med fullständig information. Vore vi perfekt informerade skulle vi lika väl kunna ägna oss åt planekonomi.

Decentraliserat beslutsfattande – individers frihet – handlar om att på bästa sätt nyttja den kunskap som finns i samhället för att evolutionärt söka sig mot bättre lösningar.

Det gäller på marknaden, där prismekanismen tillåter oss att agera på aggregerad kunskap som vi inte som enskilda har tillgång till. Men det gäller också i sociala och andra sammanhang.

Friheten blir då inte en fråga om den enskilda människans fullständiga kunskap och rationalitet, utan samhällets sökprocess i en osäker värld. Om detta skriver Sven-Eric Liedman ingenting när han beskriver den moderna liberalismen. Han skriver heller ingenting om den rationalitetskritik som riktas mot politiskt beslutsfattande i allmänhet och central ekonomisk planering i synnerhet.

Kanske skulle denna helt centrala del av det moderna liberala tankegodset kunna få plats i boken på bekostnad av de sidor som nu ägnas åt Boris Jeltsin.

En återläsning av Liedman visar behovet av en diskussion på de akademiska institutioner som slentrianmässigt för upp *Från Platon till kriget mot terrorismen* på litteraturlistorna. Är detta verkligen det bästa litteraturvalet för att beskriva de politiska idéernas historia?

Så är det naturligtvis inte. Efter 45 år är det dags att avsluta detta kapitel. ✿

”

För Liedman är liberalismen – i den mening han beskriver den här – en idé om hyperrationalistiska människor som alltid fattar bästa tänkbara beslut.

Löntagarfonderna skulle överföra den ekonomiska makten till facket. Men splittringen mellan LO och Socialdemokraterna hindrade Sverige från att bli socialistiskt.

När socialismen stod för dörren

Lars Tobisson

Arbetarrörelsens maktillväxt präglade 1900-talet. Socialdemokraterna utvecklades till det "statsbärande" partiet med 44 år i regeringsställning fram till 1976. Då stod också LO som starkast. Med Saltsjöbadsavtalet som grund byggdes den svenska modellen, där parterna utan statlig inblandning och under arbetsfred slöt centrala löneavtal, som höll sig inom de samhällsekonomiska ramarna och ändå tillförde löntagarna ökad köpkraft.

Men fackets växande inflytande gällde inte bara lönefrågor. Vid denna den svenska korporatismens höjdpunkt hade de stora arbetsmarknadsorganisationerna företrädare i alla verksstyrelser av någon betydelse liksom i alla viktiga utredningar. Måktigast var LO, som var störst och dessutom samverkade med det stora regeringspartiet. När LO mötte hinder att driva igenom sin vilja i förhandlingar, löste partiet allt oftare problemet via lagstiftning.

ARBETARRÖRELSENS YTTERSTA mål är socialism. Kravet på kollektiva löntagarfonder, som snabbt skulle ta över ägandet i företagen, växte fram inom LO. Framstötarna i denna riktning hade gjorts tidigare men avvisats. Nu med arbetarrörelsen på höjden av sin makt borde det väl ändå lyckas!

Fondförslaget, utarbetat av ekonomen Rudolf Meidner, innebar att 20 procent av ett företags vinst varje år i form av nyemitterade aktier skulle överföras till fackligt kontrollerade fonder, vilket snabbt skulle kväva det privata ägandet av företag. Det var utarbetat i avskildhet, utan kontakt med LO:s eller partiets ledning. Fondtanken möttes av stor entusiasm ute i medlemsleden, och förslaget antogs av LO-kongressen – enhälligt och unisont sjungande Internationalen.

Bland andra berörda var reaktionen mera blandad. Den socialdemokratiska partiledningen var försiktigt avvaktande. En detaljerad socialiseringsplan var inte lätt att hantera inför 1976 års val. Detta slutade ju också med borgerlig seger och byte av regering.

Efter valförlusten tillsatte Socialdemokraterna och LO en gemensam arbetsgrupp med uppgift att konstruera ett fondsystem som gick att sälja till väljarna. Men LO-företrädarna, ledna av Rune Molin, var ytterst oenliga att göra avsteg från kongressbeslutet annat än i detaljer. Partiets representanter Kjell-Olof Feldt och Carl Lidbom var inte nöjda med de små eftergifter de lyckats utverka.

I BÖRJAN SEGLADE fondtanken i medvind. Men motståndet växte, och sedan även 1979 års val gått förlorat, bedömdes det som nödvändigt att tona ned maktaspekten och förvandla det fondsocialistiska projektet till ett slags pensionsreform. Till ackompanjering av den stora 4 oktober-manifestationen 1983 i Stockholm och finansminister Feldts skaldekongst i riksdagsbänken ("Löntagarfonder är ett jävla skit/Men nu har vi baxat dem ändå hit") drev en ny socialdemokratisk regering igenom ett tämligen beskedligt fondsystem, som genast avskaffades, när de borgerliga partierna återtog regeringsmakten 1991.

Under hela denna resas gång var LO pådrivande och partiet återhållande. Motståndningen växte ut till det "Rosornas krig", där Feldt och LO-ordföranden Stig Malm stod mot varandra.

Varför gick då arbetarrörelsens båda grenar i sådan otakt?

Båda hade nya ledare, Olof Palme och Gunnar Nilsson, som var angelägna att fylla ut föregångarens kostym. Båda ville leva upp till tidsandans krav att vara vänster. Och båda var okunniga om varandras verksamhetsområden. Palme saknade erfarenhet av

”

Det har sagts att han var okunnig i ekonomi och inte förstod vad fondfrågan handlade om. Det är nog att grovt underskatta Palmes fattningsförmåga.

lönefackligt arbete, och Nilssons kontakt med rikspolitiken inleddes först 1976 med en riksdagsplats, från vilken han mest var bortkvittad.

DET VAR SOM GJORT för missförstånd. De hade båda svårt att uppfatta de besked som den andre ansåg sig ha lämnat. Största skulden hade LO-ordföranden, som hade en benägenhet att uttala sig i vitt skiftande riktningar, vilket skapade osäkerhet om var han egentligen stod. Han insåg inte heller det politiskt okloka i att strax före ett känsligt val överraska sin partner med att binda sig för en lösning även i detalj.

Vad ansåg då Olof Palme, som ju aldrig gavs tillfälle att skriva sina memoarer. Det har sagts att han var okunnig i ekonomi och inte förstod vad fondfrågan handlade om. Det är nog att grovt underskatta Palmes fattningsförmåga. Däremot var han inte som Meidner en marxistisk utopist och systembyggare. Han får beskrivas som en funktionssocialist och reformist, som inte hade något emot att expandera den offentliga sektorn och höja skatterna, men inte var beredd att byta ekonomiskt system, vilket en överföring av ägandet av företagen till fackligt kontrollerade fonder måste innebära.

Olof Palme hade dessutom ett personligt problem. Hans sociala ursprung, hans utbildning, hans språkkunskaper, världsvana och högreståndspolityr – allt skilde hans framtoning från den garvade fackpampens. Kunde en person med hans bakgrund med trovärdighet utmana arbetarrörelsens fackliga gren i syfte att stoppa dess ansträngningar att förverkliga det drömda slutmålet? Kunde han riskera att bli den socialdemokratiska ledare som misslyckades med sin viktigaste uppgift – att hålla ihop rörelsen?

PALME SLET MED löntagarfondsfrågan i flera år, innan han fann utvägen att göra de som glupska utmålade fonderna så tandlösa som möjligt. Samtidigt fick han hålla god

min i elakt spel genom att framhålla allt gott som skulle följa med fonderna. Hans verkliga syn sammanfattade han i kommentaren: "Det är ett helvete. Men det är ett helvete vi måste igenom." Till de ledande socialdemokraternas bristande engagemang bidrog säkert också den speciella form av socialisering som det här gällde. Ägandet av företagen skulle flyttas, inte enligt traditionell marxism till staten, utan till facket. Därmed skulle de fackliga ledarna, inte politiker, få ökat inflytande. LO:s maktanspråk var således riktade inte bara mot näringslivet utan också mot den politiska maktens utövare. Brödraskap är till en del kärlek men också rivalitet. Löntagarfonder skulle rubba balansen mellan arbetarrörelsens fackliga och politiska gren.

Men även på motsidan fanns således delade meningar. Förrre Grängeschefen Erland Waldenström, som var näringslivets talesman i dessa frågor, ivrade för en kompromiss. Det var en hållning som kunde intas av anställda chefer i större börsbolag, medan små familjeföretagare allmänt ställde sig avvisande. Det krävdes dock ett ingripande från arbetsgivarordföranden Curt Nicolin för att det skulle stå klart att näringslivet slog vakt om den enskilda äganderätten.

Av de borgerliga partierna var Folkpartiet mest angeläget om samarbete över blockgränsen. Moderaterna sade däremot tidigt ett klart nej till fondtanken. I Thorbjörn Fälldins båda trepartiregeringar var fonderna ett tvisteämne jämförbart med kärnkraften. Moderaterna ville lägga ned utredningen, medan Folkpartiet hotade med regeringskris, om någon ändring vidtogs i dess sammansättning eller direktiv.

DE IDEOLOGISKA skillnaderna i fondfrågan var som störst i debattens början. Ändå var det då som utsikterna till en bred uppgörelse var som bäst. Socialdemokraterna satsade våren 1978 på en kompromiss med – förutom LO – TCO, Folkpartiet och Center-

Olof Palme på LO:s kongress. FOTO: SVT BILD/TT

partiet. Men LO var inte berett till nämnvärda avsteg från sitt kongressbeslut. Därefter fick Socialdemokraterna främst inrikta sig på att hantera konflikten med sin broderorganisation.

Så nära men ändå inte!

Fondstriden avgjordes i realiteten våren 1981, när den statliga löntagarfondsutredningen sprack. Ordföranden Allan Larsson lämnade sitt uppdrag, när han fick underkännat av vänstersidan på sin skiss till uppgörelse och inte såg någon möjlighet att få en majoritet bakom den lösning som förhandlats fram inom arbetarrörelsen.

Inte heller detta försök att socialisera Sverige nådde alltså framgång. Frågan är om det inte också var det sista. Det för fyrtio år sedan så mäktiga LO, som förmådde pressa partiledningen att byta samhällssystem, är idag bara en skugga av vad det en gång var. Och fortfarande återstår att finna trovärdiga svar på frågor som hur konkurrens och drivkrafter skall kunna upprätthållas i ett socialistiskt samhälle när alla företag har samma ägare och hur facket skall kunna axla den dubbla rollen som arbetsgivare och företrädare för löntagarna.

Lars Tobisson var partisekreterare i Moderata samlingspartiet 1974–1981, riksdagsledamot 1979–2001 och i:e vice partiledare 1981–1999.

Demonstrationståg mot löntagarfonderna.

FOTO: BENGT O NORDIN/TT

TEMA

FORSKNINGENS FRAMTID

Alla håller högtidstal om hur viktigt det är med forskning. Men får verkligen forskningen de resurser och den frihet som krävs för att den ska kunna hålla högsta kvalitet?

Pengarna eller idéerna?

Förväntningarna är stora inför höstens forskningsproposition. Men att åstadkomma god forskning är inte någon exakt vetenskap.

Av MarieLouise Samuelsson

Nu är det inte någon enkel sak att finansiera forskning på ett förnuftigt sätt. Framförallt får man akta sig för att stödja dålig forskning – dålig forskning är sämre än ingen alls, den innebär ett slöseri med tid, pengar och arbetskraft och verkar hämmande på utvecklingen även därigenom att den vetenskapliga litteraturen belamras med likgiltigt gods.”

Reflektionen formulerades 1955, i skriften *Dagens och morgondagens frågor* som summerade den så kallade Rigolettokonferensen, med namn efter biografen i Stockholm. Konferensen hette formellt ”Tekniken och morgondagens samhälle” och samlade politiker, forskare samt företrädare för näringsliv och fackförbund för att dryfta ”vetenskapens roll i det framtida samhällsbygget”.

Prioriterade forskningsområden benämndes atomenergi, automation, elektronik samt växtförädling.

Konferensen ångade av efterkrigstidens utvecklingsoptimism, tilltron till forskningens oumbärlighet var stor.

Men att finansiera och därmed prioritera forskning var, då som nu, som sagt inte någon enkel sak och det finns knappast någon exakt vetenskap att luta sig mot avseende sådant som system, infrastruktur och storlek på anslag, för att åstadkomma det alla vill ha: framgångsrik forskning.

Just i år befinner sig det svenska forskarsamhället i ett slags vän-
täläge, inför höstens forskningsproposition.

Av den ska framgå hur mycket pengar forskningen får samt, inte minst viktigt, hur och enligt vilka kriterier dessa statliga medel ska fördelas.

Så vad bör göras? För att finansieringen ska ha legitimitet både inom forskarvärlden och som utgiftspost i statsbudgeten? Från politiskt håll kommer den sedvanliga retoriken om den (helst) världsledande kunskapsnationen samt försäkran om långsiktighet.

Inför propositionen har forskarvärlden, finansiärer (som de statliga forskningsråden) och andra aktörer och intressenter levererat så kallade inspel.

Magnus MacHale-Gunnarsson vid Forsknings- och innovationskontoret vid Göteborgs universitet har analyserat inspelsskörden på uppdrag av SUHF, Sveriges universitets- och högskoleförbund.

Där framgår att även om samstämmighet finns om sådant som behovet av tydligare karriärsystem och jämställdhet, finns betydande åsiktsskillnader om sådant som finansieringskanalerna, det vill säga om pengarna ska gå direkt till lärosätena som basanslag eller via forskningsråden.

En annan fråga där svaren varierar är om medlen ska spridas över landets samtliga lärosäten eller koncentreras till forskningstunga universitet. Dessutom märks oenighet om hur ett framtida system för prestationsbaserad medelsfördelning ska se ut.

I princip alla är överens om att medel ska fördelas utifrån prestation, däremot verkligen inte om hur. Ett system med indikatorer? Eller enligt Vetenskapsrådets framtagna utvärderingsmodell Fokus? Eller utifrån så kallade mål- och resultatdialoger, mellan lärosäte och departement? Ska det finnas en utjämningskomponent i proportion till lärosätets utbildningsuppdrag, för att all utbildning ska vara forskningsanknuten? Forskningsanknytningen är visserligen inskriven i högskolelagen, men, vilket Lars Haikola påpekat i betänkandet Högre utbildning under tjugo år (SOU 2015:70), kan man fråga sig vad forskningsanknytning egentligen innebär, då forskningsresurserna är påfallande ojämnt fördelade mellan lärosätena.

I sin analys understryker MacHale-Gunnarsson att även om inspelen i viss mån avspeglar det förväntade (att lärosätena vill ha högre andel basanslag, finansiärerna mer eller mindre bibehålla »

FORSKNINGENS FRAMTID

Helene Hellmark Knutsson, minister för högre utbildning och forskning.

FOTO: TOMAS ONEBORG/SVD/TT

tematiska satsningar och de vetenskapliga akademierna fria projektmedel) är det samtidigt en förenklad bild.

Inspelen kan sägas vara formulerade i konstruktiv anda, i övrig debatt återkommer en rentav tilltagande kritik, invändningar mot att stora anslag går till ett fåtal forskare.

– Det är förståeligt att politiker tycker att det är roligt att satsa extra stort, men pengar binds upp av riktade satsningar och risken finns att forskare springer efter pengarna, istället för att utgå från sina egna idéer.

Det säger Marie Wiberg, professor i statistik vid Umeå universitet och ny forskningspolitiks talesperson för Sveriges Unga Akademi, ett oberoende och tvärvetenskapligt forum där ”ung” definieras som att det inte får ha gått mer än tio år sedan ledamoten disputerade.

De 47 ledamöterna som representerar i praktiken alla discipliner sitter på femårsmandat och väljs in med vetenskaplig excellens som kriterium.

Flera av ledamöterna är följdriktigt ytterst välfinansierade forskare, men inom Sveriges Unga Akademi råder enighet om att det kan vara problematiskt med för mycket pengar.

– Visst hjälper pengar, men bara till en viss gräns, exempelvis kan forskargrupper inte vara hur stora som helst, säger Marie Wiberg.

De vill alltså inte se mer av så kallade excellenssatsningar, istället förordar de med enfaset att de fria projektbidragen från Vetenskapsrådet ska utgöra stommen i statlig forskningsfinansiering och betalas ut under fem år istället för tre.

Vidare instämmer Akademien i vad som efterlyses från både forskarvärld och politikerhåll; en ökning av basanslagen (tidigare fakultetsmedel) till universitet och högskolor, något som också förutskickas i den kommande forskningspropositionen.

– De akademiska basanslagen är jätteviktiga, säger Marie Wiberg. Alltför stort inslag av externa medel förvandlar universitet och högskolor till ”forskarhotell”.

Då det framstår som tämligen osannolikt att regeringen i den

Marie Wiberg, Sveriges Unga Akademi: Pengar hjälper bara till en viss gräns.

”I princip alla är överens om att medel ska fördelas utifrån prestation, däremot verkligen inte om hur.”

kommande forskningsproppen skulle kunna eller ens vilja anslå så mycket medel att det både räcker till ökade basanslag och femåriga projektbidrag, föreslår Sveriges Unga Akademi att vinsterna från Akademiska Hus, som idag försvinner in i statsbudgeten för specifierad användning, istället skulle användas för finansiering av projektbidragen.

När det gäller framgångsrik forskning återkommer Marie Wiberg till att det handlar om annat än mera pengar, främst då ett attraktivt karriärsystem, för att Sverige ska kunna behålla forskartalanger och locka nya.

– Det måste vara nationellt enhetligt, ha tydliga spelregler, vara transparent och förutsägbart med höga kvalitetskrav.

Både när det gäller karriärsystem och finansiering är alltså ”långsiktighet” ett flitigt använt begrepp. I Stefan Löfvens regeringsförklaring 2014 där man lovade att ”basanslagen för forskning prioriteras upp” hette det att ”forskning ska respekteras som den långsiktiga verksamhet det är och en ny forskningsproposition kommer därför att ha ett tioårigt perspektiv”.

Frågan är förstås vad det där tioåriga perspektivet kan innebära. ”Långsiktigheten” kan nämligen också öppna möjligheten för en regering att skjuta upp både förslag om förändringar och leverans av medel, som den utlovade ökning av basanslagen, till slutet av tioårsperioden.

Och regeringen har redan visat att ”långsiktiga villkor för forskningen” är ett tolkningsbart löfte, då senaste bud-

getpropositionen bjöd på en rejäl överraskning för forskarsamhället. Närmast helt utan förvarning (exempelvis till lärosätenas ledningar) infördes en omfördelning av forskningsmedel inom ett helt nytt system där lärosätena hade delats in i tre kategorier, ”gamla” universitet, ”nya” universitet samt högskolor.

Omfördelningen gynnade gruppen nya universitet, medan de gamla förlorade ett antal miljoner. Förutom den finansiella aspekten skapades plötsligt ett system som låser in lärosätena i respektive kategorier. Enligt denna uppdelning tillåts exempelvis inte ”nya” Örebro universitet längre att spela i samma forskningsliga som ”gamla” Uppsala.

Dessutom är det ett brott mot praxis att forskningspropositioner som beslutats av riksdagen gäller till dess att en ny har klubbats.

Men för de ”gamla” universiteten var det bara att inse att man bara hade några veckor på sig att ändra i planeringen och dra tillbaka sådant som meriteringsanställningar för framgångsrika unga forskare. Omvänt är det inte heller så välkommet att, som de ”nya” med kort varsel få oväntade ekonomiska tillskott, det gynnar knappast genomtänkta forskningssatsningar.

Ett annat exempel på att politiska besked hunnit före forskningspropositionen är att proteinforskning blir ett område som regeringen storsatsar på eller som det heter, ”kraftsamlar”.

Uppställningen kan sägas vara ungefär lika traditionell som på Rigolettkonferensens tid: Regeringen, företrädare av utbildningsdepartementet (Helene Hellmark Knutsson) och näringsdepartementet (Mikael Damberg) lanserar detta i samverkan med Knut och Alice Wallenbergs stiftelse, Astra Zeneca, Chalmers, KTH och Uppsala universitet som ska skapa ett Wallenberg Centre for Protein Research (WCPR).

Uppsala universitets motto.

FOTO: FREDRIK PERSSON/TT

Vetenskapsrådet och Vinnova får samtidigt i uppdrag att inrätta ett strategiskt multidisciplinärt forskningsprogram.

Om detta kan man bland mycket annat tänka att det ofrånkomligt går mode i vilken forskning som får pengar, att "proteiner" får en roll och image som påminner om den som "stamceller" tidigare haft, det vill säga ett område för forskning som ligger i tiden, lämpligt för stora satsningar, utan som dessutom ses som väg till medicinska framsteg och bättre vård.

Och begreppet "strategiskt" känns igen från alliansregeringens val i 2008 års forskningspropp, "Ett lyft för forskning och innovation", att peka ut "medicin och livsvetenskaper, teknik och klimat", som strategiska forskningsområden, SFO.

Hur det blir med SFO och därmed villkoren för pågående forskning i den kommande propositionen är oklart. Utifrån en utvärdering initierad av de statliga forskningsfinansiärerna (råden) röstar finansiärerna för att SFO-stödet ska få vara kvar, utvärderingen visar bland annat att en tredjedel av miljöerna "tillhör den internationella forskningsfronten", att hälften av SFO-miljöerna "tydligt växer och förbättras" medan omkring 20 procent av miljöerna har kvalitetsproblem.

OECD:s rapporter (2012 och 2015) imponeras inte av alliansens forskningspolitik och fastslår att miljarderna och den politiska inriktningen inte har givit den eftersträlvade förbättringen av svensk forskning och innovation.

OECD efterlyser bättre styrning och visioner, inte bara inom akademien. Man utgår inte från att den politiska nivån ska hålla fingrarna borta från forskningen, utan tvärtom styra (ännu) lite mer.

Så hur tänkte då alliansen, med sina stora satsningar?

Peter Honeth, statssekreterare i utbildningsdepartementet mellan 2006 och 2014, vet mycket om detta. Han har kommit att närmast personifiera åtta års forskningspolitik och inte sällan som fruktad maktbävare och kritikers syndabock. I en debattartikel i DN (18/2) går bland andra Nobelpristagaren Arvid Carlsson till attack mot den forskningspolitik som utbildningsminister Lars Leijonborg införde, en "tävlan om megaanslag" som enligt författarna ska ha bäddat för Macchiarinikatastrofen.

Ansvar för vilken forskning som skulle byggas upp med öronmärkta medel och utgöra Strategiska Forskningsområden (SFO) »

"Så hur tänkte då alliansen, med sina stora satsningar?"

tillskrivs helt dåvarande statssekreteraren, ”ett antal specificerade områden som av Peter Honeth på oklar grund bedömts som lovan-
de”.

Frågar man Honeth själv använder han gärna ett generellt resonemang för att bemöta kritiken, att det inom akademien finns ”en betydande okunskap” om hur det politiska systemet fungerar. Men också omvänt, att det inom politik och departement finns kunskapsbrist om hur akademisk verksamhet fungerar.

Som exempel på akademiens okunnighet tar han tron att en statssekreterare ensam skulle kunna få igenom sin vilja och bestämma över inte bara ”sin” minister, utan också över andra departement.

– Det sägs att vi kläckte SFO-områdena själva, men det var ju i dialog med Vetenskapsrådet (VR) och det var hårda diskussioner mellan departementen om vilka områden som skulle få riktade medel. Att utbildningsdepartementet bestämmer allt är en missuppfattning, näringsdepartementet, socialdepartementet och miljödepartementet har omfattande kontakter med forskargrupper som bidrog till att det blev fler SFO-områden än den ursprungliga tanken.

Nu är knappast Peter Honeth någon som framställer sig som maktlös inför andra departement eller skickliga lobbyister: att satsa fem miljarder på SFO var en högst medveten politik. Så varför dessa gigantiska anslag?

– Vi såg att Sverige tappade mark som forskningsnation, vår relativa ställning hade blivit svagare. Vi hade två fronter, dels förstärka basanslagen, men koppla dessa till kvalitet, dels göra de riktade satsningarna.

Visst var det styrning, men till breda områden inom vilka forskningen var fri.

Ar han nöjd med alliansens forskningsfinansiering?
Njae.
Givetvis nöjd med det stora tillskottet av resurser och att den starka betoningen på att höja kvaliteten i svensk forskning, men besviken över sådant som att lärosätena använde medel för att nyanställa, istället för att skapa bättre villkor för sina befintliga forskare och han beskriver en kombination av överbefolkning och underfinansiering.

Och så hade han, inför arbetet med forskningsproppen 2008, förväntat sig ”ett mer självständigt underlag” från Vetenskapsrådet och lärosätena. Vidare pekar han på att lärosätena kunde skaffat sig mer rådgivning över forskningsmedel (och annat) om inte en majoritet av dem hade sagt bestämt nej till en ny förvaltningsform och istället ville fortsätta att vara statliga myndigheter, därmed otvivelaktigt mer politiskt styrda.

Kritik mot styrning och stora anslag gäller knappast bara alliansen. I rapporten ”Hans Excellens – om miljardsatsningarna på starka forskningsmiljöer” visade forskarna Agnes Vold, Ulf Sandström och Birgitta Jordansson bland annat hur kvinnliga forskare missgynnats av den nya politik som lanserades av dåvarande socialdemokratiska forskningsministern Thomas Östros 2001 och som innebär att särskilt ”excellenta” forskare skulle få särskilt stora anslag.

Östros ministertid innebar alltså debut för excellensbegreppet i forskningspolitiken, vilket sammanföll med också stamcellsforskningens guldålder, som förutnämnt exempel på forskning som omges av stora (politiska) förhoppningar. Svensk

stamcellsforskning fick också gratis skjuts av att forskare i USA fick det svårare, där stamceller blev politiskt kontroversiellt.

Numera har skimret kring den för femton år sedan så löftesrika och påfallande välfinansierade stamcellsforskningen falnat, tämligen orättvist (mot de flesta forskarna) riskerar den alltså också att förknippas med stamcellsfuskarerna Paolo Macchiarini.

Oavsett rådande vetenskapliga trender präglas forskning och forskning samt debatten av de villkor som initierades i och med excellenssatsningarna. I Riksbankens Jubileumsfonds skrift ”Tänka vidare” beskriver Vold och Sandström ett forskningssystem som innebär att samma personer kan få flera olika excellensbidrag från olika finansierare; en viss grupp av forskare kan inneha upp till tio excellensbidrag.

– Det är ett exempel på hur forskningssystemet har perverterats, säger Thorsten Nybom, professor emeritus i historia vid Örebro universitet, känd som skarp kritiker av forskningssystemen, oavsett regering.

– Lärosätena har rådighet över mindre än 50 procent av sina medel. Det är istället externa finansierare som fjärrstyr och universitet och högskolor blir forskarhotell. Andra länder, som Schweiz, där lärosätena har makt över medlen, visar bättre forskningsresultat.

Han påpekar också att de stora satsningarna missgynnat kvinnor och unga och talar om anslagen som ”elefantföda” och påminner om det ofta använda begreppet ”Matteuseffekten”, att de forskare och lärosäten som redan har får ännu mer.

– Då får vi också en madrassseffekt, att man inte hinner och kan använda de anslag man får.

Thorsten Nybom är också kritisk till hur de forskningsfinansierande råden fungerar.

– Från början skulle de utgöra en extra resurs inom ett i övrigt basfinansierat system, men under de senaste tio femton

åren har rådsorganisationen inte bara förvandlats till ett uttalat statligt stabsorgan under en generaldirektör, det har gradvis även börjat anta rollen av ”nationell fakultetsnämnd” som inte behöver ta ansvar för de faktiska, institutionella konsekvenserna dess beslut kan tänkas få för mottagarsidan.

– Därtill har man i praktiken privilegiet även att själv utvärdera effekterna av sina beslutade satsningar och prioriteringar.

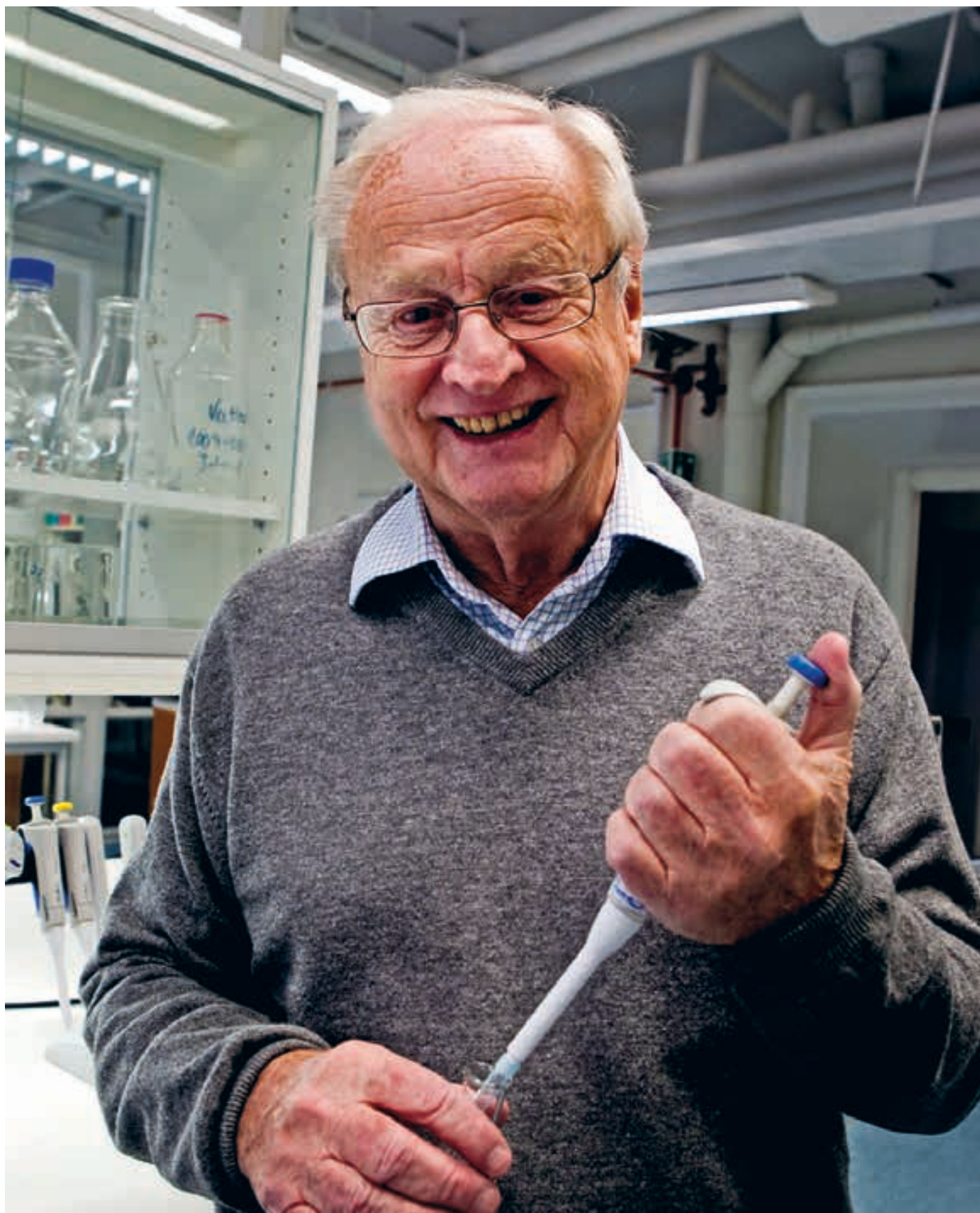
En högst ovetenskaplig förutsägelse är att den kommande forskningsproppen med besked om pengar, prioriteringar samt system för fördelning möts av både ilska och invändningar och applåder.

Och från politiskt håll är det inte otänkbart att man också hemfaller sig åt att önsketänka sig tillbaka till Rigolettokonferensens tid och ett omhuldat citat som tillskrivs Ragnar Edenman, ecklesiastikminister mellan 1957 och 1967.

När han uppvaktades av företrädare för Lunds universitet som bad om ett blygsamt så kallat ”tilläggsanslag”, utanför det av staten fastlagda budgetutrymmet, sade Edenman bestämt nej: ”Ni får väl forska lagom.”

MarieLouise Samuelsson är journalist och författare.

FORSKNINGENS FRAMTID

Nobelpristagaren Arvid Carlsson har attackerat Lars Leijonborgs forskningspolitik.

FOTO: LENNART REHNMAN/GT/TT

Kunskap är vårt hopp

Sverige har länge legat i topp för satsningar på forskning. Utan ökade investeringar riskerar vårt goda utgångsläge att gå förlorat i den globala konkurrensen.

Av Björn O Nilsson och Martin Wikström

Hösten 2016 inträffar en av årets absolut viktigaste politiska händelser. Då planerar regeringen att släppa nästa forskningsproposition som anger tonen för prioriteringen och finansieringen av den offentligt finansierade forskningen fyra år fram i tiden. Svenska regeringar har sedan 1977 släppt periodiska så kallade forskningspropositioner, och sedan 1994 sker det vart fjärde år. Även årets proposition ska täcka en fyraårsperiod, men med ett tioårsperspektiv.

Vi anser att detta är den viktigaste forskningspropositionen någonsin. Den svenska statsbudgeten pressas av många kostnader, Macchiarinaffären på Karolinska institutet riskerar att skapa tvivel kring forskningens generella förmåga och samtidigt har kunskap och konkurrenskraft aldrig varit viktigare. Kunskap behövs för att kunna konkurrera och för att snabba på en nödvändig omställning till ett hållbart samhälle som klarar de globala utmaningarna. Vi bedömer att den statliga forskningssatsningen långsiktigt behöver öka betydligt. Men kommer regeringen att kunna formulera en så stark vision för forskning som krävs för ett tioårsperspektiv? Risker är stora att finansdepartementets begränsningar, snarare än Sveriges behov kommer att sätta agendan.

Idag spenderar det offentliga Sverige cirka 35 miljarder kronor årligen på forskning. Men hur ska det se ut framgent i omfång, prioritering och fördelning? Debatten är glödhet där olika synpunkter och skilda intressen stöts och blöts mot varandra.

Universiteten vill stärka sin roll generellt genom att öka basresursernas andel av forskningsbudgeten. Och inom universiteten finns en rad specifika förslag kring prioriteringar. Näringslivet vill samtidigt säkerställa att forskningsbudgeten prioriterar forskningsaktiviteter som möter företagets behov och snabbare stöder

industritillämpningar. Vi kan inte konkurrera med låga löner. Kunskap är vårt hopp.

Att Sverige är en "kunskapsnation" är ett mantra som lätt kan beläggas med fakta. Vi har på drygt 100 år gått från att vara en jordbruksnation till en konkurrenskraftig industrination där så mycket som 50 procent av bruttonationalprodukten idag utgörs av export. Kunskap har varit den avgörande faktorn för denna utveckling. Även om tillgång till råvaror (främst skog och gruvor) varit väsentliga i att utveckla vårt lands exportkraft, har den industriella förädlingen av dessa råvaror varit nyckeln till att skapa vårt välstånd och arbetstillfällen. Och kunskap är det som förädlas för att skapa den innovationskraft som krävs för att lägga grunden till framtida exportintäkter.

Hur bör då forskningspolitiken utformas? Vi vill ju att forskning ska ge kunskap som kommer till samhällsnytta och bidra till ett innovativt och upplyst samhälle. Men med vilken tidshorisont? Vad är statens roll? Kan vi planera för nya akademiska upptäckter som är värdeskapande för samhället? Hur skapar vi forskningsunderlag så att näringslivet kan utvecklas och skapa välfärd och nya jobb? Bör vi utgå från behov och bygga upp forskning som kan svara upp mot dessa behov? Eller ska den akademiska forskningen fritt drivas av nyfikenhet?

Sverige har länge legat mycket högt i internationella jämförelser vad gäller nivån på den statliga satsningen på forskning. De statliga investeringarna i forskning ligger idag på cirka 1 procent av BNP. Vi ligger fortfarande bra till internationellt, framförallt jämfört med andra EU-länder, men andra länder har hunnit ifatt. Och »

Internationellt samarbete: Max IV-laboratoriet i Lund.

FOTO: HUSSEIN EL-ALAWI/SYDSVENSKAN/TT

tillväxtländer som Kina har passerat EU och nästan hunnit ifatt Sverige. Vi tror att nivån på Sveriges offentliga investeringar i forskning behöver lyftas ordentligt; till lägst 1,5 procent av BNP inom en tioårsperiod. Annars riskerar vår lilla kunskapsberoende nation att inte längre kunna konkurrera tillräckligt väl och heller inte dra nytta av sitt goda utgångsläge. Samtidigt behöver vi formera forskningssystemet för ökad effektivitet och kvalitetstänkande och även prioritera kvaliteten på utbildningen, i grundskolan, på gymnasiet och inom den högre utbildningen.

Och utmaningarna inför framtiden ökar. Globaliseringen ger stora utmaningar och visar behovet av en verkligt konkurrenskraftig svensk forskning och utbildning. Internationaliseringen gör att Sverige och svenska lärosätens konkurrenssituation har förändrats och att talanger (forskare och studenter), kapital och företag blir alltmer internationellt rörliga. En allvarlig utveckling som delvis drivs av den ökande globaliseringen är att näringslivets forskning i Sverige, sett som andel av BNP, minskat med nära en procentenhet under den senaste tioårsperioden, från 3 procent till 2 procent.

Den digitala revolutionen accelererar de globala processerna och har skapat helt nya förutsättningar för flera länder att konkurrera med oss genom att marknadsföra produkter och tjänster på nya sätt.

Hur ska Sverige klara den nya situationen? Är vi i framtiden tillräckligt attraktiva för kapital, talanger och företag?

Sverige kan klara konkurrensen genom att säkerställa förstklassig forskning, högre utbildning och en stark innovationskraft. Detta ställer extra höga krav på ett kunskapssamhälle att kunna konkurrera och vara attraktivt inom många områden. Risker finns annars att såväl tillväxt som välfärd hotas. Det är också viktigt att Sverige med forskning bidrar till att möta världens stora utmaningar kopplade till bland annat hållbar tillväxt och hälsa.

En utmaning inom politikområdet forskning och högre utbildning är att uppdragen utbildning, forskning och samverkan inte håller ihop tillräckligt väl på våra lärosäten. Trots att den högre utbildningen är ett lika viktigt uppdrag som forskningen släpar den högre utbildningen efter, vilket en långvarig urholkning av utbildningsanslaget har bidragit till. De olika lärosätenas unika förhållanden och effekter på samhället, regionalt, nationellt och internationellt, borde bejakas mer så att en ökad specialisering kan ske.

Akademiska forskningsresultat utnyttjas inte så väl som de borde, något som bland annat beror på att samverkan inte alltid prioriteras tillräckligt högt eller fungerar tillräckligt väl. Här krävs ökade finansiella incitament för samverkansinitiativ som kan bidra till en förändrad inställning.

Inte heller industriforskningsinstitutens unika kompetenser utnyttjas till fullo, delvis därför att sektorn är relativt liten i

FORSKNINGENS FRAMTID

Finansminister Magdalena Andersson får sista ordet.

FOTO:DANIELLA BACKLUND/SVD/TT

jämförelse med andra starka industriländer och en alltför svag statlig finansiering.

Att identifiera och driva strategiska initiativ och forskningsinfrastruktur inom områden är av särskild vikt. Många utmaningar kan bara mötas genom mångvetenskapliga satsningar, där humaniora och samhällsvetenskaper ingår tillsammans med teknik, naturvetenskaper och medicin.

Så vad ska Sverige prioritera? Några områden behöver genast lyftas fram i forskningspolitiken.

1. Den allra viktigaste frågan inför framtiden, redan i höstens forskningsproposition, är att regeringen tydligare måste visa, att landet är och fortsatt avser vara en betydande internationell aktör inom forskning, utbildning och innovation. För att det ska vara möjligt bedömer vi att de offentliga ekonomiska investeringarna långsiktigt måste öka till lägst 1,5 procent av BNP inom tio år och att en plan för en sådan satsning bör sättas i verket redan nu.
2. Universitets och högskolors verksamhet bör präglas av en större integrering av utbildnings-, forsknings- och samverkansuppdrag. Eftersom olika lärosäten har olika förutsättningar och deras påverkan på samhällsutvecklingen skiljer sig åt bör regering-

en överväga att differentiera lärosätenas uppdrag liksom deras utvärderingsparametrar. Det är möjligt att vissa lärosäten ska ha ett tydligare utbildningsuppdrag med mindre forskning. En sådan modell skulle eventuellt kräva en ökad samverkan mellan lärosäten och kanske även vissa sammanslagningar.

3. Basanslagen för högre utbildning har länge urholkats och en större inriktning på undervisning och utbildningskvalitet är en av de viktigaste framtidsfrågorna. Regeringen bör ge högre utbildning ökade medel och utreda effekterna av att slå samman basanslagen för ökad flexibilitet för forskning och utbildning.
4. En mycket stor del av basanslagen för forskning ges idag till de stora universiteten och fakhögskolorna. De tio största lärosätena erhåller cirka 90 procent av de totala statliga medlen till forskning till lärosäten. Vi anser att huvudprincipen för fördelning av resurser alltid ska vara *excellens*. I excellensbegreppet bör dock vägas in kriterier som speglar utbildningsaspekter, kunskapsöverföring, nyttiggörande, samverkansförmåga och ämnesspecifika faktorer. Samtidigt kan det krävas öronmärkta åtgärder för att säkra den positiva utvecklingen vid många yngre högskolor. En ökad konkurrensutsättning av basanslagen kan vara en möjlighet för mindre lärosäten att genom specialisering kunna öka sina basanslag.
5. Den offentliga finansieringen av näringslivsrelevant forskning bör öka. Den är avgörande för att stärka näringslivets konkurrenskraft och hitta nya lösningar på samhällsutmaningarna. Kulturen och meritstrukturerna vid lärosätena behöver gynna samverkan och intersektoriell rörlighet betydligt bättre än idag. Samarbeten mellan akademi, näringsliv och offentlig sektor bör stimuleras och kunskapen om affärsprocesser och kommersialisering behöver bli bättre vid lärosätena. Tillgången till tidigt riskkapital behöver öka och inkubatorverksamheten bör ges utökat stöd. Den svenska teknikvetenskapliga forskningen, som genom åren gett upphov till åtskilliga innovationer och företag, behöver värnas och prioriteras högre.
6. Industriforskningsinstitutet bör få avsevärt starkare roller som noder för spetskompetens och brobyggare i samhället. Att de finansieras gemensamt av staten och näringslivet är bra, men den offentliga basfinansieringen måste öka betydligt.
7. Forskningen blir alltmer beroende av avancerad infrastruktur, som också kan stimulera tvärvetenskapliga tillvägagångssätt, bidra till samverkan och till att attrahera internationellt gemensamt finansierade forskningsanläggningar. Tillgång till relevant infrastruktur inklusive test- och demonstrationsanläggningar är viktig och bör säkerställas. Satsningar på forskningens infrastruktur kan även attrahera utländska bolag att förlägga verksamhet i Sverige. Samtidigt riskerar investeringarna att dränera andra offentliga investeringar i forskning. Denna faktor bidrar till behovet att öka de totala anslagen för forskning.
8. Internationaliseringen bidrar bland annat till konkurrens om forskare, studenter, kapital och näringslivets forskningsanläggningar. Sverige behöver arbeta multidimensionellt och strategiskt för att svensk forskning och utbildning ska vara internationellt konkurrenskraftig och bidra till tillväxt.

Vi fruktar att höstens forskningsproposition kan vara den första på länge som endast innehåller mycket begränsade ekonomiska ökningarna. Vi hoppas, för Sveriges skull, att vi har fel i denna profetia.

Björn O Nilsson är vd i Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien.

Martin Wikström är ansvarig för forskningspolitik i Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien.

Ett system i kris

Universitetsvärlden är i händerna på politiker och byråkrater som saknar förståelse för riktig vetenskap. Hur forskningsmedel skall fördelas och undervisningen genomföras måste akademien själv styra över.

Av Ulf Danielsson

Det har stormat en del kring högskolan under de senaste månaderna och det med rätta. Dick Harrison skrev i en uppmärksamrad debattartikel i SvD 25/1 -16 om hur kvaliteten på den högre utbildningen kraftigt försämrats under de senaste åren, Macchiariinaffären har gett anledning till reflektion över kvalitet och fusk i forskarvärlden, och mitt i allt detta landade samtidigt den statliga ledningsutredningen som aviserar stora och illavarslande förändringar i det sätt som högskolan skall styras.

Det vi ser hända är i grund och botten samma andas barn och visar på fundamentala problem inom den akademiska världen av näst intill existentiella dimensioner. Någon egentlig insikt om vad som står på spel tycks inte riktigt vilja infinna sig vare sig hos journalister eller politiker. Högskolorna slår ifrån sig kritiken från Harrison och andra visseblåsare och de styrande låter sig nöjas, forskningsfusket får sin trygga lösning med hjälp av etiska råd och ämnet för ledningsutredningen är så abstrakt att få utanför akademien överhuvudtaget förstår vad det handlar om. Men allt hänger ihop på ett farligt sätt och det är stora värden som riskeras.

Låt oss börja med utbildningen. Villkoren för högskolan har dramatiskt förändrats under de senaste decennierna genom en kraftig utbyggnad där en allt större andel av årskullarna förväntas läsa vidare. Antalet studenter har ökat och högskolor och nya universitet har tillkommit i strid ström och de gamla vuxit i storlek. Samtidigt har skolresultaten försämrats och man kan ur Pisaundersökningarna utläsa hur inte bara antalet lågpresterande studenter inom matematik och läsförståelse ökar utan antalet högpresterande dessutom minskar.

Resultatet blir att medelnivån sjunker samtidigt som spannet i kunskapsnivå ökar i enlighet med vad många fler än Harrison kan bekräfta. Som universitetslärare får man sikta i mitten med resultatet att man skjuter över huvudet på många medan andra inte får den stimulans de behöver för att utveckla sin fulla potential. Sveket blir dubbelt.

Pengar tilldelas per student och beloppen har smygande skrivits ner med åren. Högskolorna är satta under hård press där de tävlar

om studenter och pengar men talar tyst om problemen för att inte blotta sig inför konkurrenterna eller visa sig svaga inför staten. Dagens utbildningssystem premierar i praktiken enbart volym och universiteten har inte förmått stå emot och upprätthålla den professionella integritet som man annars så gärna vill förknippa med akademien. Inom viktiga ämnesområden saknas tillräckligt med meriterade sökande, men hellre än att anpassa utbildningsutbudet tar man in studenter utan egentliga förutsättningar att klara studierna. Det enda sättet att upprätthålla det som med korrekt administrativ term benämns "produktionen" blir att sänka nivån och satsa på tillväxt.

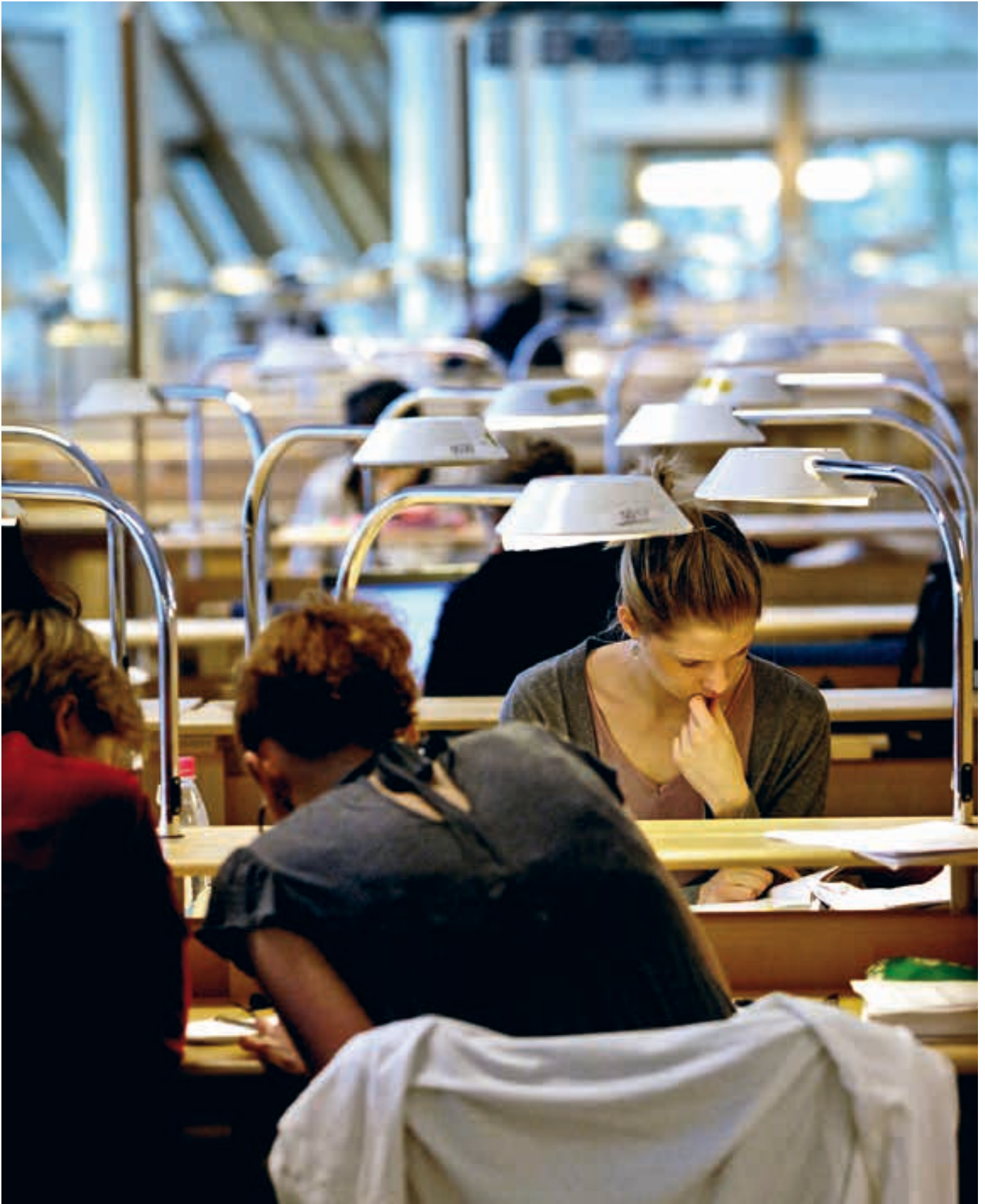
Ett sätt att urskulda sig är att hävda ökat fokus på kunskaper nödvändiga för ett specifikt yrkesliv. Eventuella försämringar i de rent akademiska kunskaperna anses irrelevanta eftersom det är andra färdigheter man behöver i det moderna samhället. I sin mest triviala form handlar tesen om att fakta kan googlas fram och beräkningar utföras av datorer. Konsekvensen blir att det som tidigare var spetsutbildningar förflackas, inte minst gäller detta civilingenjörsutbildningar av det slag som jag själv har långvarig erfarenhet av att undervisa på. Man plockar bort allt mer av de grundläggande ämneskunskaperna, varje utveckling ansas och fokus läggs på de färdigheter som man uppfattar utgöra samhällets kortsiktiga behov.

Det paradoxala är att samtidigt som det faktiska innehållet i många utbildningar changerar har väl kunskap rent generellt aldrig stått i högre kurs i samhället. Att ha en högskoleutbildning blir norm och det som faktiskt borde vara utpräglade yrkesutbildningar överakademiserar. Faktum är att för en stor majoritet av dem som idag studerar på högskolan är den forskningsanknytning som flera av de stora universiteten kan erbjuda inte särskilt relevant.

Hur skall man då komma till rätta med problemen? En relativt enkel åtgärd vore att universiteten åtminstone inte utbildar fler studenter än vad staten förväntar sig av de pengar man satsar. Strävan borde vara att reducera antalet platser på krävande utbildningar och

>>

FORSKNINGENS FRAMTID

Men hur är det med kunskaperna?

FOTO: GUNNAR LUNDMARK/TT

strama upp kraven för att släppas vidare till nästa årskurs. Tilldelningssystemet borde också förändras på ett sådant sätt att ett lärosäte inte bestraffas om man vill välja kvalitet framför kvantitet. Men detta räcker inte. Man måste också ta rejäla steg mot en differentiering av högskolevärlden.

De regionala högskolorna bör få ett tydligare ansvar att erbjuda relevanta utbildningar för de breda studentgrupperna. Det gäller dels rena yrkesutbildningar där den regionala förankringen kan spela en viktig roll, dels utbildningar på kandidatnivå som förbereder för vidare masterstudier vid ett universitet på annan ort. Det kritiserade utvärderingssystemet av högskoleutbildningarna var nog något viktigt på spåren när det visade hur flera av de nya högskolorna klarade sig påfallande väl i jämförelse med de anrika universiteten. Kanske de trots ett svagare studentunderlag helt enkelt gör ett bättre jobb?

Flera av universiteten bör fokusera på ett smalare skikt där forskningsanknytning är viktig och spets får gå före volym. Ett par universitet bör få möjlighet att etablera sig i det absoluta toppskiktet och med bibehållen eller ökad finansiering reducera antalet studenter samtidigt som antagningskraven, söktrycket och lärtid per student ökar. De utbildningar som hör hemma vid dessa universitet är inte bara de rent forskningsförberedande utan generellt de som utbildar för en okänd framtid. Det behövs någonstans en omsorg om de studenter som skall bli framtidens forskare, ingenjörer, samhällskritiker och ledare och inte bara behöver kunskap nyttig för dagen.

Om nya resurser skall satsas på utbildning bör detta alltså göras på ett differentierat sätt. Nya platser och pengar bör gå till de regionala högskolorna medan en satsning på forskningsuniversiteten bör ske inte främst med nya pengar utan i form av en minskad volym. Det är intressant att notera hur världsledande universitet som Princeton och Cambridge är betydligt mindre än ett typiskt svenskt universitet.

När idéer av detta slag ventileras i offentligheten låter kritiken inte vänta på sig. Ledningar för regionala högskolor ryter till och talar om elitism och beklagar sig över hur forskning anses finare än utbildning. Vad detta visar är väl snarare hur man själv prioriterar just forskningsresurser före ett ökat antal studenter. Men poängen är att en differentiering kan göra alla till vinnare. Forskningsuniversiteten skulle få möjlighet att ge djupa ämneskunskaper åt de yrkeskategorier som behöver det, och de regionala högskolorna skulle få möjlighet att växa till regionens gagn och ge relevanta yrkesutbildningar för de stora grupperna. Systemet skulle inte vara statiskt utan erbjuda naturliga möjligheter för studenter att efter inledande år vid den regionala högskolan ta steget vidare.

Så hur är det ställt med forskningen som anses så fin och upphöjd?

Forskningens villkor och tillstånd är på många sätt paradoxala. Till skillnad från vad gäller grundutbildningen kan man inte tala om en generell underfinansiering. Många universitet har dragits med stora ackumulerade överskott under senare år där institutioner pressas till innovativa sätt att sätta sprätt på pengarna eller gömma dem på svårupptäckta konton. De privata och statliga pengar som satsas är stora och det avgörande problemet handlar snarare om hur systemet styrs och hur pengarna egentligen fördelas.

Ryckigheten i systemet har varit påfallande. Ett exempel är satsningen på strategiska forskningsområden, SFO, som tillkom för

några år sedan. På oklara politiska grunder valdes några områden ut för storsatsningar där universiteten fått tävla om vilka som skall få pengarna. Det brukar hävdas att dessa styrda pengar är små jämfört med de fria fakultetsmedlen, men de sätter ändå sin prägel på hur resonemangen går i nämnder och styrelser och påverkar också hur andra pengar fördelas. Det typiska är också att externa pengar kostar interna pengar i medfinansiering och rätt vad det är finns det ingen frihet kvar. Arvid Carlsson med flera hävdar i DN 18/2 -16 att omsorgen om en SFO grumlat KI:s omdöme i Macchiarinifärderna.

På senare år har fokus lagts på individen istället för på miljöer -- i viss mån som ett svar på tidigare kritik -- men en väg har två diken. Politiker, universitetsledningar och forskningsråd drömmer om att visa handlingskraft och genom satsningar på enskilda undergörra åstadkomma storverk och vinna Nobelpris åt landet. Universitetsledningar utsätts för intensiv lobbying från interna eller externa intressegrupper och försöker med varierande framgång visa upp sig som framsynta och målinriktade. Resultatet blir i bästa fall färgglada strategidokument som slumrar på någon hemsida och i värsta fall grandiosa och dyra satsningar på att rekrytera storstjärnor som sedan ofta snöpligt går i stöpet. Det har blommat upp en naiv övertro på vad enskilda personer kan åstadkomma, inklusive rek-

torer och andra personer i ledande ställning. De senaste årens satsningar från VR på hisnande kostsamma internationella rekryteringar i hundra miljoner-kronorsklassen av enskilda individer är ytterligare ett exempel. Ju mer pengar i potten, desto lösare tyglar.

De förebilder som lyfts fram för unga forskare är karakteristiska för tanke-mönstren. De tränas av konsulter att formulera ansökningar som helt saknar det

självkritiska tänkande som annars skall karakterisera vetenskapen. Det handlar inte längre om att med liv och lust hänge sig åt själva forskningen utan man skall istället sträva efter att bli en forskningsledare som administrerar pengar och låter andra mindre framgångsrika forskare sköta jobbet. Hur många unga talanger skall dränkas i pengar och offra sin intellektuella kraft på detta sätt? Det går inte att enbart beskylla politiker och makthavare att de blivit så här. Sorgligt nog verkar det inte krävas särskilt många ören för att låta sig mutas till okritiskt medlöperi.

Karolinska institutets nya aula, Aula Medica.

FOTO: TOMAS ONEBORG/SVD/TT

Det står klart att man måste anstränga sig för att ge ny och omvälvande forskning förutsättningar att blomstra. Det finns ett nödvändigt drag av elitism inom forskningen. Men ett hierarkiskt system styrt av en kortsiktig önskan att visa handlingskraft och snabba resultat kan aldrig hitta rätt hur välformulerade de strategiska dokumenten än tycks vara. Politiker måste komma till insikt om att den bästa forskningen inte kan beställas fram och universitetsledningar om att det är dumt att sälja sin integritet för pengar eller fåfänga löften om att stiga i rankning.

Det sätt som forskningens villkor förändrats under senare år har ökat risken för fusk, intressekonflikter, överdrivna påståenden och bristande insyn. Det är ett internationellt fenomen men Sverige håller sig väl framme. Det finns goda skäl att tro att de oegentligheter som förekommit redan skadat förtroendet för universiteten och vetenskapen. Händelsen vid KI kan på ett dramatiskt sätt förstärka en olycksbådande utveckling.

Det finns ett generellt problem med bristande vetenskaplig kvalitet som växt sig allt starkare över åren. I slutet av 1990-talet orsakade Sokalaffären stor uppståndelse. Fysikern Alan Sokal hade lyckats publicera en artikel med den formidabla titeln *Transgressing the Boundaries. Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity* i den respektabla tidskriften *Social Text* som visade sig vara medvetet fabulerat strunt. Redaktörerna hade låtit sig luras och den postmoderna humanioran blivit påkommen med byxorna nere. Om en ren bluff kunde publiceras på detta sätt, hur var det då med de förment seriösa artiklarna? Var de fulla av lika mycket strunt?

Nu skulle man kunna tro att detta är ett problem förbehållet humaniora och samhällsvetenskap medan naturvetenskapen klarar sig undan. Men som bland annat Roland Paulsen påpekat i DN 30/3 -16 är det inte riktigt så enkelt. Det som på senare år tillkommit är en fundamentalt osund publiceringskultur som i grunden är politiskt driven. För att forska behövs anslag och allt större tid och ansträngning går åt till själva ansökningsprocessen. En enorm administrativ apparat byggs upp på nationell och internationell nivå för att i bästa New Public Management-anda kontrollera, mäta, väga, belöna och bestraffa.

Systemet driver fram en publikationsshets där mycket av det som publiceras i vetenskapliga tidskrifter aldrig borde ha hamnat där. Artiklar citeras, inte för att de har något att säga eller ens blivit lästa, utan för att man hoppas bli citerad tillbaka som en gentjänst. De som lyckas få pengar drivs på och hetsas av sina överordnade att söka ännu mer, oavsett om de behöver det eller ej, och många kreativa och originella forskare som inte hänger med i svängen slås ut. På ett liknande sätt rankas universiteten av organisationer som använder delvis hemliga kriterier och kapitulerande universitetsledningar ägnar mycken tid och möda åt att lista ut vilka åtgärder som leder till att man hoppar upp några snäpp.

Det är inte fel på vetenskapen och dess metod. Den fungerar. Problemet är att universitetsvärlden hamnat i händerna på politiker och byråkrater som saknar förståelse eller egentligt intresse för riktig vetenskap. Det kanske mest tragiska är att det inte tycks finnas särskilt mycket insikt om utvecklingen bland universitetsledningarna. Ingen verkar åtminstone väga höja rösten.

Vad som nu måste till är ökade fasta forskningsanslag till universiteten och ett slut på besinningslösa jättesatsningar utan vetenskaplig grund. Forskningsmedel måste konkurransutsättas men det

sker bäst genom fler anslag av rimlig storlek och utan övertro till enskilda ledningspersoners nycker.

Så hur skall universiteten ledas?

Man kommer inte ifrån att de problem vi har att tampas med i mångt och mycket bottnar i hur ledningskulturen utvecklats. Detta beskrivs bland annat i den nya boken *Det hotade universitetet*, Shirin Ahlback Öberg et al. (Dialogos 2016). Att vara akademisk ledare har blivit en karriärväg separerad från den vetenskapliga karriären. På många håll väljs personer utan erfarenhet av forskningens villkor och det akademiska ledarskapet likställs med vilket annat chefskap som helst.

Jag har under ett antal år fått en rejäl inblick i hur svenska högskolor och universitet styrs och hur beslut fattas på samtliga nivåer. På de ledarskapskurser jag gått har jag ofta frapperats av spänningen mellan de flesta kursdeltagares i grunden sunda inställning till ledarskapet och det som de inhyrda ledarskapskonsulterna i många fall vill förmedla. Vid ett tillfälle som jag särskilt minns ritade konsulten ett antal kryss omgivet av en ring. "Detta är den grupp du är satt att leda. Var befinner du dig? Sätt ett kryss!" Jag ville rita ett kryss mitt bland alla de andra kryssen men tillrättavisades bryskt av konsulten. Det var fel, krysset skulle vara utanför ringen.

Om man skall förlita sig på Kåre Bremers ledningsutredningen står det klart var krysset skall placeras. Fakultetsnämnder och institutionsstyrelser har spelat ut sin roll och får i bästa fall finnas kvar som rådgivande organ. Besluten skall fattas av cheferna som med fördel rekryteras utan inflytande från besvärliga lärare och forskare. I takt med att universitetet förvandlas till vilka statliga

myndigheter som helst – i kombination med att de också fungerar som konkurrerande företag – försvinner de inre drivkrafterna att upprätthålla kvaliteten.

Chefslinjen har förstärkt sin berättigade roll när det gäller frågor om arbetsmiljö och allmän ordning och reda. Akademisk frihet innebär inte att man får bete sig illa eller missköta sina arbetsuppgifter. Det behövs dessutom ledande personer som kan inspirera och se till att saker och ting blir gjorda. Men när det gäller hur forskningsmedel skall fördelas och undervisningen genomföras måste det vara professionen själv som styr genom fakultetsnämnder och andra valda organ. Akademiska ledare bör tillsättas ur kollegiet för att kunna åtnjuta förtroende och genom ett starkt och professionellt stöd måste det vara möjligt för aktiva forskare att under en tid ta på sig ledningsuppgifter. Samtidigt får dessa inte bakbindas av ett misstänksamt kollegium som förhindrar varje möjlighet till att ta ibland oönskade beslut. Det är väl just en sådan frustration man kan ana bakom ledningsutredningen, men istället för konstruktiva förslag till hur kollegialiteten kan utvecklas föreslår den i praktiken en avveckling.

Självförtroendet hos universitetsvärlden har kollapsat och man verkar inte tro sig om att förvalta något särskilt värdefullt och viktigt. Utbildningarna skall ängsligt anpassas och forskningen leverera de resultat som anslagsgivarna vill ha. Pressen i systemet gör att fuskets bredd ut sig och ledarskapet går på kurser för att på bästa sätt smälta in i den grå massan av generaldirektörer.

Nu förtjänar vetandet värdigare väktare?

Ulf Danielsson är professor i teoretisk fysik vid Uppsala universitet.

TEMA

Den idealistiske preussaren Wilhelm von Humboldt.

FOTO: THE GRANGER COLLECTION

Tankens fristater

Universitetsvärlden plågas av underfinansiering, byråkrati och politisk klåfingrighet. Istället erbjuds akademisk frihet och högkvalitativ forskning numera av vetenskapskollegier.

Av Bernd Henningsen

Även om den europeiska vurmen att etablera så kallade *Institutes for Advanced Studies* (IAS) eller *Wissenschaftskolleg* (Wiko) – det senaste var *Alfried-Krupp-Wissenschaftskolleg* i Greifswald 2002 – har avtagit, är deras antal världen över närmast oöverskådligt. Urmodern till samtliga dessa institutioner är *Institute for Advanced Study* vid Princeton universitetet i New Jersey. Denna illustra institution har således fått ett begränsat antal europeiska efterföljare, kanske främst då i Tyskland som står med sex sådana akademiska inrättningar, men avläggare återfinns också i Budapest, Prag, Wassenaar, Uppsala, Nantes, Jerusalem och Stellenbosch.

Det relativt ringa antalet *egentliga* nyetableringar kan tyckas rimma illa med föreställningen om en närmast inflationär tillväxt av mer eller mindre akademiska forskningsinrättningar med liknande eller snarlika beteckningar. Motsättningen är dock skenbar. I dessa tider av *branding & ranking craze* har strålkraften från Princeton och några av dess efterföljare medfört att ett stort antal mer eller mindre tidsbegränsade forskningsinitiativ, som i egentlig mening har ytterst lite med "Princetonklubben" att skaffa, icke desto mindre valt att usurpera denna prestigeladdade beteckning. Det handlar här om visserligen välfinansierade men vanligtvis tidsbegränsade storprojekt, eller Graduate schools men inte om IAS.

Mot bakgrund av denna begreppsförvirring och tilltagande institutionella devalvering kan det kanske vara intressant att lite närmare fundera över hur tanken bakom IAS uppkom och vidareutvecklades.

Etableringen av IAS-institutioner kan i hög grad ses som en reaktion på a) övergripande samhällskriser, b) djupgående dysfunktioner inom det befintliga universitets- och forskningssystemet eller c) som ett uttryck för regionalpolitiska tillväxtambitioner. Man kan ibland även spåra en närmast idealistisk ambition att återupprätta ett alltmör hotat vetenskapligt etos, som enligt initiativtagarna bör prägla forskningens arbetssätt och övergripande målsättningar. Men det är kanske främst det moderna forskningsuniversitetets mer eller mindre permanenta kris som har utgjort den starkaste drivkraften bakom etableringen av IAS-liknande institutioner. Det handlar om den närmast kroniska underfinansieringen, liksom problem som är "inbyggda" i själva fenomenet "massuniversitet" och som bland annat inneburit

att universitetet antingen pådyvlats eller påtagit sig en rad icke-akademiska, sociopolitiska och samhällsekonomiska uppgifter. Sist men inte minst handlar det om universitetets egen uppenbara oförmåga att genomföra grundläggande strukturella förändringar.

Vid etableringen av vetenskapsparkar, excellenscenter, IAS har inte sällan även renodlat ekonomiska argument använts för att övertyga offentliga och privata finansiärer. Den senare kategorin är relativt ovanlig i Europa, och dessutom, i det fall den förekommit, har verksamheterna visat sig sakna finansiell stabilitet och uthållighet. (Det förmodligen första och mest storstilade exemplet på fristående vetenskapliga institutioner var det med kejserlig benevolens redan 1911 grundade "*Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft*" som innefattade en rad fristående "*Kaiser-Wilhelm-Institute*". Dessa institutioner fortlever i högönsklig välmåga under namnet "*Max-Planck-Gesellschaft*" och "*Max-Planck-Institute*". De innefattar ett tämligen stort antal forskningsinrättningar som har en struktur och inriktning som i mångt och mycket påminner om IAS.)

Universitet i olika länder, för att inte tala om i olika delar av världen, skiljer sig mer eller mindre fundamentalt i fråga om styrning, uppbyggnad, akademisk självförståelse, kvalitet och status, och är därmed i egentlig mening knappast jämförbara, även om den internationella rankningsindustrin tycks anse det! Men trots sina fundamentala olikheter förefaller deras problem vara relativt likartade: det handlar om den tidigare nämnda underfinansieringen och den bristande interna och externa styrförmågan. Därmed tenderar även någon form av IAS-etablering att framstå som ett slags universallösning på existerande forskningsorganisatoriska problem och brister, oavsett hur det nationella universitets- och forskningssystemets än ser ut.

Institutes for Advanced Study/Wissenschaftskolleg är alltså en reaktion på en annalkande eller reellt existerande kris. Det gäller även den legendariska mönsterinstitutionen som grundades i början av 1930-talet i småstadsideyllen Princeton en timmes tåresa från New York City, med den lika legendariske tysktätlingen Abraham Flexner som primus motor och förste direktor. Institutet var det akademiska – och politiska – svaret på 1900-talets europeiska katastrof, >>

som snart fick karaktären av global kris. Den från Tyskland fördrivne Albert Einstein var de facto den omedelbara orsaken till institutets etablering, men mycket snart utvecklades institutionen till något vida mer än enbart en asyl för den fördrivna tyska och europeiska intelligentsian. Sedan 80 år tillbaka rekryterar Princeton-institutionen toppforskare från hela världen "för att", som det heter, "utvidga vår kunskap om det mänskliga livet och den mänskliga världen". Detta kunskapssökande sker uttryckligen och uteslutande utifrån de inbjudna forskarnas egen kompetens och intresseinriktning, och verksamheten kan bedrivas utan att störas av gängse universitära vardagsrutiner.

Denna grundläggande utgångspunkt kan i allt väsentligt sägas återspegla kvintessensen i Wilhelm von Humboldts föreställning om det moderna forskningsuniversitetets etos vid Berlinuniversitetets tillkomst 1809/10. "Einsamkeit und Freiheit" – i vidaste mening – var för honom en oundgänglig förutsättning inte bara för att kunna förstå världen utan även för att vidareutveckla det mänskliga vetandet. Denna idealistiska förståelse av det systematiska kunskapssökandet i vetenskap kan återföras till Platons akademi. I så måtto ingår de nutida IAS i en mångtusenårig föreställning om vetenskapens väsen och förutsättningar, som – lite högrävande måhända – även utgör en central del i det vi brukar kalla västerländsk kultur och civilisation.

Ingen existerande institutionell ordning vid sidan av universitetet antyder ens vad europeisk kultur kan tänkas stå för. Ingen nu existerande samhällsinstitution är tillnärmelsevis så gammal och ingen har visat sådan institutionell flexibilitet, innovationskraft och därmed överlevnadsförmåga. Ja, man kan gå så långt att man hävdar att dess överlevnadsförmåga beror just på dess överlägsna flexibilitet – åtminstone fram till idag. (Här kan man jämföra universitetet med den andra "institutionella överlevaren" – den 2 000-åriga katolska kyrkan.) Universitetet har överlevt reformationer och revolutioner (till och med den franska efter ett 70-årigt moratorium!), modernisering (en process där det moderna universitetet snart faktiskt blev kärninstitution!) samt diktaturer. Det har även överlevt mer eller mindre idiotiska – och ibland förnuftiga – politiska och ekonomiska reformer. Det europeiska universitetet har åtminstone sedan 1600-talet varit den världsliga, politiska maktens – om icke undersåte så dock – tjänare med allt vad det över tid kan tänkas ha inneburit av ömsom anpassning, ömsom motstånd. Dock består det! Även om dess inriktning, struktur och roll förändrats över århundradena, och deras "mönsterinstitutioner" inte längre återfinns i Bologna, Paris eller Berlin utan snarare kanske i Massachusetts och norra Kalifornien.

Sammanfattningsvis kan man alltså säga, att vad beträffar livsduglighet finns det ingen anledning att tvivla på universitetets resiliens. Dessa institutioner – sina fel och brister till trots – är uppenbarligen de minst dåliga exempel vi har att förmedla det kulturella och civilisatoriska arvet även till nästkommande generationer. Universitetet med dess bibliotek representerar, än så länge, den enda institution som både kan sägas förvalta vårt kollektiva civilisatoriska minne och främjar vår eviga strävan att förstå och planera för framtiden. (Långt bättre än våra museer, som både är mycket yngre och visat sig långt mindre motståndskraftiga mot de snart sagt ständigt pågående, föränderliga externa "pedagogiska", "politiska" och "estetiska" interventionerna.)

"Sist men inte minst handlar det om universitetets egen uppenbara förmåga att genomför grundläggande strukturella förändringar."

Både universitetet och IAS har således sitt ursprung i Platons akademi. Efter att tidigt ha erövrat Medelhavs-bäckenet, med början i Alexandria, fortsatte expansionen norrut. Under medeltiden och de följande århundradena kom de nya lärdomsinstitutionerna alltmer att bli förbundna eller till och med synonyma med sin geografiska hemvist – sina städer: Bologna (1088), Paris (1150), Oxford (1167), Prag (1347), Heidelberg (1386), Rostock (1419), Uppsala (1477), Dorpat/Tartu (1632). Stadsnamnen fungerade samtidigt också som ett slags "branding-names" för både lärdom, forskning och vetenskap och en speciell akademisk och "studentisk" tillvaro och till och med livsstil.

Det är först med den idealistiske prussaren Wilhelm von Humboldt som lärdomsinstitutionerna återigen knyts till en fysisk person – och nu som en kvalitetsstämpel! Från och med 1800-talets slut börjar man tala om "Humboldtuniversitetet" och "Humboldtmodellen". Akademisk excellens och kvalitet stöder sig inte längre på en särskild ort utan hur verksamheten är organiserad och bedrivs. Det är inte minst i detta ljus man skall förstå IAS:s uppkomst, utveckling och mission.

I Tyskland har *Wissenschaftskolleg zu Berlin* (Wiko) med rätta upphöjts till ett slags moderinstitution. Wiko som grundades 1980 utgör ett svar på den speciella politiska ställning som Tyskland – och då inte minst (Väst-)Berlin – befann sig i under kalla kriget. Wiko utgjorde ett försök att motverka den braindrain som drabbat den delade och delvis isolerade staden. Och utan tvivel är det så, att Wiko har bidragit till att Berlin inte bara bibehållit utan även förstärkt sin centrala plats i det internationella vetenskapssamfundet. Under sina två första rektorer, medeltidsforskaren Peter Wapnewski och sociologen Wolf Lepenies, utvecklades Wiko till ett lärdomscenter, som inte bara lockar internationella toppforskare, utan som även lockar *tout Berlin* till sina evenemang på Wallotstrasse i

Grunewald. (En viktig sak i sammanhanget är att endast undantagsvis erbjuds forskare med anknytning till de tre Berlinuniversiteterna att vara fellows vid Wiko, detta uttryckligen för att motverka akademisk nepotism och provinsialism.)

Wikos framgångssaga, liksom dess rektorsers djupa europeiska engagemang, bidrog aktivt till att det efter 1989 etablerades nya institutionella akademiska former – inte minst då i form av IAS – i både väst- och östeuropeiska länder. I det senare fallet handlade det inte minst om en form av förtroendeskapande åtgärder som vid etableringen av Wikos i Budapest och Prag.

Det svenska institutet SCASS (*Swedish Collegium for Advanced Study in the Social Sciences*) etablerades i Uppsala redan 1985 som det första i Norden. Det ändrade så småningom sitt namn till SCAS (*Swedish Collegium for Advanced Study*) för att därmed antyda att man utvidgat sitt ämnesspektrum. (I Köpenhamn gjordes något senare ett försök, att etablera ett IAS, vilket dock avbröts efter några år.) Även i fallet SCAS återfinns grundprinciperna från Princeton, Berlin och andra IAS: att det uteslutande är de inbjudna forskarna som bestämmer verksamhetens inriktning och därmed ger institutet dess sociala prägel. SCAS:s första direktorer var historikern Rolf Torstendahl, ekonomhistorikern Bo Gustafsson och statsvetaren Björn Wittrock, som genom skickligt nätverkande och uppslagsrikedom i valet av teman verksamt bidrog till institutets relativt framgångsrika internationella etablering.

>>

FORSKNINGENS FRAMTID

Läs- och seminarierummet Thunbergs matsal i Swedish Collegium for Advanced Study.

På sin hemsida skriver Stellenbosch Institute for Advanced Study (som etablerades 2005 med hjälp av svenska finansiärer):

In today's knowledge society it is key to be able to access the latest reliable, appropriate, future-oriented, ground-breaking knowledge and to be able to process the technologies and know-how that flows from this knowledge. At the same time it is critical to nurture a future generation of independent thinkers and leaders. Leaders are those who not only understand the realities of a changing world, but who also have the ability and skills to implement these new advances to the benefit of their communities. Therefore South Africa must not only be a consumer of knowledge but also a producer of new knowledge, in order to fulfill its leadership role.

Det paradigmskifte som antyds i det återgivna citatet och som sedan ett par decennier tillbaka brukar sammanfattas under samlingsnamnet "Kunskapssamhället", inte sällan mer eller mindre regelmässigt kompletterat med de "teknologirevolutionära" tilläggen 2.0, 3.0 och till och med 4.0, gör det alltmer uppenbart att även det postmoderna universitetet och den postmoderna vetenskapen förmodligen måste finna nya institutionella former som bättre motsvarar både dess egna och det omgivande samhällets önskemål och krav. Etableringen av extramurala institutioner som exempelvis IAS utgör därvid ett alternativ som på ett tydligt sätt ingår i den traditionella västerländska synen på vetenskapens karaktär och roll. Den redan påtalade, snart 40-åriga kroniska underfinansieringen, problem som döljer sig bakom det så kallade massuniversitetet, petrifierande styrnings- och ledningsstrukturer, finansieringssystemets övergång från basanslag till konkurrensdriven externfinansiering har fått djupgående negativa konsekvenser: Det har bland annat medfört att en betydande del av den kvalificerade forskningen lämnat universitetet, inte minst då i Tyskland (*Max-Planck-Institute*) eller så har man ägnat sig åt systematisk "inre emigration" där forskningen och forskarna mer eller mindre fjärrat sig från universitetets utbildningsupdrag (Sverige).

Sålunda uttryckte sig filosofen Johann Gottlieb Fichte, den förste rektorn vid det nya Berlinuniversitetet, 1811 i sitt berömda, patosfyllda rektorstal till professorerna och studenterna:

Mina herrar, den enda sanna livsluften vid ett universitet, den himmelska sfär i vilken alla dess plantor mest fruktbart gro och utvecklas är utan tvivel den akademiska friheten.

Detta tillhör det förgångna i en akademisk värld, som alltmer karaktäriseras av extern fjärrstyrning. Vetenskapssamfundet är under alla omständigheter idag konfronterat av externa och interna utmaningar som i hög grad kommer att prägla dess framtid. Samtidigt utgör detta även utgångspunkten för en konstruktiv kritik av det existerande forskningssystemet och därmed även för en framtida rekonstruktion av den akademiska prioritetsordningen:

- *Globalisering*: vi tänker och handlar inte längre lokalt, regionalt eller ens nationellt.
- *Demografi*: vi blir relativt sett allt färre i Västerlandet.
- *Misstro*: vi måste förnya vår legitimitet i en värld präglad av

ständig utvärderingar. Ingen tror längre på den "akademiska högheten och ovällden".

- *Resursbrist*: den nordvästra delen av världen – och då inte minst dess ekonomiska och sociala elitskikt – blir allt rikare. De flesta andra blir fattigare.
- *Konkurrens*: i princip allt i vår värld är konkurrensutsatt.
- *Kompetens*: vår tids "kunskapssamhälle" behöver allt större såväl generell som specialiserad expertkunskap.

Samhällsekonomisk nytta har i vid mening blivit gundbulten och den egentliga drivkraften även bakom våra akademiska institutioner. Det danska forskningsministeriet har sedan flera år haft den vetenskapspolitiska parollen "Från betyg till lönebesked". Det är alltså bara följdriktigt att ansvariga japanska politiker har beslutat avbryta all offentlig finansiering av humanvetenskaper, eftersom dessa inte "producerar" några omedelbara nyttigheter.

Kvantitets- och applikationstänkandet härskar inte bara inom teknik-, natur- och medicinvetenskaperna utan även inom kulturvetenskaperna. Förut hette det "publish or perish", numera torde man i stället säga "apply or die". Och det slutar inte här. Numera förväntas universiteten regelbundet redovisa a) antalet studen-

ter, b) antal examina, c) antal artiklar/böcker och citeringar, d) andel externa medel och så vidare. Denna typ av indikatorer är säkert inte irrelevanta, men man frågar sig om just *dess* är det bästa och mest adekvata måttet inte bara på vetenskaplig kvalitet utan även på dess institutioners. Men å andra sidan, det är inte minst universitetens eget fel att det opinionsmässiga och politiska genomslaget för externa evalueringar och kommersiella rankningar blivit så stort. Universiteten fortsatte länge

att hävda att de inte hade någon som helst skyldighet att offentligt meddela vad de egentligen gjorde!

I en värld präglad New Public Management kom knappast oväntat kravet på externa evalueringar och därmed rankingslistor som ett brev på posten. Thorsten Nybom har identifierat och diskuterat

Wissenschaftskolleg zu Berlin.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

FORSKNINGENS FRAMTID

några av de politiska och "internuniversitära" orsakerna till denna sentida utveckling:

- Den nästan planlösa expansionen av universitets- och högskolesektorn under de senaste 30 åren.
- De kraftigt ökade kostnaderna och en snabbt kronisk underfinansiering av snart sagt samtliga europeiska högre utbildningssystem.
- Det högre utbildningssystemets ökande heterogenitet och därmed överskådlighet.
- Den gradvisa övergången till att betrakta högre utbildning inte som *a public good* utan som en privatekonomisk investering.
- Arbetsmarknadens tilltagande "akademisering" och "avprofessionalisering".
- En grundläggande förändring av finansieringssystemet, framförallt inom forskningen.
- Uppkomsten av en global högre utbildningsmarknad.

I vad som kan kallas den postmoderna, nutida universitetsvardagen existerar inte längre den Humboldtska drömmen om "Ein-samkeit und Freiheit" annat än ytterst marginellt. Idag handlar inte vetenskap och forskning om individuellt levande och tänkande, som Humboldt och hans medkombattanter tyckte sig återfinna i den antika akademien och som de ville återupprätta i sitt moderna universitetsprojekt. Konferensindustrin, symposieturismen, vetenskapsfestivalerna har gjort allt detta obsolet. Idag, när vetenskap, inte minst på grund av sin egen exempellösa framgång, betraktas som en viktig "produktivkraft" kan inte dess resultat vare sig uppstå eller förmedlas privat och omedelbart. Den behöver informationskanaler och samhälleliga nätverk. Ekot från publiceringar i *Science*, *Nature*, *Lancet* och liknande fora har i allt väsentligt ersatt den personliga korrespondensen mellan stora (Einstein-Planck) och lite mindre (Myrdal-Heckscher) mandariner. Vetenskapens resultat och eventuella framsteg förmedlas nu i – helst maximal – offentlighet och har därmed blivit en i egentlig mening samhällselig angelägenhet.

De sentida institutionella initiativen oavsett vilken beteckning de råkar gå under bör uppfattas som tentativa försök att åtminstone delvis motverka de krisymtom som präglar den postmoderna världen och därmed även dess vetenskap. Samtliga kan de även sägas uppvisa ett antal gemensamma karaktäristika och målsättningar:

- De är inter- eller åtminstone mångdisciplinära till sin sammansättning och organisation.
- De formulerar vanligtvis sina egna ämnesövergripande forskningsprojekt utan extern inblandning och rekryterar själva sina medlemmar.
- De karaktäriseras av intensivt internationellt utbyte och hög mobilitet.
- Inte sällan har de en uttalad ambition att även inkludera yngre, lovande forskare.

Med all respekt för lokala och regionala profileringssträvanden torde det knappast vara lämpligt eller åtminstone inte optimalt att etablera en elitforskningssatsning av typen IAS i provinsen. (Princeton är det lika självklara som unika undantaget! Även om New York City inte är alltför avlägset.) För vetenskapen gäller numera samma sociologiska regler och sanningar som för snart sagt alla mänskliga aktiviteter. De bör lokaliseras till en attraktiv och inn-

Mönsterinstitutionen i Princeton.

FOTO: MELEVANS/AP/TT

ovationstät geografisk, kulturell och intellektuell omgivning. Inte minst viktig härvidlag är den vetenskapliga infrastrukturen: ju tätare

och mer diversifierat det vetenskapliga närområdet är desto mer attraktivt framstår det. I många europeiska fall existerar denna täthet endast i ländernas metropoler – vanligtvis då i huvudstäderna.

Dessutom, med all respekt för enskilda discipliner och till och med enskilda fakultetsområdens strävanden, så ökar attraktionskraften hos ett IAS eller motsvarande institution om det innefattar snart sagt samtliga vetenskapsområden. Interdisciplinaritet är förvisso både mödosamt och svårt, men likafullt den

mest hoppfulla och framgångsrika forskningsstrategin. Detta faktum har under det senaste halvsekle regelbundet bekräftats i så vitt skilda sammanhang som samarbetet mellan religionsvetenskap och arkeologi, mellan sociologi och biovetenskaper och kanske inte minst genom det allt tätare mångvetenskapliga samarbetet inom livsvetenskaperna. Om man genom etableringen av ett IAS försöker öka en regions eller en nations attraktivitet – vilket förefaller vara helt legitimt – bör man sålunda inte begränsa detta till att innefatta enbart kulturvetenskap. Även i detta stycke utgör Princeton ett lysande och efterföljansvärt exempel. (Visserligen var donatorernas – Louis och Caroline Bambergers – ursprungliga avsikt en annan, nämligen att grunda ett tandläkarinstitut för New Jersey!)

Och slutligen, med all respekt för privata mecenaters generositet finns det anledning att undvika att bli alltför beroende av sådana. Ett IAS måste ha optimal akademisk frihet och intellektuell självständighet, och det finns tyvärr gott om exempel på hur mecenater inte kunnat eller velat avhålla sig från försök att påverka både rekrytering och den vetenskapliga agendan även efter sina storstättliga donationer. En solid och långsiktig finansiering och därmed även institutionell autonomi torde bäst garanteras via offentliga medel, antingen direkt över statsbudgeten eller från väletablerade offentliga stiftelser.

Bernd Henningsen är professor emeritus vid Humboldt-universitetet i Berlin, Nordeuropa-Institut. Artikeln är skriven särskilt för Axess.

Översättning: Thorsten Nybom

Dickinson, kriget och vulkanerna

Man har länge trott att poeten Emily Dickinson stängde in sig i sin kammare och inte brydde sig om politiska konflikter. Men i själva verket var hon tydligt påverkad av amerikanska inbördeskriget.

Av Josefin Holmström

Amerikanska inbördeskriget bröt ut 1861 och varade till 1865, en i Förenta staternas historia oöverträffat dödlig konflikt som kom att forma det nationella amerikanska psyket och än idag fortsätter att påverka politiska och kulturella attityder. Det hade naturligtvis en betydande effekt på tidens författare och diktare: Walt Whitman skrev spaltmeter om krigets och slave-riets fasor, och åtskilliga amerikaner, såväl män som kvinnor, skrev dagböcker, insändare och dikter. Denna litteratur är vid det här laget väl dokumenterad.

Jag är dock mer intresserad av en av krigets mer förbisedda röster, poeten Emily Dickinson. Hon är naturligtvis inte förbisedd i vanlig mening – hon firas som amerikansk nationalhjältinna och är översatt världen över – men Dickinson är inte den första man tänker på när inbördeskriget kommer på tal. Det har länge hållits för sant att Emily Dickinson inte lade någon större vikt vid krig eller andra världsliga affärer; att hon tvärtom låste in sig på kammaren i familjehemmet och skrev transcendentala verser om fåglar och olycklig kärlek. På senare år har myten om den ängsliga

kvinnan i vitt börjat monteras ned, och en viktig del i den processen har varit att spåra Dickinsons interaktioner med sin samtid. Det kräver ett djupare engagemang i hennes dikter: vi kommer inte hitta uttryckligt patriotiska utrop eller politiska ställningstaganden hos Dickinson. Hon är ingen Harriet Beecher Stowe, som med *Onkel Toms stuga* sades ha hjälpt till att starta inbördeskriget. Inför presidentvalet 1884 skrev Dickinson till väninnan Mary Bowles:

Innan jag hinner skriva nästa brev kommer vi ha en ny tsar. Är syster patriotiskt lagd? George Washington var detta lands fader – George Vem? Det sammanfattar all politik för mig – men jag älskar ändå trummorna, och de ljuder nu.

Samtidigt kunde hon skriva dikter om Christofer Columbus och hur han upptäckte hennes hemland. Om vi går djupare blir det tydligt att Dickinson trots allt både påverkades av och på sitt eget sätt deltog i det som hände hennes land under 1860-talet.

Först några biografiska noteringar. Emily Dickinson föddes 1830 i Amherst, Massachusetts, en välmående och sömnig liten stad i New England. Familjen, med rötter från John Winthrops skepp, var akademiskt sinnad och Dickinson fick en för

"Dickinson är numera nationalhjältinna, firad och översatt världen omkring."

Josefin Holmström är författare, kritiker och doktorand i engelsk litteratur i Cambridge.

Emily Dickinson.

FOTO: GETTY

sin tid gedigen utbildning som innefattade språk, matematik, geologi, fysik och kemi. Det religiösa klimatet var puritanskt: New England är berömt för predikanter som Cotton Mather, Jonathan Edwards och Edward Taylor. Samtidigt växte transcendentalist-rörelsen fram med frontfiguren Ralph Waldo Emerson och författare som Henry David Thoreau och Margaret Fuller.

Dickinson räknas till "den amerikanska renässansen", den period då amerikansk litteratur äntligen började frigöra sig från sitt europeiska arv för att istället ägna sig åt den autentiskt inhemska upplevelsen. Det är mycket tveksamt om hon själv upplevde sig som en del av någon sådan rörelse, Dickinsons umgänge med andra författare var minst sagt begränsat. Hon läste dem, skrev brev till sina vänner om dem, men hon deltog inte i de litterära salonger som hennes väninna och granne Susan Gilbert Dickinson anordnade. Om hon velat hade hon kunnat träffa både Emerson och Harriet Beecher Stowe. Men hon verkar inte ha haft något behov av det: hon stannade inne med böcker av George Eliot, Keats, makarna Browning och framförallt med Bibeln. Hon läste tidskrifter och tidningar, särskilt *The Springfield Daily Republican* (som grundats av vännen Samuel Bowles) och *The Atlantic Monthly*, en av dåtidens mest tongivande publikationer.

Dickinson är numera nationalhjältinna, firad och översatt världen omkring. Men till vilken grad kan hon sägas vara amerikansk; hur speglar hon vad som försiggick i USA på 1860-talet, då hon var som mest aktiv? Dickinsons mest kreativa period sammanföll ju med amerikanska inbördeskriget, 1861–1865 (hon skrev omkring 937 av sina totalt nära 1 800 dikter under dessa år).

Kriget fällde sin skugga över tidens litteratur, över romaner, diktsamlingar, tidningsnotiser, artiklar och reportage. I *The Atlantic Monthly* beskrev författaren, föreläsaren och poeten Oliver Wendell Holmes hur läsandepraktiken förändrades. Människor blev som besatta av nyheterna, och den relativt nyuppfunna elektriska telegrafens både födde och stillade hungern på ständiga uppdateringar. Kriget var ett av de första att dokumenteras med kamera, och telegrafens genomslag gjorde att slagen kunde rapporteras nästan i realtid. Holmes berättade om en vän som såg till att ta omvägar hem från arbetet eftersom han var rädd för att stöta på någon pratglad bekant som kanske råkade avslöja det senaste innan han själv hade fått en chans att läsa notiserna. Listorna över döda, skadade och saknade från slagfältet publicerades i tidningarna. "The only news I know / Is Bulletins all day / From Immortality", skrev Dickinson till vännen och kaptenen Thomas Wentworth Higginson 1864; förmodligen anspelade hon på just dessa listor. Kriget nådde inte lilla Amherst, och Dickinsons välbärgade familjemedlemmar kunde betala sig ur aktiv tjänst. Men *Atlantics* redaktion var mycket engagerad. Striden om nationens öde stod inte bara vid Petersburg, Antietam eller Gettysburg; den fördes även i den kulturella sfären. Alla medel var nödvändiga, och tidskriftens prospekt inför 1861 gjorde läsarna uppmärksamma på detta:

Republikens liv och nationens intressen kräver en manlig och generös slags aktivitet, och denna tidskrifts ledare kommer inte underlåta att rekrytera den bästa talang landet kan uppbära för att med styrka och vältalighet stödja de åsikter och principer som hjälper det folkliga hjärtat att stå fast vid Frihet och Rätt. En upphöjd amerikansk anda kommer alltid att finnas återgiven på dessa sidor.

Man publicerade patriotisk poesi – till exempel Julia Ward Howes *Battle Hymn of the Republic* månaden efter att Lincoln hade deklarerat krig – och eldfångda essäer som underströk vikten av att upprätthålla republikansk och nordstatlig stolthet. Det "upphöjt amerikanska" genomsyrade tidskriften liksom den genomsyrade hela Dickinsons tid.

Kritiker som Shira Woloskey och Cristanne Miller har sparat inbördeskriget hos Dickinson och pekat ut dikter om döende soldater och slagfält. Miller föreslår att Dickinsons diktrad "What I can do – I will – / Though it be little as a Daffodil" är ett svar på det stridsrop som publicerades i *The Springfield Daily Republican* i februari 1862: "Work we want – not words . . . Men to fight, and women to pray for them!" Hon kopplar också ihop "A Sickness of the World it most occasions / When Best Men die" från 1865 med fallna soldater. Dickinson skriver om "Drums off the Phantom Battlements", som om hon kunde höra trumslagen från Virginia. Hennes vän Thomas Wentworth Higginson deltog som kapten i 51st Massachusetts Infantry. Hon redogör också (i lätt nedlåtande ordalag) för ett besök av en soldat som försökt samla pengar till kriget. Vi kan alltså ta för givet att Dickinson hade kunskap om vad som skedde; med tanke på hur mycket hon läste hade hon inte kunnat ignorera kriget ens om hon hade velat.

Min egen forskning fokuserar dock på hur Dickinson förhåller sig till kriget i en transatlantisk kontext, specifikt i utbytet mellan USA och Italien. Det amerikanska inbördeskriget sammanfaller nämligen i tid med Italiens enande, den så kallade *Risorgimento*-rörelsen, samtidigt som en aldrig tidigare skadad mängd amerikaner reser till Italien

för att bilda sig, skriva, skulptera och titta på konst. Dickinson reste inte själv, men hon skrev många dikter som refererade till Italien (den kanske mest berömda är en dikt där hon fantiserar om att stå vid Alpernas rand och längta: "Italy stands the other side! / While like a guard between – / The Solemn Alps – / The Siren Alps / Forever intervene!"). Hon älskade dessutom Elizabeth Barrett Browning, som tillsammans med maken Robert Browning utgjorde det kanske mest kända brittiska exilparet på kontinenten – de bosatte sig i Florens och Barrett Browning skrev revolutionsdikten *Casa Guidi Windows* och versromanen *Aurora Leigh* med italienska teman.

På 1800-talet blev den europeiska bildningsresan, på engelska *grand tour*, ett populärt fenomen även hos den övre medelklassen på andra sidan Atlanten. Unga män och kvinnor reste genom Florens och Rom med sina skissblock och skrev entusiastiska brev hem som ofta publicerades i tidningarna. De bekantade sig med ruinerna av den romerska republik som på många sätt låg till grund för det amerikanska nationsbygget. Historikern Gordon S Wood beskriver hur den amerikanska revolutionens fäder inspirerades av den romerska litteraturens guldålder, av den "cykliska historien och Romarrikets fall". Cicero, Tacitus och Cato var nationalhjältar: de levde i en tid då den romerska republikens glansdagar redan var över, och korrupktion och moraliskt förfall spred sig likt en särskilt smittsam sjukdom. "Många av [de amerikanska revolutionärerna] såg det nya landet som en pånyttfödd romersk republik", skriver Wood. De baserade sin politiska apparat på romerska principer, och den berömde statsmannen och medförfattaren till *The Federalist Papers* Alexander Hamilton kallade Rom för "frihetens amma". Än idag bär den amerikanska arkitekturen spår av antiken med Washingtons tempelliknande byggnader och Kapitolium.

Föreställningarna om Rom levde kvar på Dickinsons tid. Därmed blev Italien ett slags spegel för den amerikanska nationen, särskilt som det italienska folket var inbegripet i en intensiv frihetskamp. Tillsammans med turistvurmen ledde detta till en förnyad amerikansk identifikation med Italien. Detta kom särskilt till uttryck i en trend i krigslitteraturen som Dickinson särskilt engagerade sig i, nämligen vulkanen som poetisk bild för krigets fasor. Det var förvisso ingen ny idé; den fick sitt stora genomslag under franska revolutionen. Romantikens fascination för det sublima och för gotiska ruinlandskap spelade förstås in i vulkanvurmen, liksom Vesuvius intensiva aktivitet under 1800-talet. Utbrotten bevakades av konstnärer och turister, vars rapporter ofta publicerades i den amerikanska dagspressen. Men under 1860-talet blev vulkanen alltmer ett uttryck för social och politisk omvälvning. "Vi lever [...] ovanpå en vulkan", skrev *The Fayetteville Observer*. *The Springfield Daily Republican*, Dickinsons morgontidning, jämförde upprepade gånger landets politiska situation med naturfenomenen. Nationen stod darrande "inför vulkanens rand", dess "politiska institutioner [...] hängde" över en "den mänskliga passionens vulkan"; den genomgick "en extraordinär och våldsam kris lika plötslig som ett vulkanutbrott". I New York visades Frederic Edwin Churchs målning "Cotopaxi", föreställande en sydamerikansk vulkan, och dess blodröda utbrott tolkades av den samtida amerikanska pressen som en bild av kriget.

Dickinson skriver om vulkanen som ett begravt, underjordiskt hot, något som när som helst kan förgöra allting, "A still – Volcano – Life" som mullrar natten igenom, "A quiet – Earthquake style" med läppar av korall som öppnas och stängs "And Cities – ooze away". Hon beskriver en vulkan övertäckt av gräs, en plats där fåglar gärna landar en stund, men som i själva verket bubblar oroväckande: "How red the Fire rocks below / How insecure the sod / Did I disclose / Would populate with awe my solitude." Här är Dickinson helt i linje med tidningarnas oro över det instabila och ömtåliga politiska landskapet. I en annan dikt använder hon sig av vulkanen som ett instrument för att illustrera förhållandet mellan Italien och Österrike. Under 1800-talet var Österrike ett av de största hoten mot italiensk enhet och den viktigaste antagonisten i de tre italienska frihetskrigen. "Through fissures in / Volcanic cloud / The yellow lightning shone /... / When Nature falls upon herself / Beware an Austrian", skriver Dickinson och visar att hon var mycket medveten om samtidens politiska skeenden.

Talar man om vulkaner under 1800-talet kan man förstås inte låta bli att tänka på Pompeji. Utgrävningarna av den berömda ruin-staden tog ny fart på 1860-talet under ledning av Giuseppe Fiorelli. Rapporter från Pompeji publicerades ofta sida vid sida med krigsnyheter i Dickinsons morgontidning och tycks ha haft en upplivande effekt på krigströtta amerikaner. Det finns något lockande i Pompejis historia: det är en stad som begravts under damm och aska men ändå har lyckats överleva, en stad som grävts fram och nu besöks av tusentals människor. På samma sätt kunde amerikanska värderingar överleva. Särskilt förtjust var man i upptäckten av en romersk senator som återfunnits vid Pompejis portar med svärdet höjt. Strax efter krigsutbrottet vid Fort Sumter gav den före detta presidenten Millard Fillmore ett tal till nordstatarna i Buffalo: "Må varje man /... / förbli vid sin post /... / likt den romerska senatoren vid Pompejis port /... / [må] de efterlevande, när stormen bedarrat, hitta vårt skelett och vår rustning på den plats där plikten krävde att vi stod." Hans ord spreds snabbt över landet.

Dickinson skrev många år senare om en pojke på en bädd av lava: "How good his Lava Bed / To this laborious Boy". Kanske var det ett senkommet svar på notiserna hon läste i *The Springfield Daily*

Republican, där fynden från Pompeji presenterades i detalj. Arkeologerna hittade "en sovande flicka" och flera familjer som "sov på sin bädd av aska". "Lava Bed" kan också alludera på historien om hur Robert E Lee, sydstatsgeneralen, natttid korsade lavafält på väg mot slaget vid Contreras under det mexikansk-amerikanska kriget. Denna berättelse skulle senare komma att bli del av mytologin kring den heroiske Lee. Dickinson var förvisso nordstatare, men det förefaller inte omöjligt att hon skulle ha fascinerats av Lees död om hon hört talas om dem.

Heroism, död och återuppståndelse var centrala teman i 1860-talets litteratur. År 1861 publicerade *Atlantic Monthly*, Dickinsons favorittidskrift, en artikel om ett möte mellan artikelförfattaren och den legendariske italienske generalen Garibaldi som utspelade sig mitt bland Pompejis ruiner: "Vi kände oss rörda av det märkliga sammanträffandet av tid och plats [och vi] utropade: 'Se här omkring oss symbolerna för Italiens död, och han som ger bud om dess återuppståndelse.'" Här kunde amerikaner mitt under brinnande inbördeskrig finna tröst: trots att Italien slitits itu av krig och uppror kunde det italienska folket redan börja tolka Pompeji som en positiv symbol, en symbol för återuppriktelse. Staden blev till och med en plats som kunde inspirera till heroiska dåd genom den kontrast den utgjorde. Andra röster i *Atlantic* skrev om Pompejis andliga aspekter, hur staden inte var "de dödas stad" utan snarare besjälad.

Ju längre kriget led, desto mer övertygade tycktes många skribenter bli om att den amerikanska republikens förstörelse i viss mån var nödvändig. En entusiastisk korrespondent i New England skrev 1863 om hur regionen var "livskraftig som en vulkan, med ett medborgarskap lika evigt som hennes kullar – men det är livskraftigheten som är mest produktiv". Det kan låta märkligt – hur kan vulkanutbrottets våldsamhet vara bättre än stabiliteten i ett "evigt" medborgarskap, när medborgarskap och stabilitet var själva kärnan i nordstatspropagandan? Men det är faktiskt en logisk slutsats. Vulkanutbrottet tolkades nämligen som en

både förödande och kreativ process: de flesta av *Atlantics* läsare visste att vulkaner kunde ge upphov till nya öar och nya land, och kanske även att ny flora ofta växte upp efter ett vulkanutbrott. Efter Vesuvius utbrott hade man grävt fram juveler och mynt ur askan; det rik-tigt värdefulla hade bevarats.

En progressiv nordstatare kunde alltså finna hopp i inbördeskriget. När stormen dragit förbi skulle endast det ädla, eviga och hållbara finnas kvar. Ja, faktum är att Förenta staterna med sin längtan efter emancipation *måste* förgöra gamla attityder för att skapa nya. Originalversionen av den amerikanska konstitutionen tillät slaveri; bara genom att metaforiskt jämma det land med marken som byggts på ett sådant dokument kunde Förenta staterna röra sig framåt och återfödas. När vulkanens eldar slocknat kunde något nytt uppstå.

I en odaterad dikt som man dock kan tänka sig skrevs efter krigsslutet drömmer Dickinson om en "Vesuvius at Home", en vulkan på bakgården som hon kan begrunda – kanske en liknande symbol för rening och förnyelse. När Dickinson skriver om vulkaner, om Vesuvius och Etna, kopplar hon nämligen ofta samman dem med sin egen kreativa process som poet. Vulkanutbrottet är en artikulation av det som länge tryckts undan men som likväl måste sägas.

Denna syn på vulkanen är kanske det som gör mig mest övertygad om att Emily Dickinson hade förstått något av sin tids politiska och litterära anda, och att hon deltog i den: i sin 1860-talspoesi navigerar hon rakt in i spänningarna mellan förstörelse och skapande, bevarande av traditionella strukturer och längtan efter nya möjligheter. Det gör henne till en av krigstidens mest intressanta röster. ✨

ESSÄER

Sanningssägaren George Orwell

En ny samling med Orwells essäer har kommit på svenska. **David Andersson** gläds över detta men är inte helt nöjd med urvalet.

DEN SOM VILL FÖRSTÅ 1900-talets ideologiska konflikter har anledning att läsa George Orwell. Glädjande nog har det nu kommit en bok med texter av honom på svenska, *Som jag behagar. Essäer i urval* (översättning Peter Handberg, Natur & Kultur). Lena Andersson har skrivit en inledning där hon försvarar Orwell mot dem som hävdar att gestalterna i hans idéromaner *Djurfarmen* (1945) och *1984* (1949) är endimensionella. Den psykologisk-realistiska romanformen är inte den enda möjliga. Påståendet kastar ljus också över Lena Anderssons eget författarskap, där hon inte alltid följer principen *show, don't tell*.

De flesta av essäerna i *Som jag behagar* finns med i äldre svenska urvalsvolymer. År 1963 publicerades *Essäer*, med förord av Olof Lagercrantz, och 1975 gav Lars Bäckström ut två volymer med titeln *Mitt framför näsan*.

DET ÄR LITE SYND att man inte nu har försökt att få med fler texter som inte tidigare har översatts till svenska. Det gäller till exempel "Politics and the English language", där Orwell diskuterar varför det politiska språket är så uselt. Skribenter uttrycker sig inte med egna ord utan genom att använda färdiggjorda fraser. På så sätt blir det möjligt att försvara beslut som annars hade varit svåra att ställa sig bakom. Om en politisk skribent är en fin stilist handlar det i allmänhet om en rebell, någon som uttrycker sin egen mening snarare än partiets.

Orsaken till att denna text inte har översatts är förmodligen att Orwell använder tidsbundna exempel och diskuterar speciella inslag i det engelska språket. Men det är inte svårt att hitta samtida svenska politiker och skribenter som uttrycker sig såsom Orwell beskriver. Det som framför allt gör texten viktig är dock Orwells stora intresse för totalitärt språkbruk. Han lät 1984 avslutas med en efterskrift, där han presenterar grunddragen i "nyspråket".

När detta språk slutligen har blivit infört skulle det inte längre vara möjligt att tänka några frihetliga tankar.

En annan text som borde översättas är "Lear, Tolstoy and the Fool". Mot slutet av sitt liv gick Leo Tolstoj till angrepp mot Shakespeare, i synnerhet *Kung Lear*. Många har frågat sig vad som fick den store romanförfattaren att skriva sin bisarra pamflett. Orwell menar att Tolstoj störde sig på de likheter som fanns mellan Lear och honom själv. Lear avstår sig sin krona, men vill fortfarande bli behandlad som en kung. På samma sätt finns det något tveetydigt över Tolstojs altruism. Han tog på ett ideologiskt plan avstånd från all vålds- och maktutövning men var själv inte utan härsklystnad. Orwell menar att anarkister och pacifister ofta är mer intoleranta och maktlystna än andra, eftersom de är övertygade om sin egen rättfärdighet.

SAMTIDIGT ÄR FLERA AV texterna i *Som jag behagar* värda att nyöversättas. Det gäller till exempel de självbiografiska "En hängning" och "Sådana, sådana fröjder". Orwell var ofta som bäst när han skrev om sådant han själv hade upplevt. "Att skjuta en elefant" är en av hans allra finaste texter. Där beskriver han hur han av en folkmassa i Burma tvingades att skjuta en elefant, trots att han egentligen inte ville det. Om han hade vägrat skulle han ha blivit utskrattad, vilket vore förödande för en engelsman i denna koloni. Det får Orwell att göra en del iakttagelser om förutsättningarna för maktutövning, vilka har relevans långt utöver den historiska situation han beskriver.

INTRESSANT ÄR OCKSÅ RECENSIONEN AV *Mein Kampf*, där antinazisten Orwell försöker förstå attraktionskraften hos Hitler. Enligt Orwell visste Hitler att "människor inte bara vill ha bekvämlighet, säkerhet, kortare arbetstid, hygien, preventivmedel [...] de vill också, åtminstone av och till, ha kamp och självuppföring, för att inte tala

"Nu kommer syndafloden"

64 Ulrika Carlsson om Bibelinslag i det israeliska vardagsspråket

Totalitarismens uttolkare

66 Svante Nordin läser Hannah Arendt

Den långa vägen hem

68 Torsten Rönnerstrand om Aris Fioretos och Grekland

Den unika lokaltidningen

70 Christer Nilsson hyllar Grönköpings Veckoblad

Krönika

71 Dan Korn om svenska seder och bruk

I korthet

71 Magnus Ljunggren om Achmatova och Sjolocho

FOTO: GETTY

om trummor, flaggor och lojalitetsparader”.

Kampen mot de totalitära ideologierna präglar naturligtvis många av essäerna.

I ”Tillbakablick på spanska inbördeskriget” (1942) konstaterar Orwell att han i Spanien för första gången läste tidningsrapporter som inte hade någon som helst relation till fakta. Förvisso ljögs det mycket i till exempel första världskriget, men det hade då funnits fakta som alla varit överens om. Detta höll de totalitära ideologierna på att radera. Orwell fruktade att begreppet ”objektiv sanning” överhuvudtaget var på väg att försvinna:

”Jag är villig att tro att historia till största delen är oriktig och tendentiös, men vad som är utmärkande för vår egen tid är tendensen att ge upp tanken på att historia kan

skrivas sanningsenligt [...] Nazistisk teori förnekar uttryckligen att något sådant som ’sanning’ existerar. Det finns till exempel inget [sådant] som ’vetenskap’. Det finns bara ’tysk vetenskap’, ’judisk vetenskap’ och så vidare. Det underförstådda målet i detta tankesätt är en mardrömsvärld där Ledaren, eller någon styrande klick, kontrollerar inte enbart framtiden utan också *det förflutna*. Om Ledaren [...] säger att två plus två är fem – då är två plus två fem.”

DENNA IAKTTAGELSE UTVECKLADE Orwell några år senare i 1984. I romanen korrigerar regimen kontinuerligt gamla tidningar så att de skall stämma med dagens uppfattning om det förflutna. Och Winston Smith tvingas svära på att $2+2=5$. Det är också lätt

att komma att tänka på den samtida debatten om att postmodernismens tvivel på objektiva sanningar gynnar despoter som Vladimir Putin.

SPANSKA INBÖRDESKRIGET VAR livsavgörande för Orwell, liksom för till exempel hans vän Arthur Koestler. Orwell beskrev sina upplevelser av kriget i den vackra boken *Hyllning till Katalonien*. Och i essän ”Varför jag skriver” understryker han dess betydelse: ”Varje seriös rad jag har skrivit sedan 1936 har skrivits, direkt eller indirekt, *mot totalitarism och för demokratisk socialism*, såsom jag uppfattar den.”

Det korta citatet illustrerar både hur klarsynt Orwell var och samtidigt hur tidsbunden han kunde vara. Det är idag lätt att förundras över Orwells tro på socialismens möjligheter. Lena Andersson skriver kloka saker om det i sitt förord. Och redan i sin inledning till 1963 års essäurval konstaterar Olof Lagercrantz: ”Liksom hela

Varje seriös rad jag har skrivit sedan 1936 har skrivits, direkt eller indirekt, mot totalitarism och för demokratisk socialism, såsom jag uppfattar den.

sin diktargeneration av radikaler och socialister var han [Orwell] totalt okunnig om hur den kapitalistiska värld som han levde i fungerade. För honom var det ett axiom att all affärsverksamhet är en form av legaliserat röveri och att alla kapitalister är skurkar.” (Detta skrev Lagercrantz innan han hade brutit med Herbert Tingsten och börjat hylla Mao.)

Det mest slående med citatet – och med Orwells hållning överhuvudtaget – är dock något annat. Också den som hade en uppriktig tro på socialismens välsignelser kunde med full kraft kritisera Sovjetunionen. Att man tyckte illa om kapitalismen var ingen ursäkt för att försvara Stalin och Gulag. Många inom vänstern valde dock att blunda för förtrycket i kommunistiska länder. Idag är många så besatta av att fördöma USA och Israel att de väljer att tala med små bokstäver om illdåd begångna av diktaturstater eller terroristorganisationer.

Orwell var övertygad om att det går att skriva sanningsenligt, och han var mycket mer intresserad av att göra detta än att vara solidarisk med något parti eller någon åsiktsriktning. Det är ett skäl till att han fortfarande är en så angelägen författare. 🌸

RESEBREV

”Nu kommer syndafloden”

Som nyinflyttad till Israel upptäcker man hur de bibliska uttrycken lever i vardagsspråket. Invandraren ser saker som de infödda inte märker, skriver **Ulrika Carlsson**.

Noaks ark, som
Gustave Doré såg den.
FOTO: GETTY

”ODD ME-AT IGIJA MABOL!” hörde jag någon ropa ut en dag när jag var och handlade på marknaden: ”Nu kommer syndafloden!” Jag hajade till och fick för ett ögonblick en sådan där sublim förnimmelse som man bara kan få i ett främmande land, en förtrollad upplevelse av världen genom språket.

FÖR DET VAR INGEN domedagsprofet som hade delat med sig av observationen ifråga. En sådan hade för övrigt knappast fått mycket uppmärksamhet i den här staden, där idén att världen kan gå under imorgon har föga nyhetsvärde. Det var istället en försäljare som förutom bananer och kålrötter hade plockat fram ett lager med paraplyer och nu ville se till att tjäna en hacka på regnet som var i antågande.

Det hebreiska ordet *mabol* betecknar både hållregn och den översvämning det kan bibringa. Det var vad det betydde i historien om Noaks ark i Första Moseboken och så är det än idag i den moderna hebreiskan, som grundar sig på de antika texter den judiska kulturen bevarat. Jag hade just läst berättelsen om Noaks ark, historien där Gud bestämmer sig för att, så att säga, spola rent på jorden: förrinta både mänskligheten och djurriket genom drunkning och börja hela projektet med liv på jorden om från början. Bara en rättfärdig man med familj, och en hanne och hona av varje djurart, skönar han. De får vädra stormen på en båt.

Ordet ”mabol” hade för mig fortfarande klangen av Guds vrede – eller Guds surmulenhet, snarare – och av en mer illavarslande naturkatastrof än vad vi kan vänta oss när det regnar i Tel Aviv. Jag hade aldrig stött på ordet tidigare i vardagen – åtminstone inte i ett sammanhang som var tillräckligt engagerande för att jag skulle minnas det. Men när jag gick hemåt med mina avokador och champinjoner under det Nalle Puh-paraply som gav ganska begränsat skydd mot de öppna skyarna slog det mig att jag nog varit den enda på marknaden som hade fått en kick av paraplymannens varning. För de andra och för honom själv hade ordet antagligen ingen förtrollad aura.

FÖR DEN SOM LÄR SIG hebreiska tror jag inte det finns något bättre sätt att inpränta nya ord än att läsa bibelhistorier, även om den moderna hebreiskans lexikon är mycket större än det som återfinns i Bibeln. Men Bibeln har en auktoritet som inte är förunnad någon ordbok eller lärobok. Detta är inte enbart en religiös auktoritet; den ligger också i kraften av historierna själva. Det är som om berättelserna inte använde sig av ett redan givet språk, utan för första gången bestämde hur ett givet fenomen ska förstås och benämnas. När Gud i historien om Babels torn känner sig hotad av människornas jozma – initiativförmåga – är det

som om man får illustrerat för sig ett fulländat exempel på denna förmåga och vad den ytterst innebär: att starta något nytt utav intet, omvandla världen till sin egen avbild. Den judiska mytologin känns på detta sätt som en encyklopedi där mänskliga fenomen avslöjas i sin essens och varje ord får sin innebörd fastställd – inte genom en språklig definition, utan genom ett paradigmatiskt exempel.

FÖR DEM SOM TALAR hebreiska som modersmål betyder ”mabol” bara mabol. Det är en alldaglig benämning på ett världsligt meteorologiskt fenomen, ett under vinterhalvåret i Tel Aviv vanligt förekommande sådant. Israeliska barn hör sannolikt ordet användas innan de träffar på det i Bibeln. Kanske antar det en särskild vikt och ton när de läser det i historien om Noak; men

Om Gud är överallt, också i gruset och kackerlackorna, variligger då hans storhet; vilken grund kan man ha för att dyrka en sådan Gud?

lika troligt är att klangen i bibelspråket för dem istället drunknar i vardagsspråkets vita brus, så att även den mytiska mabol som var en Guds förbannelse i slutändan bara framstår som ett prosaiskt hållregn.

Jag påmindes om en paradox som diskuteras inom religionsfilosofin angående panteismen. Om Gud är överallt, också i gruset och kackerlackorna, variligger då hans storhet; vilken grund kan man ha för att dyrka en sådan Gud? För optimisten är panteismen tron på att hela världen är förtrollad, att det heliga är med oss överallt. För pessimisten innebär den istället att inte ens Gud själv är helig – inte mer anmärkningsvärd än skräpet på gatan. Hebreiska språket löper samma risk. För om hela det bibliska språket är förtrollat, men detta samma språk används i vardagstal, är det då inte istället så att språket i Bibeln är banalt, lika banalt som en hink paraplyer någon försöker kränga på marknaden? Detta är vad de ultraortodoxa judarna tar fasta på genom att tala jiddisch till vardags: det heliga språket ska inte slitas ut genom användning i vardagstal, inte användas för något annat än böner och välsignelser.

Under de år jag bodde i USA hade jag ibland liknande upplevelser. Kända platser och personer, och även fraser i språket man hört i sångtexter eller på film har en viss

aura när man ser eller hör dem i verkligheten. Det är som om man trätt in i den fiktiva dimensionen, kommit till sagornas värld. Eftersom vi vet så mycket om USA innan vi någonsin varit där hägrar landet för oss som en förtrollad, mytologisk plats. Detta fenomen har beskrivits som ett karaktäristiskt postmodernt fenomen – när upplevelsen av verkligheten föregås och präglas av representationer av verkligheten. Turism handlar i hög grad om sökandet efter just sådana upplevelser. Det magiska med Eiffeltornet härrör inte bara från egenskaper som byggnaden själv har eller från dess estetiska effekt på stadslandskapet; det magiska uppstår i själva upplevelsen, som är ett slags déjà vu. Det är häftigt att se Frihetsgudinnan för första gången, just för att vi egentligen har sett henne förut.

MEN SOM MIN UPPLEVELSE under det annalkande skyfallet i Tel Aviv vittnar om är fenomenet äldre och mer vitt förekommande än vad den postmoderna teorin vill få det till. Detta fenomen är ingen produkt av massmedier och informationsåldern, utan ett grundläggande psykologiskt fenomen. Sinnesförnimmelse av konkreta ting är betingad av de begrepp vi tillämpar på dem och den rika bakgrund av minnen och associationer som ger dem en djup och värdeladdad klangbotten. Eiffeltornets speciella aura är bara ett i raden på exempel på att vår upplevelse av världen alltid är genomsyrd av mening.

I regel beklagar vi oss över att vi som vuxna inte kan bemästra främmande språk till samma grad som vi bemästrar vårt modersmål. Men det finns fördelar med att tala ett språk haltande och att känna motstånd i inläringen av nya ord. Friktionen i vår förståelse och användning av främmande språk gör dessa språk mer synliga för oss, medan vårt modersmål i någon mening är genomskinligt. Den bokstavliga meningens hos metaforer är alltid mer livlig för den som inte kan språket flytande. Vilka likheter ett språk ser mellan de olika saker det benämner med samma term – ett mänskligt ben och ett stolsben, till exempel – framstår alltid tydligare för den som inte har lärt sig språket som barn.

Denna ordens mening slår oss och tju-sar oss när vi talar främmande språk, och av denna förtjusning framgår också kopplingen mellan språklig mening och mening i en vidare bemärkelse. När vi finner tillvaron meningsfull upplever vi vissa saker som förtrollade: som om de dolde under ytan ockulta, metafysiska egenskaper istället för död intetsägande materia, samma skrot och korn som allt annat också är uppbyggt av. På detta sätt kan livet som invandrare medföra en unik livsglädje, en ny förtjusning i betraktelsen av världen. ✨

Totalitarismens uttolkare

Vill man förstå totalitarismen bör man läsa Hannah Arendts klassiska studie, som nu kommit i svensk översättning. Det skriver **Svante Nordin**.

DE TVÅ MEST MODERNA formerna för politisk regim är den demokratiska å ena sidan och den totalitära å den andra. Hur skall man förstå denna gemensamma modernitet hos två styrelseskick som kan förefalla vara varandras radikala motsatser? Varför framträder de mest fria politiska systemen och de minst fria samtidigt? Varför kom första världskriget – som enligt USA:s president Wilson skulle göra världen säker för demokratin – också att bereda vägen för totalitarismen?

Hannah Arendts stora arbete, *Totalitarismens ursprung* (Daidalos), som nu har utkommit i svensk översättning av Jim Jakobsson, brottas med den sortens frågor. Arendt (1906–75), tysk-judisk flykting till USA efter Hitlers maktövertagande, lärjunge till Martin Heidegger och Karl Jaspers, fick sitt stora genombrott med *The Origins of Totalitarianism* (1951). I senare böcker, framförallt *Den banala ondskan*. *Eichmann i Jerusalem*, skulle hon fortsätta att brottas med totalitarismens och nazismens problem. Men *Totalitarismens ursprung* var det första stora försöket.

TITELN PÅ BOKEN VAR, som Arendt själv medgav, en smula vilseledande. Det var mindre totalitarismens ursprung än dess karaktär, dess natur som boken handlade om. Arendt sökte inte ge en orsaksförklaring, inte härleda totalitarismen ur det som funnits förut. Snarare såg hon den som något radikalt nytt utan egentliga rötter i det föregående.

Arendt hade inte uppfunnit termen ”totalitarism”. När den först kom i svang var den närmast avsedd att karaktärisera

Hannah Arendt.
FOTO: GETTY

Mussolinis Italien. Men för Arendt var Hitlers Tyskland och Stalins Sovjetunionen de stora exemplen på totalitarism. Det var de staterna – den ena nyss besegrad i ett världskrig, den andra fortfarande florerande under sin enväldige härskare – som hade behärskat Europas historia sedan 1917 och som hade givit Arendts eget levnadsöde dess form. Inte heller var hennes tolkning av totalitarismen den enda. Författare som Karl Popper, Ernst Nolte, François Furet och Eric Voegelin har tolkat fenomenet på andra sätt.

TVÅ OMSTÄNDIGHETER BIDROG till att göra begreppet självt och Arendts tolkning av det kontroversiellt. Den ena var att kommunism å ena sidan och fascism/nazism å den andra sammanfördes under samma rubrik. Var inte dessa system tvärtom varandras motsatser? Under längsta tiden av sin existens hade ju Stalins Sovjetunionen och Hitlers Tyskland bekämpat varandra, bara under de korta åren 1939–41 hade de varit vapenbröder. Var de inte ytterpoler på den politiska skalan snarare än näraliggande? Den andra kontroversiella punkten var att Arendt betraktade totalitarismen som en modern företeelse, skild från gångna tiders "tyranni" och "despoti". Medan exempelvis Karl Popper framförallt såg de totalitära systemen som uppror mot moderniteten, som återfall i tribalism, såg Arendt dem tvärtom som uttryck för moderniteten själv.

VAD UTMÄRKER TOTALITÄRA herravälden enligt Arendt? Någon formell definition ger hon inte men ett antal karaktäristiska drag räknas upp.

1. Ledarprincipen, explicit i fascismens och nazismens ideologi. Förnekad av marxismen, men i praktiken oerhört framträdande i leninism och stalinism.
2. Terror och koncentrationsläger, framträdande i båda systemen.
3. Enpartistat, uppfunnen av Lenin, övertagen av Stalin, Mussolini och Hitler.
4. Styre i namn av en allsmäktig ideologi, en politisk religion.
5. Strävan efter världsherravälde, explicit bara i kommunismen ("världsrevolutionen"), men implicit även i fascism/nazism.
6. Förintelse tanken – av Lenin/Stalin utformad som förintelse av aristokrater, borgare och "kulaker", förintelse av klasser. Av Hitler framförallt som förintelse av raser, i första hand av judarna.
7. Mobiliseringen av hela befolkningen genom olika massorganisationer.
8. Utraderandet av hela det tidigare existerande civila samhället, den tidigare existerande kulturen, religionen etcetera.
9. Åberopandet av "vetenskapen" som legitimeringsgrund.

Arendt pekar på viktiga likheter mellan kommunisternas sätt att åberopa Marx och nazisternas sätt att åberopa Darwin. I det ena fallet är det kampen mellan klasserna som anses vara historiens drivkraft, i det andra fallet är det kampen mellan raserna. Skillnaden är i praktiken inte så stor. Darwin historiserade naturen. Marx, som var en stor beundrare av Darwin och som av sin vän Engels utnämndes till den sociala vetenskapens Darwin, naturaliserade historien. Kampen blev för kommunister liksom för nazister till den högsta etiska

Men för Arendt var Hitlers Tyskland och Stalins Sovjetunionen de stora exemplen på totalitarism.

principen. Det goda blev det som gynnade klasskampen och proletariatet, respektive raskampen och den ariska rasen. De besegrade hamnade på historiens sophög, deras värde var noll.

Det måste sägas att med dessa kriterier blev Stalins Sovjetunionen den mest renodlat totalitära staten, följd av Hitlers Tyskland, som i sin tur följdes av Mussolinis Italien. Hitler hade tagit makten under kompromisser med riksvärnet, privatföretagssamheten och andra mer konservativa krafter. Lenins revolution hade på ett annat sätt förintat inte bara det gamla politiska systemet utan de historiska samhällsklasserna, försvarsmakten (som ersatts av den nyskapade Röda armén) och kyrkan. Hitler tvingades till ständiga kompromisser så att hans stat på allvar blev totalitär först under kriget. Under kriget mellan Tyskland och Sovjetunionen blev de båda dödsfienderna alltmer lika varandra. Men riksvärnet hade trots allt tillräckligt mycket självständighet kvar för att försöka en kupp mot Hitler den 20 juli 1944. Det radikalt totalitära skedet i Tredje rikets historia är egentligen bara det sista året av kriget.

HUR BÖR MAN DÅ FÖRSTÅ sambandet mellan modernitet och totalitarism? Arendts svar går ut på att det är individernas ensamhet och isolering i det moderna samhället som utgör totalitarismens underlag. Detta har att göra med rotlöshet och överflödighet, av Arendt betraktade som de moderna massornas förbannelse alltsedan industrialismens början, det har att göra med de politiska institutionernas och de sociala traditionernas kollaps i vår egen tid: "Att vara

rotlös innebär att inte ha någon plats i världen som är erkänd och garanterad av andra; att vara överflödig innebär att inte tillhöra världen överhuvudtaget."

SVARET HAR EN PÅFALLANDE likhet med den syn på nazismen som Arendts lärare Heidegger utvecklade efter att han hade blivit besviken på Hitlers rörelse och som fyllde hans filosofiska dagböcker, de så kallade svarta anteckningsböckerna, under kriget.

Fullföljer man Arendts analys innebär den sålunda att industrialismen, den tekniska utvecklingen och världsmarknaden genom att förstöra gamla institutioner, hierarkier och trossystem skapar ett tomrum, där något nytt måste uppstå. Det nya kan vara de moderna demokratierna. Men också de totalitära systemen med deras pseudoreligion, deras nyskapade politiska institutioner och nyskapade hierarkier. Både kommunismen och fascismen/nazismen var utopiska projekt som ville ersätta allt det gamla med nya tusenårsriken. Här fanns för övrigt en likhet med Heideggers eget apokalyptiska tänkande, något som bidrog till att han under en tid attraherades av nazismen.

SER MAN SAKEN på detta sätt kan man betrakta de totalitära samhällena som på en gång moderna och antimoderna. De är moderna eftersom de efterträder traditionella samhällen som skakats sönder av den moderna tidens påfrestningar. De är antimoderna genom att de på nytt vill erbjuda en tillflykt till fasta trosföreställningar ("ideologier"), stabila hierarkier och återvunnen kollektivism (skapade genom enpartistaten).

Hannah Arendts bok har förblivit ett av de klassiska försöken att förstå fenomenet totalitarism. Den är långt ifrån invändningsfri. Den konkreta historiska analysen lämnas därhän, en rik undervegetation av hugskott minskar ibland trovärdigheten. Men författarinnan är här som alltid fylld av idéer och uppslag. Alldeles lättläst är texten inte. Arendt skrev på engelska men fortfarande under starkt inflytande av tungrodda tyska stilideal. Jim Jakobsson har gjort ett storslaget arbete med den svenska språkdräkten. Men vill man reflektera över totalitarismen kan man inte börja bättre än med *Totalitarismens ursprung*. Arendt ställer den obehagliga frågan om det onda alltid uppstår ur primitivitet och fördomar – som upplysningsmännen ansåg – eller om det också kan uppstå ur den tomhet, nihilism och långt drivna individualism, som moderniteten för med sig. Totalitarismens epok har gått i graven. Men om Arendt har rätt finns totalitarismen fortfarande där som en möjlighet som utvecklingen inte kan eliminera. ✨

Akropolis, Aten.
FOTO: GETTY

LITTERATUR

Den långa vägen hem

Aris Fioretos har haft framgångar med sina romaner med grekiska motiv. Hans relation till sin pappas hemland har dock varit komplicerad, skriver **Torsten Rönnerstrand**.

”ALL BILDNING STÅR på ofri grund till slutet, blott barbariet var en gång fosterländskt”, skrev poeten och biskopen Esaias Tegnér (1782–1846). Vad han menade var att det inte finns någon rent nationell kultur. Vårt kulturella och språkliga arv består till sina väsentligaste delar av sådant som vi övertagit från andra kulturer och språkområden. Mot denna bakgrund är det inte överraskande att två av våra mest betydande författare bär grekiska namn, Theodor Kallifatides och Aris Fioretos.

KALLIFATIDES ÄR UPPVUXEN i Grekland och kom till Sverige i tjugofemårsåldern, men han är likväl ett välkänt namn för många av landets bokläsare. Den svenskfödde Fioretos är nog däremot en relativt ny bekantskap för de flesta. Hans genombrott kom först

med tre romaner som handlar om människor från hans pappas hemland, *Den siste greken* (2009), *Halva solen* (2012) och *Mary* (2015). Tillsammans med Kallifatides böcker utgör dessa romaner en ovärderlig källa för var och en som vill sätta sig in i den grekiska problematiken.

DET INNEBÄR INTE att Fioretos haft en okomplicerad relation till Grekland, hans väg till det grekiska har varit både lång och svår. Han gjorde ett tillfälligt besök i pappans barndomshem kort efter det att grekerna gjort sig av med den brutala militärjunta som styrde landet åren 1967–1974. Enligt den självbiografiska essäsamlingen *Vidden av en fot* (2008) var han under denna resa mestadels arg och irriterad, inte minst på grund av de termer som under vistelsen i

pappans barndomshem störde hans nattsömn. Så mycket bättre blir det inte heller när han efter avslutade gymnasiestudier reser till Aten och Peloponessos. Han inser att Grekland i ordets ursprungliga bemärkelse är hans ”fädernesland”, men han lyckas ändå inte göra det till sitt ”hemland”.

EFTER HAND HAR dock det grekiska arvet successivt letat sig in i hans författarskap. Särskilt tydligt är det i de tre tidigare nämnda romanerna.

I *Den siste greken* skildras några exilgrekers liv i Sverige. I centrum står Jannis Georgiadis och hans vänner Kostas och Efi samt deras vän Manolis Florinos. Den sistnämnde är en poesiintresserad läkare som bör vara tecknad med utgångspunkt från författarens egen far Michael Fioretos,

känd för att i samarbete med Tomas Tranströmer ha översatt de grekiska poeter-na Odysseus Elytis och Jannis Ritsos till svenska.

Fioretos far återkommer i *Halva solen*, som romanens huvudperson. Här berättas med omkastad kronologi historien om hans liv i Sverige och dessförinnan i det krigshärjade Grekland som han vid unga år lämnade under dunkla omständigheter, som berättaren mödosamt och utan större framgång söker bringa klarhet i.

I *Den siste greken* och *Halva solen* ligger fokus på de delar av Greklands historia som är mest okända för en svensk publik. Fioretos berättar sålunda om den förödande konflikt mellan högern och vänstern som tog sin början under den tyska ockupationen åren 1941–1944 och som fortsatte under inbördeskriget 1946–1949. Av *Halva solen* framgår också att denna konflikt splittrade berättarens släkt i två delar. Det antyds vidare att hans pappa lämnat Grekland därför att han i motsats till sina syskon ville undvika att ta ställning.

OVILJAN MOT ENTYDIGA ställningstaganden är dock inte obetingad. Sålunda omfattar den inte de tragiska händelser som inträffade under militärdiktaturen 1967–1974. I *Den siste greken* beskrivs dagen för juntans kupp som ”den svartaste fredagen i månaden aprils historia”, och berättaren återkommer gång på gång till kritiken av kupp-makarna och deras allierade.

I *Halva solen* kan vi också läsa om tiden efter juntan. Fioretos berättar utförligt om pappans erfarenheter, då han ett årtionde efter juntans fall blir hemkallad till Grekland för att medverka vid uppbyggandet av en medicinsk högskola. Med stora förhoppningar återvänder han till sitt forna hemland som vid denna tid styrdes av en Pasok-regering – av närmast socialdemokratiskt snitt – under ledning av Andreas Papandreou. Till en början bär han med sig en stark tro på den nya regimens ärliga vilja att reformera Grekland. Han känner också en fascination inför den karismatiska kulturministern Melina Mercouri.

Fascinationen inför Papandreou skulle dock efter hand ersättas av en tilltagande desillusion. Hemvändaren inser till slut att mycket av missförhållandena dröjt sig kvar under den nya regimen. Besvikelsen hindrar dock inte att han under en tid knyter sina förhoppningar till Papandreous efterträdare, Kostas Simitis, som var socialdemokratisk premiärminister under åren 1993–2004. Han beundrar den nye partiledarens hederlighet och själsstyrka och stärks för en tid i tron att Grekland under dennes ledning trots allt skulle kunna bli en vuxen demokrati. Ändå tvivlar han innerst inne på att Simitis ska lyckas.

Men det är inte bara den härskende

Akropolis.

FOTO: GETTY

politikerklassen som gör hemvändaren besviken. Han finner också att hans arbetsplats förlamats av motsättningar mellan konkurrerande vänstergrupper. Det gör honom efter hand så uppgiven och frustrerad att han – förmodligen på skämt – säger sig önska diktaturen tillbaka.

Detta distanserade sätt att se på förhållandena i Grekland efter juntans fall kan möjligen ha att göra med att *Den siste greken* och *Halva solen* berättar om landets historia ur exilgrekens relativt sett ganska

Mary ger en övertygande skildring av umbärandena i juntans koncentrationsläger.

privilegierade perspektiv. Så är det dock inte i *Mary*. Fioretos pappa skymtar visserligen också här – i förbigående omtalas han som en grekisk läkare i Sverige med stor familj och villa i en universitetsstad – men bokens huvudpersoner är unga människor som råkat illa ut i juntatidens Grekland.

UTGÅNGSPUNKTEN FÖR *Mary* är det studentuppror som i november 1973 startade vid Tekniska högskolan i Aten. Berättelsens huvudperson heter egentligen Maria. Hennes smeknamn är en anspelning på *Take a Message to Mary*, en populär sång från 1959 som först spelades in av Everly Brothers och senare gjorts känd av Bob Dylan.

Take a Message to Mary tolkar en ung straffänges känslor av sorg och saknad. Därför är det logiskt att Fioretos roman till större delen utspelar sig i den grekiska militärjuntans fängelser. Det är för övrigt en miljö som förut skildrats i Mikis Theodorakis *Dagbok från en motståndsrörelse* och Oriana Fallacis *En man* – en biografi över

poeten och motståndsmannen Alexandros Panagoulis, som dömdes till livstids fängelse för att han 1968 försökt döda juntaledaren Georgios Papadopoulos.

FIORETOS HAR SÄKERT lärt en del av fängelseskildringarna hos Theodorakis och Fallaci, men det finns också stora skillnader. Huvudpersonen i *Mary* är inte som Theodorakis eller Panagoulis en celeber kulturman som kunnat förlita sig på stöd från den internationella opinionen. Det är istället en ung, skyddslös flicka som brutit med sin juntavänliga familj och just har blivit gravid när hon vid det atenska studentupprorets början fängslas av den fruktade säkerhetspolisen. Då hon vägrar uppge namnet på den upproriske studentaktivist som är det väntade barnets far förs hon som politisk fånge till svälten och tortyren i ett koncentrationsläger på en namnlös ö som har stora likheter med verklighetens Leros.

Mary ger en övertygande skildring av umbärandena i juntans koncentrationsläger. Men det innebär inte att romanen ger ett helt igenom dystert intryck. Liksom Dostojevskij, Camus, Solzjenitsyn och Kertész betonar Fioretos att fångenskapen också kan rymma stunder av paradoxal lycka. I *Mary* sammanhänger sådana med den gravida hjältinnans tappra kamp för att i det längsta skydda och bevara det foster som hon bär i sin livmoder. Likväl får berättelsen en tragisk upplösning. Lägerkommandanten hotar att överlämna det väntade barnet till en juntavänlig familj om inte *Mary* går med på att samarbeta med Säkerhetspolisen. Då väljer hon att framkalla ett missfall.

Denna tragiska händelse blir dock inte det sista intrycket från romanen. *Mary* slutar på ett sätt som antyder att det ändå finns ett hopp om en bättre framtid. I en avslutande not berättar Fioretos att juntan föll några månader efter det framkallade missfallet, närmare bestämt den 24 juli 1974. ✿

Opartiskt liberal lokaltidning

Grönköpings Veckoblad firar 100-årsjubileum och hyllas av **Christer Nilsson**.

VEM SOM KOM PÅ namnet Grönköping är ovisst. Albert Engström publicerade redan 1895 en serie teckningar från en småstad med ett hotell vid namn Grönköping. Premiäråret för *Grönköpings Veckoblad* var 1902, då det ingick i skämttidningen *Söndags-Nisse*. År 1916 blev *Grönköpings Veckoblad* en egen tidning, med Hans Zetterström (Hasse Z) som redaktör. I år har tidningen firat 100 år med ett jubileumsnummer.

Som satirtidning av sitt slag är GV unik och saknar troligen motsvarighet i världen. Närmaste avlägsna släkting skulle i så fall vara den franska *Le Canard Enchaîné* ("Den fjättrade ankan"), som grundades 1915 – fruktad av makthavarna för sin sylvassa, närgångna, grävande och humoristiska journalistik med halsbrytande karikatyrteckningar.

Grönköpings Veckoblad är en parodisk lokaltidning som speglar hela kungariket. I något slags dimmig synvilla ligger staden behagfullt utsträckt på Västgötaslätten i trakten kring Skövde och Hjo. Persongalleriet i staden ter sig närmast oöverskådligt. Men den trogne läsaren känner personerna väl: Förre förrädaren Hildor Peterzon, stadsrådet Joel Eriksson (s), skalden Alfred Vestlund, socialchefskan Wilhelmina Unill, polis Paul U Bergström, ynglingen (f.d. gossen) Emil Ruda, den vördade stadsäldstan frkn Sophie Liljedotter, stadsläkaren A. T. Salvén, hemkonsulanten Ada A:son Susegård, socio-psykologen Frida Pjätteryd-Glad och den evigt unga

konferensvärdinnan Agneta Palmodin (27).

Gunnar Ljusterdal, som mellan åren 1977 och 1999 var tidningens femte redaktör, lyckades med konststycket att fördubbla upplagen till 23 000 exemplar. För detta fick han 1982 Stora journalistpriset. Idag håller Ljusterdal mest till på ledarsidan. Med ett långt förflutet som riksdagsstenograf har han en osviktig och fenomenal förmåga att formulera riksdagsman J. Krökéns i Kröken svulstiga floskler.

Idag är upplagan lite mindre. Det är en exklusiv tidskrift som kräver en del av läsaren. Man måste vara väl orienterad i samhället och ta sig igenom det snåriga språket. Fortfarande används verbens pluralformer. Man har också gjort skön konst av en mängd komiska och kryptiska förkortningar. Till exempel: *f. förr.* – förre förrädaren, *m. e. m.* – mer eller mindre, *s. g. s.* – så gott som, *i. o. f. s.* – i och för sig. Den stiligaste förkortningen torde nog vara det stående epitetet till hr kulturdoktorn Stig Berglund nämligen *s. t. s. i H.*, vilket betyder "som tog studenten i Hjo".

Ända från början har *Grönköpings Veckoblad* varit *opartiskt liberal*, nämligen obrottsligt trogen makthavarna, vemhelst det nu månde vara. Detta är just tekniken – att driva med överheten men aldrig slå hårt. Ju mer korkade förslagen är desto mer frustande blir *Grönköpings Veckoblad*. Man instämmer så livligt i allt som sägs så att löjligheten framstår tydligt. Till exempel stöder tidningen ett frivilligt tvångssparande och har föreslagit att man skall lägga moms på skatten (något som också har blivit verklighet!).

BAKOM SKALDEN A:lfr:d V:stl:nd (Alfred Vestlund) ligger ett stort antal begåvade

rimsmeder som exempelvis Gunnar Ekelöf, Gunnar Ljusterdal, nuvarande redaktören Ulf Schöldström, Rolf Christerson, Erik Blix (tidigare redaktör, nu verksam i *Public Service* i P1), Per-Anders Holkers och många andra. A:lfr:d V:stl:nd är urtypen för en diktare som vill mer än han kan. Den poet som har tagit pekoralismen till nya höjder, genom sina gräsliga metaforer. Den som satte dagordningen med sina ädelpekoral var författaren Nils Hasselskog (1892–1936).

I en särskild avdelning, kallad "Pressgrannar", vässar *Grönköpings Veckoblad* klorna mot mediekollegor som har klanat till svenska språket med töntiga formuleringar, hiskliga syftningsfel och språkliga praktgrodor. Här ett axplock där GV:s redaktör själv väljer en passende rubrik:

LIVSFARLIGT

Tunnel blir säker undergång.
Upsala Nya Tidning

FARLIG SKO

Svans skodon. Kvalité, funktion och tradition i varje detalj. Helt fantastiska. Stoppa ner foten. Du faller direkt.
Annon

SURROGAT

Kvinnor använder bilbälten oftare än män.
Falukuriren

GENUSPROBLEM

Hemmet är farligast – om man är kvinna.
Uppsalatidningen

FÖRSVUNNEN SOFFA

Berusad spelare bestulen på parksoffa.
Göteborgs-Posten

HJÄRTSTOPP

Konstgjorda hjärtan har kommit för att stanna.
Illustrerad Vetenskap

KODAT SPRÅK

En äldre taxichaufför med uppdrag inom färdtjänsten, åtalas för att ha sexuellt ofredat en svårt sjuk kvinnlig passagerare. "Han tog på mig, ända från Smycketorget och hela vägen ner till Biopalatset."
Göteborgs-Posten

KINESISKA KÖKET

Spottloskor ännu vardagsmat i Kina.
Dagens Nyheter

Allting går igen

Den 14 februari 1635 inledde några personer från den franska ambassad som vistades i Stockholm en resa till Falun. De hade förstått att Kopparberget var det svenska rikets stolthet. Legationssekreteraren Charles Ogier skriver i sin dagbok:

Drottningarna och rikets stormän gillade denna vår plan. Det är nämligen så med svenskarna, att de tro att andra folk se ner på dem och förakta dem, därför att de hava i överflöd vad svenskarna själva sätta mest värde på och även hava alla livsförnödenheter i mängd, varför de misstänka, att främlingar ringakta dem för deras eget armod och brist.

Charles Ogiers dagbok trycktes på latin i Paris 1656. Fyra år senare anhöll den svenske diplomaten Mattias Biörnkloou om att boken skulle indras och brännas. Så blev det inte. Den utkom på kort tid i tre olika upplagor. Vad det var som upprörde svenskarna kan vi få en aning om genom att jämföra den latinska texten eller den fullständiga svenska översättningen från 1914 med den översättning som utkom 1828. Den senare var nämligen redigerad, men inte hårdare än att många för Sverige pinsamma iakttagelser fanns med, exempelvis från ett stockholmskt prästhem där en åttaårig flicka sov ölruset av sig liggande över en bibel. Däremot var ovanstående rader bortcensurerade. Det svenska mindervärdeskomplexet var uppenbarligen en känslig sak.

En del av Ogiers iakttagelser hade lika gärna kunnat vara skrivna av en fransk besökare idag. Han berättar om hur de färdas genom oändliga skogar, där granar och furor står, hur man nästan inte ser några människor, hur även städerna verkar folktomma. Samma reaktion har jag fått från mina franska svärföräldrar, från min sväger, svägerska och andra släktingar på besök i Sverige. Just folktomheten – ”Var är alla människor?” – är för mig så bekant.

Det finns annat som lever vidare från 1600-talets Sverige på ett påfallande aktuellt sätt. Den bristande svenska självkänslan, som å ena sidan predikar att inget i vårt land är exempel på ”en inhemsk kultur” och å andra sidan strävar efter det höga målet att Sverige som världens moraliska stormakt borde ha en plats i FN:s säkerhetsråd, är inte den ett vackert prov på att mindervärdeskomplexet lever än? För att nå till platsen i FN, detta av regeringen fastställda mål, förtiger man flagranti övergrepp mot mänskliga rättigheter, om landet kan tänkas rösta för ett svenskt säte i säkerhetsrådet. Man använder pengar avsedda för bistånd till bjudresor under namn av klimatkonferens, för att försäkra sig om röster. Det svenska mindervärdeskomplexet verkar kunna offra allt av anständig heder på det internationella erkännandets altare.

Verner von Heidenstam skrev 1897 i ”Om svenskarnes lynne” att svenskar bara förmådde se storheten i det som också gjort avtryck i andra länder. Riksbyggaren Gustav Vasa beundrades därför inte på samma sätt som en äventyrare som Gustav II Adolf, eftersom den senare fått internationell uppmärksamhet. Ellen Key svarade samma år med att hävda att det inte berodde enbart på den internationella uppmärksamheten, utan också på ett ”Don Quijote-drag i nationen”. Svensken beundrar den galne äventyraren som strider för en stor sak, även då det går käpprätt åt skogen. Och förmodligen är jag inte ensam om att se en och annan don Quijote omgiven av många Sancho Panza också i dagens Sverige.

I korthet

Sändebudet från Norden

År 1964, med Karl Ragnar Gierow som ny sekreterare, svängde Svenska Akademien tvärt i sitt förhållande till Nobelpriskandidaten Michail Sjolochov. I nära 20 års tid hade han (utifrån expertutlåtanden av Anton Karlgren och Nils Åke Nilsson) bryskt avvisats, därför att han hade gått maktens ärenden och därför att han vid sidan om storverket *Stilla flyter Don* hade skrivit så litet. Det är uppenbart att Akademien nu hade bestämt sig för att med det snaraste ge Sovjetunionen ett pris – inte minst för att balansera 1958 års utmärkelse till ”avfällingen” Pasternak som hade framkallat ett sådant storpolitiskt drama.

Den sakkunnige som gjorde kursändringen möjlig var den göteborgske lyrikspecialisten Erik Mesterton. Det ligger en särskild historisk ironi i detta. Sommaren 1962 hade Mesterton besökt Anna Achmatova i hennes datja vid Finska viken. Han hade visat sig vara märkvärdigt inläst på hennes i väst just publicerade storverk *Ett poem utan hjälte* och *Requiem*, där hon gör sig till språkrör för hela den plågade nationen under Stalins stövel.

Hos en författargranne till Achmatova hade han råkat kasta ut en fråga: ”Hur skulle Anna Andrejevna förhålla sig till ett Nobelpris?” Den frågan fick vingar, flög runt i Leningrad, snart nog i hela det intellektuella Sovjet-Ryssland – och väckte slumrande förhoppningar till liv. Mesterton var ”utskickad av Akademien”. Nobelpriset skulle så klart gå till Achmatova – upprättelsen för den så länge förföljda och förödmjukade. Snart skrev hon själv en formlig kärlekssonett till ”sändebudet från Norden”.

För 50 år sedan, i mars 1966, dog Achmatova. Nobelkommitténs nyligen frisläppta överväganden visar att hon faktiskt bara kandiderade till priset en gång, 1965.

Akademien hade 1964 bett om en kortfattad rysk sakkunnigkommentar av just Mesterton. Han hade föreslagit en framtida delning mellan Sjolochov och Achmatova. Men Nobelkommittén menade att ett sådant förfarande vore politiskt ogörligt. I så fall återstod en av bedömarens redan föreskrivna lösning: han hade betonat att det var ”omöjligt att förbigå Sjolochov”.

Detta år, 1964, lade akademisekreteraren Karl Ragnar Gierow sin röst på Sjolochov – men det var för tidigt. Hans stund var inne 1965. Den i Ryssland mytomspunne Achmatovavännen fällde nu med sina ord det slutgiltiga avgörandet, till fördel för Achmatovas absoluta motsats: epikern, halvstalinisten, Kremlfavoriten.

Magnus Ljunggren

Dan Korn är författare, kulturhistoriker och rabbin.

Detta nummers recensioner:

Lisbeth Lindeborg minns ingenting; **Ann-Sofie Dahl** kommenterar en kronprins; **Bengt G Nilsson** flyttar fokus från Europa; **Martin Lagerholm** är mörkrädd i Tyskland; **Axel Odelberg** följer en etiopisk epok i graven; **Hanna Sistek** återför människan till ekvationen; **Jan Söderqvist** ersätter människor med maskiner; **Andreas Danielsen** blickar in i ett kaotiskt Argentina; **Eli Göndör** underkänner svensk integration; **Staffan Skott** umgås med galningar; **Bengt E Y Svensson** fascineras av en anpassling; **Thomas Gür** uppvärderar individen.

Startskottet: Collage på affischen för invigningskvällen på Cabaret Voltaire.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Länge leve ingenting!

All framåtsträvande konst i alla upptänkliga former skulle samlas inom en och samma rörelse. Hundra år har nu förflutit sedan premiärkvällen, och frågan är om det fortfarande finns något liv i dadaismen. Lisbeth Lindeborg är beredd att svara ja.

KULTURHISTORIA

Det är en mörk februarikväll i Zürich år 1916. Trots kylan är dörrarna till Cabaret Voltaire på Spiegelgasse 1 öppna och ljuset strömmar ut på gatan. Inne i lokalen hör man det flerspråkiga sorlet från människorna som trängs mellan bänkar och bord i den överfyllda salen. Så stängs dörrarna och som på ett givet tecken riktas strålkastarna mot den unge mannen som har stigit upp på scenen. Det är Richard Hülsenbeck, en tysk läkare och diktare i exil. Han förkunnar att han nu kommer att läsa upp en "Erklärung" (förklaring). Han inleder med en välkomsthälsning till "de ädla och respekterade medborgarna i Zürich, till studenterna, hantverkarna, arbetarna, vagabonderna och alla andra som planlöst vandrar genom

livet." Hans "förklaring" kommer, varnar han, "att träffa dem som en kanonkula".

Och så kommer det: "Vi har nämligen beslutat att sammanfatta alla våra aktiviteter här under namnet dada. Vi hittade dada i ett lexikon; nu är vi dada och vi har dada. Dada betyder i princip ingenting, men det är det ingenting som är det mest betydande. Ingenting vill vi ändra, inte världen, inte dikten eller konsten, inte kriget. Vi står här utan avsikter – vi har inte ens avsikten att underhålla er. Men även om det är som det är, nämligen ingenting, behöver vi ju inte vara fiender. Se dada som en gåva från oss. Annars är ni förlorade. Dada är den bästa medicinen för allt, till exempel för ett lyckligt äktenskap. Era barnbarn kommer att tacka er. Jag avslutar mitt anförande med ett knäfall inför dada. Länge leve dada, dada, dada, dada!"

Hundra år senare kan vi föreställa oss

scenen inne på Cabaret Voltaire tack vare en målning av den rumänsk-israeliske konstnären (med mera) Marcel Janco. Vi förnimmar Hülsenbecks hyllningar till dada som ett avlägset eko och frågar oss om hans förhoppningar besannades. Levde dada länge? Lever dada än? Jag är beredd att svara ja.

År 2011 var jag själv i Cabaret Voltaires lokaler i Zürich. Det ser fortfarande stökt ut. I år, inför jubileets alla evenemang, har man städat upp nödortfikt. Men dada har inte bara överlevt i sinnevärlden, utan lever också runt omkring oss som en filosofi, världsåskådning, upplysning, ljuskälla och i det konstnärliga skapandets alla variationer.

Det var den intention som initiativtagaren till Cabaret Voltaire, författaren, filosofen och teaterregissören Hugo Ball,

>>

Hugo Ball: kläderna gör mannen.

FOTO: APIC/GETTY IMAGES

gav uttryck för då han ville samla allt slags konst, alla framåtsträvande kulturuttryck i form av en kabaré. Där skulle man presentera allt som var tilltalande, vackert och internationellt.

Liksom Hülsenbeck var också Hugo Ball tysk medborgare i exil. Båda hade anmält sig till frivillig militärtjänst, men blivit avvisade. Bland de andra som vi finner på Cabaret Voltaire i februari 1916 fanns jämte Marcel Janco, den danska dansösen (med mera) Emmy Hennings (som även var Hugo Balls livspartner), den rumänske författaren och filosofen Tristan Tzara, sångerskan Marietta di Monaco, den tyske diktaren Johannes Becher, den fransk-tyske konstnären och författaren Hans Arp och den tyske diktaren och anarkisten Erich Mühsam. Hugo Ball var dada förkroppsligad då han framförde sina ljuddikter i kubistisk kostymering, medan Hülsenbeck fungerade som dadaisternas drivande promotor.

När Dada fyller hundra ställer vi oss samma fråga som man ställt vid tidigare jubileer: Vad är dada? Någon distinkt definition finns inte. Ty dada är allt och därmed också intet. Dada är utan mening, men bär på alla meningar. På Cabaret

Voltaire, skriver Ina Boesch som forskat om kvinnornas betydelse för dada, blev världen en kabaré och kabarén var världen. Livet var konst och konsten var livet. Dada upplöste alla gränser.

Med sitt obegränsade frihetsbegrepp innebar dadaismen också ett angrepp mot såväl den borgerligt konventionella som den abstrakta konsten, och expressionismen. Alla former av rörelse och dynamik hyllades. Även nonsens var ett gångbart alternativ. Politiskt sett var dadaismen en protesterörelse, ofta med anarkistiska tendenser. Man opponerade sig mot första världskriget och senare mot den tandlösa Weimarrepubliken. Likaså var dada en reaktion mot en värld som blivit allt svårare att hantera och överblicka.

Men alla dadaister omhuldade inte alla föreställningar, och inom rörelsen utkämpades många intensiva strider vilka inte sällan ledde till kreativa explosioner. Och spåren från dessa lever än. De happeningar som utspelade sig på Cabaret Voltaire i fullständig oordning var en föregångare till vår egen tids performancekultur. Och de ljuddikter fyllda av meningslösa ord som föredrogs av Hugo Ball och andra dadaister – ofta simultant – kan ses som prototypen för vår tids *poetry slams*. Simultana skeenden hörde till dadaismens favoritmetoder.

I förlaget Reclams karakteristiskt gula lilla bok *DADA total* har utgivarna Karl Riha och Jörgen Schäfer sammanställt Dadas viktigaste källor och dokument i ord och bild. Samlingen påvisar även dadas utbredning i geografien. Ty efter Dada Zürich, finner vi mer eller mindre simultant Dada Berlin, Dada Holland, Dada Paris, Dada New York, Dada Genève, Dada Köln och Dada Tyrolen. Boken är att likna vid ett stenbrott där man kan ta för

"Hugo Ball var dada förkroppsligad då han framförde sina ljuddikter i kubistisk kostymering."

sig av dadabitar utströdda i tiden (1916–1925) och rummet.

Särskilt imponerande är flödet av manifest som dadaisterna författade antingen i grupp eller individuellt. Det fanns ju inget program eller någon plan för dada, utan var och en kunde vittna om hur man uppfattade dadaismen. Kärngruppen i Zürich (Hugo Ball, Marcel Janco, Hans Arp och Tristan Tzara) hade samma grundläggande övertygelser, men inom gruppen bildades ständigt växlande konstellationer då uppfattningarna skilde sig åt i någon fråga. På så sätt uppstod ett ständigt fluidum inom gruppen utan att någon för den skull bröt sig ut.

Till de mest kända dadaisterna räknas konstnären (med mera) George Grosz i Berlin, fotomontagens mästare Hanna Höch och John Heartfield i Berlin, konstnären Kurt Schwitters från Hannover, filmaren och konstnären Man Ray i New York, konstnären och publicisten Max Ernst i Köln, författaren och konsthistorikern Andre Bréton i Paris, konstnären och filmaren Frances Picabia från Barcelona, kompositören Eric Satie och författaren Paul Éluard i Paris. Påfallande i boken *DADA total* är den relativa frånvaron av kvinnor. Bland de 36 omtalade konstnärerna, vilka i de flesta fall citeras ett flertal gånger, finns bara 5 kvinnor.

Inom dadaismen var det talade och skrivna ordet en lika viktig plattform som bilden. Det gäller i första hand det tyska språket, som för övrigt alltid lämpat sig för skapandet av nya och underfundiga ord. Medan surrealismen uppnådde sin högkonjunktur i Frankrike, var dada tyskförankrat. Detta har inspirerat litteraturforskaren och filosofihistorikern Martin Mittelmeier till den bok som med säkerhet blir jubileumsårets standardverk i ämnet: *Dada – Eine Jahrhundertgeschichte*.

Problemet med att skriva en kronologisk historia över det oformliga dada löser Mittelmeier med bravur. Han följer tätt i spåren av enskilda dadaister till de olika platser där de levde och verkade och lyckas med konststycket att fånga platsernas "spiritus locii" så att man lätt kan göra sig en bild av de olika sammanhangen. Allt detta väver Mittelmeier samman till ett slags dokumentärroman. Det är inte fråga om fiktion, men de färgstarka personligheterna och deras banbrytande verk utgör det rika stoffet för en spännande berättelse. Likaså ger Mittelmeier berättelsen om dada en ram i och med sin analys av omgi-

vande samhälle och politik. Det virtuosa hos Mittelmeier är att boken trots en väldig informationsrikedom och variation inte blir överlastad. Man får intrycket av att Mittelmeier flanerar på de olika platserna i sällskap med Ball, Arp, Duchamp och de andra.

Det blir på det sättet en ganska fragmentarisk framställning, men här följer formen innehållet. Dadaismen var och är fragmentarisk med oregelbundna spontantiska exkursioner. Det blir en historia fylld av små och stora överraskningar, en underhållande bok som samtidigt är överdådigt rik på information.

I sina möten med dada stöter Mittel-

meier på en rad intressanta händelser och förmedlar oss en mängd små upplysningar som sprakar av kolorit. Exempelvis får vi veta att det inte var Lenin, som ju bodde i närheten när det begav sig, som inspirerade till namnet dada (som på ryska betyder jaja). Istället gäller Hülsenbecks för-

ett stort cykelhjul monterat på en hög barstol. En mindre ready-made av Man Ray var ett strykjärn med påklistrade häftstift, som han gav titeln GÅVA.

Utmärkande för dadaismen var också det stora antalet tidskrifter. I Zürich hette den ledande tidskriften *Cabaret Vol-*

"Alla former av rörelse och dynamik hyllades. Även nonsens var ett gångbart alternativ."

klaring: Den 8 februari 1916 klockan 18 råkade Tristan Tzara slå upp ordet dada i ett franskt lexikon – ett ord som betyder kapphäst.

En fråga som sysselsatte Hugo Ball, liksom Hans Arp, Marcel Duchamp och Sophie Tauber Arp, var om dada skulle utvecklas till en konstriktning. Men att lägga fast dada i en viss riktning var inte kompatibelt med rörelsens motto om varje konstnärs fullständiga frihet i sitt utövande. I jämförelse med många surrealistiskt präglade verk framstår exempelvis Hans Arps och hans hustru Sophie Tauber Arps minimalistiska och abstrakta konst inte som dadaism i Marcel Janco eller Hannah Höchs stil. Paret Arp eftersträvade formens klarhet och stränghet, och deras spel med linjer vittnade om deras närhet till den svenske konstnären Viking Eggeling och till konstruktivisterna Hans Richter.

Richter och Theo van Doesburg var ledande företrädare för konstruktivismen, som även den ryms inom dadaismen och som utmärks av en filosofi enligt vilken konsten ska tjäna industriproduktionen. Likaså fanns en fascination som utgick från geometriska figurer och matematiska tal; en maskinkult uppstod som byggde på den italienske dadaisten och futuristen Filippo Tommaso Marinettis manifest från 1909. I det sammanhanget omhulldades schackspelet och schackbrädet som fulländade objekt.

Härifrån var steget inte långt till Marcel Duchamps och den amerikanske dadaisten Man Rays ready-mades, det vill säga: vardagliga ting som i sig inte är konst och inte heller konventionellt vackra, men som blir till konst när en konstnär förser dem med etiketten "konstverk". Det mest bekanta exemplet var en urinoar (Duchamps), som väckte stor uppmärksamhet. En annan känd ready-made var

taire, i Berlin grundade Hülsenbeck *Neue Jugend*, som blev en viktig plattform med stor genomslagskraft. I Berlin var också brödraparet Wieland Herzfeldt och John Heartfield verksamma. Wieland var publicist och förläggare och grundade det kända Malikförlaget. Tillsammans med George Grosz gav han ut tidskrifterna *Die Pleite* och *Der blutige Ernst*. Brodern John Heartfield var politisk aktivist – kommunist – och blev jämte Hanna Höch fotomontagens mästare med bilder som rymde en avsevärd politisk sprängkraft.

Dada Berlin var mer politiskt inriktad än Dada Zürich; angreppen gällde i första hand Weimarrepubliken, som inte var "tillräckligt revolutionär". Mest känt är det fotomonterade collage som Hanna Höch gjorde 1919–20: "Ett snitt med kökskniven Dada genom den sista ölmagekulturen i Weimartyskland" ("Schnitt mit dem

Marcel Duchamp: *Fountain* 1917.
Inte konst i sig. FOTO: TT

Küchenmesser Dada durch die letzte Weimarer Bierbauchkulturepoche Deutschlands"). Här finns alla tidens personligheter i mer eller mindre ordnade fält: "antidadaisterna" kring den tyske kejsaren längst upp till höger med Hindenburg och högerputschisten Kapp som staffage; dadaisterna längst ned till höger där bland andra Grosz och Wieland Herzfeldt dansar

en *pas de deux* och där Hannah Höch själv pryder en Europakarta som visar vilka länder som infört rösträtt för kvinnor. Längst ned till vänster finns diverse masscener med skyskrapor, ett tåg, barn och ett politiskt möte i Weimar. Längst uppe till vänster syns collagets största huvud, som tillhör Albert Einstein, här en eftertänksam forskare i 40-årsåldern; också Karl Marx är med i collage – han beaktar dock inte bildens centrum, en huvudlös täspetsdansös med graciösa armar som bollar med ett huvud.

Sin kulmen nådde Dada Berlin med en dadamässa i juli 1920. Arrangörer var Grosz, Heartfield och konstnären och fotografen Raoul Hausmann. 174 objekt ställdes ut däribland målningar av Max Ernst, som hade grundat Dada Köln, Otto Dix och Hannah Höch. Jämte Sophie Tauber-Arp var Höch dadaismens mest kända kvinnliga företrädare. I Ina Boesch's bok *Die Dada. Wie Frauen Dada prägten* presenteras hon inte bara i ett särskilt kapitel, utan hon förekommer genomgående i hela boken. Efter en påfallande produktiv period fram till ungefär 1930 drog sig Höch tillbaka till sitt hus i en förort till Berlin. Hon hörde till dem som under nazitiden ansågs stå för en "entartete Kunst" och därför inte kunde visa sin konst. Genom att hålla en låg profil kunde hon fortsätta arbeta i det tysta och skötte om sin vackra trädgård. Först efter 1945 trädde hon åter ut i offentligheten, och sedan dess har Höch som faktiskt levde ända till 1978, uppmärksammats i en rad utställningar, och intresset lever än idag. Hennes fotomontage och målningar är underfundiga och fyllda av ironi och satir. På en utställning i Berlin 1976 kom jag själv för första gången i kontakt med Höchs verk – ett outplånligt intryck.

Die Dada är ett pionjärverk. Hittills finns relativt få böcker om dada överhuvudtaget, och med få undantag var och är kvinnorna inom dada okända. Boesch's bok är den första som behandlar alla dadakvinnor, också många av dem som höll till ute i periferin.

Mycket av dasas skapande var litet, och många av kvinnorna finns kanske bara med i kraft av någon artikel de skrivit för någon av de många tidskrifterna. Boesch utgår från kvinnornas biografier och rullar upp de många olika sammanhang där de verkade. På det viset kommer även de manliga dadaisterna med i skildringen, men i denna berättelse betraktas dessa ur ett kvinnligt perspektiv. Ett omfattande kapitel ägnas åt dansen. De dansande dadaisternas ledare var en man, Rudolf von Laban, men de dadakvinnor som utövade dans är många fler. En multiartistisk dadakvinna var tyskan

>>

Elsa Freytag-Loringhoven, som under namnet dadabaronessan var tongivande i dadakretsarna i New York. Utmärkande för baronessan var inte bara hennes readymades, utan att hon iscensatte sig själv som ett dadakonstverk på baler och tillställningar i New York.

En annan bortglömd prominent kvinnlig dadaist var fransyskan Céline Arnauld. På ett foto från 1921 är hon den enda kvinnan bland tio män, däribland Tristan Tzara med monokel, Andre Bréton, Francis Picabia och Paul Éluard. Arnauld var en särskilt aktiv dadaist. Hon gav ut en egen tidskrift, *Le Projecteur*, och hon var den enda franska kvinna som skrivit ett manifest. Som den flitiga skribent hon var hitade man hennes artiklar inte bara i den egna tidskriften utan också i Andre Brétons *Littéraire*. Desto mer chauvinistisk framstår då Tristan Tzara i sin bok om dadaismen från 1924, då han inte ens nämner hennes namn i sin redogörelse. Arnauld frågade Tzara i ett brev hur han kunde "glömma" alla hennes insatser, också att hon i maktkampen mellan honom och Bréton tagit parti för Tzara. Men likt andra kvinnliga dadaister togs Arnauld inte på allvar.

Det intygar även Hanna Höch. Hon påpekade i en intervju att de flesta manliga dadaister betraktade dem som "hänförande väsen och begåvade amatörer som inte kunde ha dadaismen som yrke". En annan glömd dadaist är författaren Mina Loy, som under en resa till Italien hade en affär med futuristen Marinetti. Hans och andra futuristers manschauvinism fick henne att skriva sitt berömda "Feminist Manifesto". En relativt fri sexualuppfattning bland dadaisterna ledde till otaliga förhållanden inom rörelsen. Äktenskap som paret Arps var däremot fåtaliga. En vidlyftig dadamusa var den ryskfödda Gala, som efter giftermål med Paul Éluard och förhållanden med bland andra Max Ernst och Giorgio de Chirico gifte sig med Salvador Dalí 1934, och som inspirerade dem alla.

Märkligt är att ingen av dessa tre böcker intresserar sig särskilt mycket för dada och film-

Hannah Höch: *Schnitt mit dem Küchenmesser Dada...* (1919–20). Ett politiskt angrepp.

konsten. Just filmen var mitt eget första möte med dadaismen omkring 1970. Jag var då två år i New York och medlem i Museum of Modern Art. Varje söndags-eftermiddag visades där en serie undergroundfilm. En hel del av det som visades var modern experimentalfilm, men höjdpunkterna var de dadaistiska filmerna från 1920-talet, bland andra Man Rays *Emak Baktia*, Hans Richters *Rhythmus 21* och kortfilmer av Marcel Duchamp och Hans Arp. En särskild film var Francis Picabias och René Clairs *Entracte*, en blandning av balett, kabaré och diverse löstryckta scener där alla dadaparafraser ingår. I en oförglömlig scen spelar Marcel Duchamp

och Man Ray schack uppe på ett av New Yorks tak. Filmmusiken är komponerad av Eric Satie, också han en dadaist.

Hugo Balls bok *Die Flucht aus der Zeit* är på många sätt en nyckel till dadaismen. Enligt Arp är Ball en av de största tyska författarna. Hans bok innehåller många visa, gåtfullt formulerade utsagor. På frågan vad dadaismen är skrev Hugo Ball 1916: "Det som vi kallar dada är ett narrspel ur ett intet, där alla högre frågor är invecklade, en gladiatorisk gest, en lek med det som blivit kvar och en avrättning av en moralitet som urartat till en pose." ✨

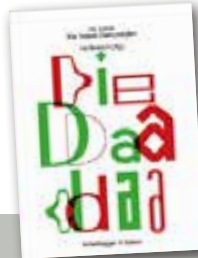
Lisbeth Lindeborg

DADA TOTAL
MANIFESTE, AKTIONEN,
TEXTE, BILDER
KARL RIHA & JÖRGEN
SCHÄFER
Reclam 2015

DADA
EINE JAHRHUNDERT-
GESCHICHTE
MARTIN MITTELMEIER
Siedler Verlag 2016

DIE DADA
WIE FRAUEN DADA
PRÄGTEN
INA BOESCH (RED)
Scheidegger & Spiess
2015

Tronskifte: Kristian Thulesen Dahl övertar partiledarskapet från Pia Kjærsgaard.

FOTO: TONY BRØCHNER/TT

Så ersätts en argbigga

POLITIK

Alla som någonsin har närmat sig dansk politik under modern tid lär väl känna till Pia Kjærsgaard. När hon slutligen meddelade sin avgång förutspådde många att både hon och hennes parti, Dansk Folkeparti, skulle försvinna ut i dansk politiks yttersta kuliss.

Idag är Pia Kjærsgaard emellertid allt annat än borta ur dansk offentlighet i sin nya roll som folketingets talman; en seger av format för en politiker och ett parti som avfärdades som "ikke sturent" – inte rumsrent – av en socialdemokratisk statsminister på 1990-talet.

Och de som – inklusive undertecknad – tvärtemot den dominerande uppfattningen hävdade att det parti Kjærsgaard grundat skulle klara sig alldeles utmärkt, och rentav bättre, utan henne har faktiskt fått rätt.

För den smått folkilska – om än karismatiska – Pia Kjærsgaard lyckades skrämma bort minst lika många väljare som hon attraherade. Med den korrekta Kristian Thulesen Dahl som ny partiledare öppnades istället dörren för helt nya väljargrupper som tidigare aldrig kunnat tänka sig att rösta på argbiggan Kjærsgaard.

Framgångssagan är därmed inte på något vis all för Dansk Folkeparti i och

med partiledarbytet – tvärtom. Sedan Kristian Thulesen Dahl tog över har DF nått stadigt nya höjder, och är nu landets näst största parti efter socialdemokraterna – det parti som DF faktiskt ligger närmast ideologiskt; att partiet idag ingår i det borgerliga "blå blok" är inte helt logiskt.

Valet förra sommaren innebar en megasuccé för DF, med 21 procent av rösterna och 39 mandat (av 179). Det liberala partiet Venstre, som tidigare var både landets och borgerlighetens största, är numera visserligen regeringsparti men blev omkört i valet av Kristian Thulesen Dahls DF. Partiledaren själv slog rekord i personröster: 57 371 danskar lade sin röst på just honom. I undersökning efter undersökning intar Kristian Thulesen Dahl dessutom förstaplatsen som den politiker som danskarna hyser störst förtroende för.

Som *støtteparti* till statsminister Lars Løkke Rasmussens minoritetsregering sitter DF idag på mycket makt och inflytande. Återigen, för så var det även under den förra omgången med borgerlig regering, under Anders Fogh Rasmussen (2001–2009) och därefter Lars Løkke Rasmussens första statsministerperiod (2009–2011).

Idag har DF:s inflytande som agenda-sättare i dansk politik bland annat lett till

att socialdemokraterna tar i så att partiet nästan spricker för att framstå som minst lika invandrarkritiska som kollegerna i DF.

Men måhända är Kristian Thulesen Dahl – eller Tulle, som han ofta kallas – fortfarande ett rätt obekant namn för många utanför de nationella gränser som hans parti så ömt bevakar. För det finns det dock bot tack vare Peter Nedergaards välskrivna biografi, *Hjemstavnsmanden*.

Nedergaard betonar hur Kristian Thulesen Dahl skiljer sig från sin företräderska på flera punkter. När Tulle stillsamt travar genom folketingets färgglada korridorer på väg mot nästa möte med den sedvanliga högen med foldrar under armen, med gula post-it-lappar som sticker ut mellan dokumenten, skulle det lika gärna vara en välklädd *topembedsmand* – hög regerings-tjänsteman – som går förbi.

Det är så välkommat och prydligt att Pia Kjærsgaard (som själv inte direkt kan beskylldas för att negligera sitt yttre) försökte få sin unga kollega att byta den ständiga skjortan och slipsen mot polokrage, för att få honom att se aningens mera folklig ut. Han representerar ju ändå Dansk Folkeparti. Det gick inget vidare.

Så värst folklig må han inte framstå som till det yttre, men det är han i allt annat än klädseln, eller strävar i alla fall efter att vara. Som den *hjemstavnsmand*

>>

Agendasättare: Tulle kan vara nöjd.

FOTO: SCANPIX/DANMARK/TT

han är lämnar Thulesen Dahl högst ogärna sin "hjemstavn", det danska ordet för hemort eller hembygd. Vare sig fysiskt eller mentalt.

Däri – i vurmandet för hemorten och den lilla världen – finner Peter Nedergaard en något oväntad likhet med den franske filosofen Jean-Jacques Rousseau; en spännande idé på många vis, men samtidigt en smula långsökt och forcerad när den genomförs i boken. Trots Nedergaards idoga försök övertygas inte läsaren riktigt om poängerna med att dra in franska revolutionens filosofi i en biografi över Dansk Folkepartis partiledare.

Kanske är Rousseauspåret mest ett utslag av statsvetarprofessorns behov att smycka sin text med teoretisk överbbyggnad, för den hade säkerligen klarat sig nog så bra – och förmodligen bättre – som rätt och slätt en biografi över en av Danmarks allra viktigaste politiker. Det räcker mer än väl. "Hjemstavsmænd" är de i vilket fall båda två, Tulle och Rousseau, menar Nedergaard. Universums centrum i Kristian Thulesen Dahls värld – hans *genius loci* – befinner sig i farföräldrarnas hembygd i Brædstrup, ungefär mitt på den södra delen av Jylland.

Där föddes han också själv för 47 år sedan, och det är inte många meter han har flyttat på sig sedan dess. Familjens nuvarande hem ligger alldeles i närheten i ännu en av dessa danska småstäder som utgör sinnebilden för det goda samhället i DF:s tappning.

Det är dansk nationalromantik så det förslår: småskaligt, självständigt och jordnära. Däremot är det långt från Köpenhamn, så långt det nu kan bli i ett så litet land. Dit beger sig Kristian Thulesen Dahl enbart för att arbeta, för om huvudstaden tycker han inte, befolkad som den är, menar han, av en snobbig och världsfrånvärd elit som tillbringar sina dagar med

att lösa abstrakta världsproblem över den ofolkliga drycken kaffe latte.

Det var emellertid inte som socialt orienterad nationalromantiker han startade ideologiskt. Kristian Thulesen Dahl valdes först in i folketinget som medlem i nolltaxeraren Mogens Gistrups skattesänkarparti Fremskridtspartiet.

Dansk Folkeparti skiljer sig från Sverigedemokraterna på flera punkter, däribland genom det danska ursprunget som skattemotståndare i Fremskridtspartiet. Men inte nog med att han var libertarian och skattekritiker; han var rentav initiativtagare till en kampanj för Åbne grænser (Öppna gränser). Det är möjligen inget som direkt framhålls i partiledarens cv idag.

När det redan anarkistiska arbetet i Fremskridtspartiet urartade till rent kaos beslutade en grupp medlemmar att bilda ett nytt parti 1994 under Pia Kjærsgaards ledning. I det nya, toppstyrda Dansk Folkeparti koncentrerade Kjærsgaard snabbt makten i en ledartrojka, med Kristian Thulesen Dahl som en av hennes två kronprinsar.

I hennes egen biografi, *Fordi jeg var nødt til det* (Gyldendal, 2013), framgår det dock

"Numera handlar det dock mer om skattehöjningar för att bevara välfärden i socialdemokratisk anda än forna tiders skattesänkningar."

hur Thulesen Dahl alltmer kom att bli den naturlige arvtagaren till Pia Kjærsgaards skapelse. Inte för att de väl alltid förstod varandra; likheterna är som sagt inte direkt iögonfallande mellan de båda. Men de kompletterade varandra väl, den slagfärdige maktpolitikern och den coole siffermannen som, enligt Nedergaard, "tycker det är spännande att tillbringa tre dagar med att detaljstudera ett budgetutspel".

Det gör inte Pia, konstaterar Kristian Thulesen Dahl nyktert.

Numera handlar det dock mer om skattehöjningar för att bevara välfärden i socialdemokratisk anda än forna tiders skattesänkningar för Thulesen Dahl.

Det var med andra ord ett rejält ideologiskt kliv som han och kollegerna i den forna trojkan tog med grundandet av DF. I Peter Nedergaards bok framställer Kristian Thulesen Dahl det som mindre komplicerat än det låter; som både skattesänkare och nationalromantiker handlar det i första hand om en önskan att bli lämnad

i fred från klåfingriga politiker i Köpenhamn och Bryssel.

Hoten mot det bestående och trygga kommer förstås även längre ifrån i DF:s värld. Allra bäst vore om Danmark kunde föras tillbaka till en lugn 1950-talsidyll, utan invandring och flyktingkaos som drabbar landet på många plan, inte minst genom att det dränerar välfärden. Bättre då att använda resurserna till att hjälpa flyktingarna på plats i närområdena; det vore billigare, menar ekonomen Kristian Thulesen Dahl, och en bättre lösning för både Danmark och flyktingarna själva.

I den slutsatsen instämmer uppenbarligen många danskar, för valet i juni 2015 var som sagt en lysande framgång för DF. Som största parti i "blå blok" vore det ju naturligt för DF att ingå i regeringen – men Kristian Thulesen Dahl tackade artigt nej till inviterarna från Lars Løkke Rasmussen, som istället fick bilda en enpartiregering.

För det beslutet anförde Kristian Thulesen Dahl en räckvärd åsiktsskillnad mellan DF och Venstre: om gränskontrollerna – som Venstre dock därefter, motvilligt, införde efter att Sverige först upprättat sådana vid Öresundsbron – men också DF:s motstånd mot att sänka *topskatten*.

Minst lika mycket lär det dock ha handlat om rent taktiska överväganden, och insikten om riskerna med alla de kompromisser som ett parti i koalition oundvikligen tvingas till. I den förra regeringen fick Socialistisk Folkeparti hårdhänt känna på vad väljarna tycker om brutna vallöften från regeringspartier.

Sådana risker tar inte den kyligt kalkylerande Kristian Thulesen Dahl, som kritiserats för att undvika att ta ansvar, men som själv framhåller sitt stora tålamod som sin främsta egenskap. Och som därför valde att inte sätta sitt parti i regering denna gång. Men dansk statsminister lär han sannolikt bli en dag, om han vill. ✿

Ann-Sofie Dahl

HJEMSTAVNSMANDEN
ET PORTRÄT AF KRISTIAN
THULESEN DAHL
PETER NEDERGAARD
Gyldendal 2015

Hårdvaluta: siden hade ett beständigt värde.

FOTO: ISTOCKPHOTO

Solen stiger i öster

HISTORIA

Den romerske författaren Seneca den yngre, som levde under det första århundradet efter Kristus, förskräcktes av hur det exotiska materialet siden förvred huvudet på damerna i Rom. Det var så tunt att det knappt kunde kallas för ett tyg. En klänning i siden dölde varken kvinnans former eller hennes anständighet, skrev han. Själva äktenskapsfundamentet eroderade när vilken man som helst kunde se rakt genom tyget och inget lämnades åt fantasin.

Vad Seneca möjligen missade var att siden just på grund av dessa egenskaper var ett material helt i romarnas smak. Petronius ekivoka roman *Satyricon* från samma tid berättar om det dekadenta livet i Rom. Genom skildringar av överdådiga middagar och extravaganta sängkam marscener gestaltas ett liv i lyx som aldrig hade varit möjligt utan en ständig, aldrig sinande ström av flärdfulla produkter från öst. På kamelrygg fraktades dyrbarheterna till Rom. Det som möjliggjorde denna import var Sidenvägen, som slingrade sig fram mellan bergspass och öknar från Kina till Medelhavet.

Plinius den äldre, samtida med Seneca, var något av en moralist och upprördes av det höga priset på siden. Det är ett material som endast tjänar till att få de romerska damerna att glittra och lysa, och det uppdrivna priset är en skandal, klagade han. Men han visste att de romare som hade råd gärna skulle betala det dubbla.

Plinius var också den som myntade uttrycket *ex Africa semper aliquid novi*. Det kommer ständigt något nytt från Afrika. Romarna vände sig österut och söderut, mot Asien och Afrika. Där fanns de rikedomar de traktade efter.

Med boken *The Silk Roads* vill Oxfordhistorikern Peter Frankopan flytta vårt invanda fokus från Europa och få oss att likt romarna blicka mot öster. I det eurocentriska perspektivet har Rom alltid varit historiens mittpunkt, men Frankopan driver framgångsrikt sin tes att det var utmed Sidenvägen, framförallt i Persien, som den värld skapades som vi fortfarande lever i. Det var på den urgamla karavanleden som öst och väst först möttes. Handel uppstod och militära erövringar vidtog, vilket ledde till att idéer, kulturer och religioner spreds. Imperier föddes och gick under i Asien. Judendom,

buddism, kristendom och islam konfronterades med varandra utmed Sidenvägen på ett sätt som aldrig skedde längre västerut i Europa.

Boken har undertiteln *A New History of the World*. Det är den bilden, den alternativa historieskrivningen, som Frankopan vill få oss att se. Västvärldens öde har i alla tider varit oupplösligt kopplat till länderna i öster. Inte bara siden utan även politik, religion och kultur har kommit från det hållet och format västerlänningars världsbild.

Frankopans berättelse tar avstamp i den kinesiska Handynastins expansion ett par århundraden före Kristus. Riket utvidgades västerut. I trakterna av Taklamakanöknen levde nomader som födde upp hästar, vilka åtråddes av kineserna. Ett nätverk av byteshandel uppstod och med tiden etablerade sig siden som det dyrbaraste av alla bytesobjekt. Siden, berättar Frankopan, visade sig vara mer användbart som betalningsmedel än mynt och spannmål, vilket också användes. Siden hade ett beständigt värde. Till skillnad från kinesiska mynt accepterades det överallt och till skillnad från spannmål ruttnade det inte.

>>

Karavanled: knöt ihop öst och väst.

FOTO: ANTHONY PAPPONE / GETTY IMAGES

Efterfrågan på det undersköna materialet ökade och Sidenvägen sträcktes längre och längre västerut tills den nådde Medelhavet.

Samtidigt hade en liten stad på den italienska stövelns västkust börjat utvecklas från ett provinsialt bakvatten till ett regionalt maktcentrum. Rom trädde fram som en krigarstat och dess främsta kännetecken blev dess framgångsrika arméer som lade under sig stora delar av den europeiska kontinenten. Men, påpekar Frankopan, det var inte de europeiska besittningarna som skapade Roms rikedom och makt. Det var genom att erövra Levanten och framförallt Egypten med sina oändliga spannmålsfält som Rom säkrade sin livsmedelsförsörjning.

Därefter skickades expeditioner ut för att undersöka kungariket Axum i nuvarande Etiopien och det sabeiska kungadömet i dagens Jemen. Aqabaviken utforskades, och sedan tog kejsar Augustus ett helhetsgrepp på de geografiska ambitionerna genom att beordra en kartläggning av länderna längre österut. Vid vår tideräknings början författade geografen Isidorus från Charax sitt verk *Stathmoi Parthikoi* där han metodiskt angav distanser och övernattningsstationer utmed karavansvägen mellan Indien och Anatolien.

Geografen Strabo, som är upphovsman till den första navigationsbeskrivningen av det eritreanska havet, det vill säga Röda havet, berättade att så många som 120 romerska fartyg om året seglade från Egypten till Indien efter det att romarna hade erövrat regionen. Världen öppnade sig, och den öppnade sig österut. Det sassanidiska riket i Persien, där förmögenheter skapades genom handeln på Sidenvägen, kom att utöva en stark kulturpåverkan på Rom. Den persiska religionen zoroastrism, som dominerade Centralasien och Främre Asien i 1 200 år, har haft

ett djupgående inflytande över judendom, kristendom och islam.

Idag vittnar arkeologiska fynd av romerska produkter i Indien om den omfattande handel som uppstod kring det första århundradet efter Kristus. Denna handel var i full gång nästan 1 500 år före Vasco da Gama, vars största bedrift inte var att korsa Indiska oceanen, utan istället att runda Afrikas sydspets och på så vis öppna upp en fartygsrutt från Europa till Indien.

Berättelsen om civilisationernas uppkomst handlar till stor del om de mono-teistiska religionerna som föddes i Mellanöstern och sedan spreds. Först i närområdet, men sedan huvudsakligen

”Siden visade sig vara mer användbart som betalningsmedel än mynt och spannmål, vilket också användes. Siden hade ett beständigt värde.”

österut och nordost. Frankopan berättar om hur den styrande eliten bland khazarerna i norra Kaukasus lät omvända sig till judendomen på 800-talet, men även om hur judar i Georgien långt tidigare hade låtit döpa sig. Armenien och Georgien antog kristendomen som statsreligion redan på 300-talet, samtidigt med Etiopien. När den bysantinske kejsaren Konstantin lät döpa sig fick kristendomen ett väldigt uppsving som inte bröts förrän på 600-talet när islam gjorde entré i Mellanöstern och Asien.

Under islams storhetstid blomstrade länderna utmed Sidenvägen. Handeln med Europa gjorde dem förmögna och städer som Damaskus, Teheran, Bagdad och Samarkand förvandlades

till sannskyldiga monument över den rikedom som alstrades utmed den långa karavanrutten.

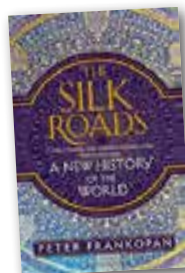
Utan Sidenvägen hade Konstantinopel aldrig fått den betydelse som staden fick. Det var dit många av Österlandets rikedomar fraktades efter det att romarriket hade delats. Konstantinopel blev en vallfartsort för djärva och företagsamma män som ville skapa sig en framtid. Vikingar från Norden anslöt sig till kejsarens elittrupper och gifte sig sedan med högtättade kvinnor varvid släktbanden skapade allianser över hela Europa. Norrmannen Harald Hådråde var en av dem som på 1000-talet tjänstgjorde i kejsarens livgarde i Konstantinopel. Han gifte sig med Elisabeth av Kiev, dotter till Jaroslav den förste och svenskan Ingegärd Olofsdotter. Han blev därefter kung av Norge. Jaroslav, som var storfurste av Kiev, hade två döttrar till som gifte sig med var sin kung – den ungerske och den franske. En son gifte sig med polske kungens dotter medan en annan gifte in sig i den kejsarliga familjen i Konstantinopel. Kungafamiljen i Kiev spred sina gener över hela Europa.

Smolensk, Kiev och Novgorod växte till Stunga handelscentra på samma sätt som Venedig, Genua och Pisa gjort tidigare. Nyckeln till den ekonomiska framgången var hela tiden densamma: handeln med Österlandet via Sidenvägen.

Man kan notera att Frankopan behandlar det kristna erövrandet av Jerusalem 1099 något schematiskt. Möjligen tyck-

er han att den korta period då korsfararna dominerade Levanten utgjorde en parentes i historien som inte fick så stora konsekvenser. Han skriver att medeltiden i Europa brukar betraktas som korstågens era då påvedömet herravälde växte och kyrkan etablerade sig som jämbördig med den världsliga makten. Men dessa handlingar var inte på långt när så historiskt betydelsefulla som mongolernas erövringskrig, som ägde rum vid samma tid.

De krigiska ryttarna stormade fram på

THE SILK ROADS
A NEW HISTORY OF THE
WORLD
PETER FRANKOPAN
Bloomsbury 2015

Sidenvägen och lade under sig allt land från Kina till Polen. De knöt därmed ihop hela den långa handelsrutten under ett styre vilket gjorde det möjligt för Marco Polo att göra sin berömda resa till Kina.

Därefter följde Osmanska rikets framväxt, erövrandet av Balkan och krossandet av Bysantinska riket. När kristenhetens mäktigaste kyrka Hagia Sofia i Konstantinopel förvandlades till en moské fruktade många kristna på fullt allvar att Harmagedon stod för dörren. Denna fruktan skulle övergå i en känsla av triumf när portugiserna i slutet av 1400-talet skakade om spelplanen genom att upptäcka sjövägen till Indien och därmed lägga under sig både krydd- och sidenhandeln, samtidigt som Amerika uppenbarade sig som en hägring i väster. Ett nytt mål för djärva europeiska entreprenörer.

Som nämnts tidigare har Persien en särskild plats i Frankopans hjärta. Han betonar återkommande det persiska rikets centrala betydelse för utvecklingen söder om Kaukasus, beläget mitt på Sidenvägen som en bro mellan öst och väst. En betydelse som har bestått fram till våra dagar. För Alexander den store var Persien det självklara erövringsmålet och landet har sedan dess spelat en huvudroll i Asiens utveckling. I nutid har briter, ryssar och amerikaner försökt ta kontroll över Iran, Irak och Afghanistan. Alla har skändligen misslyckats.

Merparten av de länder som Frankopan behandlar i *The Silk Roads* har idag oljan som bas för sin ekonomi. Det gör dem till nyckelaktörer i den globala handeln. Frankopan är närmast hånfull mot dem som påstår att länder som Brasilien, Vietnam och Sydkorea skulle vara pådrivande i den moderna, globala ekonomiska utvecklingen.

Det är fortfarande i länderna öster om Medelhavet utmed den gamla Sidenvägen som framtiden skapas och världens öde avgörs, hävdar han. Kina och Indien bär syn för sägen med sina expanderande ekonomier och geopolitiska ambitioner. Siden är inte längre den stora exportprodukten, men från Iran, Irak och Afghanistan kommer politiska ideologier, flyktingar och terrorhot som varje dag tvingar omvärlden till nya taktiska överväganden.

Frankopans profetior, baserade på hans djupa kunskaper om den gamla Sidenvägen, bör tas på största allvar. Västvärlden relativiserar de starka religiösa och politiska krafterna i dessa länder på egen risk. ✨

Bengt G Nilsson

Schillers *Rövarbandet*: alltför radikal för hertigen.

Tänt och släckt i Tyskland

IDÉHISTORIA

Upplysningen som historisk epok får väl de flesta av oss att främst tänka på Frankrike: Voltaire, Rousseau och Montesquieu, Diderot, d'Alembert och Encyklopedien. Men även andra europeiska nationer haka på strömningarna, inte minst England och Skottland. Och så har vi ju vår egen Johan Henric Kellgren, som med satirisk udd i sin berömda dikt *Ljusets fiender* skriver om att "det gick i skymningen så bra / att folkets syn och pung bedra, / men sedan man tänt det satans ljuset, / farväl med allt slags häxeri, / farväl med svart och vit magi!"

I det ännu feodalt präglade Tyskland, däremot, var relationen till upplysningens idéer betydligt mer komplex och svårutredd. Medan de frihetliga idéerrelserna i andra kulturområden på ett mer omedelbart vis slog rot i det allmänna medvetandet, behöll man överlag i de tyska småstaterna den gamla makt- och samhällsordningen. Och vid tiden för franska revolutionen – som brukar beteckna upplysningstidens slut – var tyskarna redan på god väg in i den djupa romantikens skuggvärldar, med allt vad det innebar av metafysiska spekulationer och subjektets herravälde.

Frihetsdiktaren Friedrich Schillers liv kunde stå som sinnebild för den tyska utvecklingen i upplysningsfrågan: som 23-åring tvingad i landsflykt efter att ha misshagat hertigen av Württemberg

(med dramat *Rövarbandet* 1781), några år senare stolt hedersmedborgare i revolutionens Frankrike, bara för att kort därpå avsvära sig sin nya titel när också konungens huvud tvunget skulle kapas. Revolutionen hade visserligen befriat människorna, men eftersom folket ännu inte var "frihetsdugligt" förvandlades denna frihet snart till ett rent pöbelvälde. Då var det för en kung vid den här tiden kanske både smartare och bättre för den egna hälsan att som Fredrik den store av Preussen, och i enlighet med de nya frihetliga vindarna, åtminstone rent retoriskt reformera sin makt och ödmjukt titulera sig statens och folkets "förste tjänare". Med viss betoning på "förste", får man anta.

Långt innan den revolutionära terorn var i full gång i Frankrike hade många av Schillers skaldande bröder alltså redan ridit in i den upphöjda klassicismens och förromantikens imaginära landskap, där de hellre diktade om grekiska gudar och Hektors avsked till Andromake än om vetenskapliga landvinningar och samhällsvetenskapliga traktater.

Förbigick upplysningens omvälvande tidevarv därmed tyskarna alldeles? Inte alls. Därom tvista icke de lärde, och än mindre så efter det att den tyske litteraturvetaren Steffen Martus nu har gett ut den drygt tusensidiga kolossen *Aufklärung. Das Deutsche 18. Jahrhundert*, med den blygsamma undertiteln *Ein Epochenbild*. Upplysningen under det >>

tyska 1700-talet, alltså. En politisk, social, vetenskaplig och intellektuell rörelse som just i Tyskland kom att utvecklas till och delvis betyda något annat än på andra håll i Europa.

Utan upplysningen hade förvisso världen sett helt annorlunda ut, också i Tyskland. Men vad Martus gör, i all sin omsorgsfulla detaljrikedom och källkritiska grundlighet, är att ur nya perspektiv teckna epokens dubbeltydiga eller rentav paradoxala uttryck på tysk mark. Då framträder snabbt en bild av ett tidsskede som talar sig varmt för freden medan man med patriotisk aggressivitet för krig, och av en historisk period som hängivet ägnar sig åt vetenskap samtidigt som det svärmas för ockultism och andeskådning. Martus episka studie är kort sagt ett gediget historiskt verk om en tid som vi allmänt känner som upplysningens och förnuftets era, men som i lika hög grad var ett lidelsernas och den överspända affektens tidevarv.

Det intellektuella livet under hela den tyska upplysningstiden genomsyrades av ständiga kontroverser, inte minst rörande upplysningsbegreppet som sådant. Vad menade man egentligen med upplysning? Borde man inte försöka svara på den frå-

”Vid tiden för franska revolutionen – som brukar beteckna upplysningstidens slut – var tyskarna redan på god väg in i den djupaste romantikens skuggvärldar.”

gan innan man började upplysa? Periodens store tyske filosof, Immanuel Kant, levererade förstås ett snabbt svar, rentav en definition: ”Upplysning är människans utträde ur sin självförvårdade omyndighet.”

Och ändå utgjorde det tyska 1700-talet på flera punkter, och desto mer ju närmare i tid vi kommer franska revolutionen, snarare ett slags antites till upplysningsidealerna. I förstörandet ryktes man även här allmänt med av de revolutionerande jämlikhets- och ”folkbildnings”-idealerna, där människan med självbefrielsens suveräna gest plötsligt gjorde anspråk på sina idéers och åsikters autonomi och försökte befria sin själ från auktoriteternas, traditionernas och de förutfattade meningarnas bojor. Naturligtvis var den berömda fysikern och slagfärdige aforistikern Georg Christoph Lichtenberg en av de första att strö smolk i den illuminerade glädjebägaren: ”Man talar mycket om upplysning, och önskar sig mer ljus. Men herregud, vad hjälper allt ljus om människorna antingen inte har några ögon, eller om de som har ögon avsiktligt håller dem stängda?” Och trots Kants inflytelserika och rationella argument för det mänskliga förnuftet, kunde även han förtvivla

Kant: starkt lysande.

FOTO: TT

och beklaga sig över hur hans medmänniskor till synes villigt lät sig behandlas som ”boskap”.

Under fyra kronologiskt ordnade huvudrubriker – ”Upplysningens början”, ”Upplysning utan gränser”, ”Upplysningen i konflikt” och ”Slutet på en era” – sätter Martus det tyska 1700-talets komplexa strömningar i ett nytt ljus. Inte minst lyckas han ge en god – och inte sällan överraskande – bild av hur olika slags aktörer rent

konkret försökte inlemma sina upplysningsidéer i människornas själva vardagsliv, men också av hur starkt motståndet mot dessa impulser kunde vara.

På den här tiden var Tyskland som bekant ingen enhetlig nationalstat, utan bestod av en mängd större eller mindre kungarikar eller hertig- och furstendömen, som alla hade sin uppfattning av upplysningstendensernas sociala premisser och förväntade effekter. Var och en av dessa småstaters olika miljöer, menar Martus, uppvisade en närmast metodiskt tvetydig hållning till upplysningstänkandet, där man i vissa hänseenden anammade de nya idéerna och i andra förkastade dem. Furstendömena, till exempel, kämpade hårt mot de ståndsmässiga förmånerna samtidigt som man konserverade traditionella föreställningar om auktoriteter.

I de lärda miljöerna lovprisade man frihets- och jämlikhetssträvandena, men främst som ett ideal för de ländas egen samhällsklass och dess privilegier. Som en direkt följd av de nya

revolutionerande idéerna ökade generellt under 1700-talet också de tyska hovens medvetenhet om sig själva som institution. Undan för undan tonade många av hoven ned sin roll som politisk maktinstans. Istället lade man mer energi på sällskapslivet, fester och jakt (likt våra dagars kungahus, med andra ord), och överlät glatt det mödosamma regerandet till professionella ämbetsmän.

Glappet mellan idealen och verkligheten var förstås även under de här omständigheterna besvärande, för såväl herremän som undersåtar. Någon som vid sidan av Kant ges särskilt stort utrymme i boken är den framstående akademikern Christian Wolff, som med sin ”matematisk-filosofiska” uppfattning av kunskap och sin elegant deduktiva argumentationskonst i sina filosofiska skrifter förförde studenter, präster och lärda runtom i den tyskspråkiga världen. Stolt brukade han poängtera att till och med kvinnor, borgare och bönder läste hans böcker. Men än mer högmodig var han beträffande sina kontakter med adeln och hoven, de finaste kretsarnas gunstingsvälde som främjade hans karriär.

Nej, vad har väl till slut demokratisk folkbildning att sätta emot ett övertygande stycke högboren nepotism! Intet nytt under solen i det avseendet. Wolffs filosofiska gärning på 1730- och 40-talen anses hur som helst utgöra höjdpunkten på den tyska upplysningen. En sekellång bildningsmässig, social och politisk process som mot slutet av 1700-talet alltså stötte på allt större hinder och motstånd i form av känslor, traditioner och cementerade maktstrukturer.

Nej, kanske är vi människor inte så rationella som vi inbillar oss, varken på 1700-talet eller idag. Den svarta och vita magin, som Kellgren skaldade om, har ännu inte släppt greppet om våra själar. Eller som den polske kritikern Jan Kott skriver i sin bok *Shakespeare Our Contemporary*: ”Narrens filosofi baseras på övertygelsen att alla är narrar, och att den största narren är den som inte vet att han är en narr [...] Narren vet att den enda sanna galenskapen består i att uppfatta världen som förnuftig.” 🌸

Martin Lagerholm

AUFKLÄRUNG
DAS DEUTSCHE
18. JAHRHUNDERT
EIN EPOCHENBILD
STEFFEN MARTUS
Rowohlt 2015

Kejserlig prakt: demokrati var inte Haile Selassies tekopp.

FOTO: FOTOTECA STORICA NAZIONALE. /GETTY

Den levande guden

BIOGRAFI

Tidigt på morgonen den 12 september 1974, den etiopiska nyårsdagen, tog sig en grupp officerare i stridsuniform in i det kejserliga Jubileumspalatset i Addis Abeba med tre journalister i följe. Gruppen sökte sig fram genom byggnaden till biblioteket. Dit kallades sedan kejsar Haile Selassie. Han ombads lyssna till en proklamation som lästes upp för honom med de tre journalisterna som vittnen:

”Trots att det etiopiska folket sett med tillit på kronan som en enande symbol har Haile Selassie I missbrukat tronens makt, värdighet och vördnaden inför den för personlig vinning. Som ett resultat har fattigdom och förfall hemsökt vårt land. Nu har härskaren nått en ålder där han inte längre är kapabel att fullgöra sina officiella plikter. Således skils nu Hans Majestät Haile Selassie I från sitt ämbete med omedelbar verkan och ersätts av en interimistisk militärregering.”

Med denna proklamation, återgiven i medierna tre dagar senare, avslutades en epok i Etiopiens historia som enligt det heliga etiopiska nationaleposet *Kebrä Negast* (Konungarnas ära) inleddes då drottningen av Saba sökte upp kung Salomo i Jerusalem i mitten av 900-talet f.Kr. Detta möte resulterade enligt samma källa i att drottningen blev gravid och födde en son som gavs namnet Menelik.

Med titlarna ”Kejsare” och ”De etiopiska konungarnas konung”, efterträdde Menelik sin mor som härskare över ett Röda havs-imperium som omfattade dagens Etiopien och Eritrea, delar av Sudan och Egypten och på andra sidan havet Jemen. En dynasti skapades som enligt landets mytologi härskade över Etiopien fram till dess Haile Selassie detroniserades, knappt tre årtusenden senare, och fraktades bort i baksätet på en blå Folkvagnsbus.

Haile Selassie hade då suttit på den etiopiska kejsartronen sedan 1930 och varit de

facto regent sedan 1916. Han var en småvuxen mörkhyad man med förnåma drag och aristokratisk framtoning. Han vann stor respekt både på hemmaplan och i omvärlden. 1935 utsågs han till Årets man, av Time Magazine. Han spelade den ledande rollen då afrikanska enhetsorganisationen OAU skapades 1963. Nelson Mandela har kallat honom ”en afrikansk jätte”.

Bland rastafarianhängare ses han som en återuppståndne Kristus. Rastafari, som uppstod på Jamaica på 1930-talet, är en kristen sekt byggd på en särskild afrokaribisk och antivästerländsk tolkning av Bibeln. Den har sitt namn efter Haile Selassie, vars dopnamn var Tafari och vars titel var Ras. Han benämndes alltså Ras Tafari – Prins Tafari.

Bob Marley hyllar honom i stycket *Black Redemption* med orden: ”coming from the root of King David, through the line of Solomon, His Imperial Majesty is the Power of Authority: spread out, spread out, spread out ...”

I det starkt religiösa Etiopien var knytningen till de stora judiska kungarna en viktig del av mytologin kring kejsartronen. Till Haile Selassies många pampiga titlar hörde ”Det segrande lejonet av Juda stam”, en benämning som återfinns både i Gamla testamentets Första Mosebok (49:8-10) och i Uppenbarelseboken i Nya testamentet som benämning på Jesus, med tillägget ”Davids rotskott”.

Rastafarianhängarnas anspråk på att han skulle vara en levande Gud tillbakavisades dock av kejsaren själv. Han var en vanlig dödlig. Däremot ansåg han sig som kejsare vara utvald av Gud att leda det etiopiska folket, en gammaldags monark av Guds nåde. Demokrati var inte Haile Selassies tekopp.

Om denne man har en av hans släktingar, Asfa-Wossen Asserati, skrivit en frångången-till-graven-biografi med titeln *King of Kings*. Det är en matig och initierad skildring, skriven av en person som på nära håll kunnat följa vad som hände under senare delen av Haile Selassies regim, både genom det han hörde från sina släktingar, som var direkt inblandade, och som åsina vittne till flera av de saker han skildrar.

Hans farfar Ras Kassa var Haile Selassies kusin, en av landets ledande aristokrater och makthavare både före och under Haile Selassies styre. Han tillhörde den lilla feodala elit inom kejsarfamiljen som gjorde Ras Tafari till regent och sedan kejsare. Ras Kassas son, tillika författarens far, Ras Asserate, uppbar också rader av framstående ämbeten. Vid tiden för kejsardömet fall vara han ordförande i det kejserliga kronrådet, kejsardömet näst finaste ämbete.

Författaren själv befann sig i Västtyskland då Haile Selassie störtades. Dit hade

>>

han skickats för studier och där blev han kvar till följd av det som hände i hemlandet. Han har en doktorstitel i historia från Frankfurt am Mains universitet, har verkat som politisk analytiker med inriktning på Afrika och Mellanöstern, har skrivit flera bästsäljande böcker och tilldelats två framstående litterära priser i Tyskland.

Haile Selassie föddes 1892. Hans far, Ras Makonnen, var guvernör i provinsen Harar. Kejsare var Menelik II. Ras Makonnen var Meneliks närmaste förtrogne och kronprins. Emellertid dog Ras Makonnen plötsligt i sjukdom 1906. Sonen ärvde då titeln Ras, blev Ras Tafari och såg sig som den naturlige tronarvingen efter fadern, men det gjorde inte kejsaren. Till kronprins såg Menelik istället sin dotterson Lij Iyasu, som trädde till då kejsaren dog 1913.

Tre år senare, ännu okrönt, avsattes Lij Iyasu i en palatskupp, anklagad för att ha konverterat till islam, vilket närmast var att betrakta som förräderi. Ras Tafari svor på att han inte deltagit i någon konspiration mot sin rival. Det var först när han begrep att släktingen vänt den etiopisk-ortodoxa kyrkan ryggen som han förenade sig med kuppmännen. Det håller dock Asfa-Wossen för osannolikt. Den ambitiösa och äregirige Ras Tafari hade flera goda skäl att vilja bli av med släktingen på tronen.

Omstridd efterträdare till Lij Iyasu blev Meneliks dotter och Lij Iyasus moster Zauditu. Eftersom hon var kvinna ansågs hon behöva en man som skötte politiken. Det blev Ras Tafari. Eftersom Lij Iyasu inte var beredd att släppa makten godvilligt utbröt ett kort inbördeskrig som dock vanns av de nya makthavarna. När

”Däremot ansåg han sig vara utvald av Gud att leda det etiopiska folket. Demokrati var inte Haile Selassies tekopp.”

den avsatte kejsaren infångats blev han satt i gyllene husarrest hos Asfa-Wossens farfar Ras Kassa.

Ras Tafari var bara 24 år då han upphöjdes till regent. Landet var i oreda efter inbördeskriget och runt om i kejsardömet fikade andra släktingar efter den makt som nu lagts i den unge prinsens händer. Många tveklade på hans förmåga att reda ut situationen. Italiens ambassadör skrev i en rapport hem till Rom, att Ras Tafari saknade den skicklighet och energi som skulle krävas för att leda staten ut ur anarkin.

Fjorton år senare hade Ras Tafari manövrerat ut alla konkurrenter om makten. När kejsarinnan Zauditu dog i början av april 1930 var han självklar tronarvinge. Som regent hade han bland annat moder-

Bob Marley: putsade på myten.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

niserat krigsmakten, avskaffat slaveriet och gjort Etiopien till medlem i Nationernas förbund. Etiopien var i stort sett det enda icke koloniserade landet i Afrika. Italien hade försökt men förlorat det sedermera legendariska slaget vid Adwa 1869, mot de etiopiska styrkorna som leddes av Ras Makonnen, Ras Tafari far.

Inom ett dygn efter Zauditus död utgick en kommuniké från den 37-årige tronföljaren där det meddelades att han tagit plats på kejsartronen under namnet

Hans Majestät Haile Selassie I, kungarnas konung (Negus Negast) av Etiopien. Det fanns visserligen inga andra kungar längre i landet men den titeln tog han ändå, trots att den förnekats hans företrädare Zauditu med just det argumentet.

Det hörde till etiopisk tradition att kejsaren inför kröningen tog sig ett namn som skulle kunna fungera lite som en programförklaring. Den bokstavliga betydelsen av Haile Selassie är ”treenighetens makt”. Till de titlar han kröntes under hörde också

”Det segrande lejonet av Juda stam” samt ”Guds utvalde”.

Kröningen ägde rum i Addis Abeba i november 1930, ett storslaget och påkostat evenemang i närvaro av representanter och press från alla länder som Etiopien hade diplomatiska förbindelser med. Haile Selassie ville visa utlänningarna att Etiopien var ett lika civiliserat land som deras och sina landsmän att deras land hade en plats i den internationella gemenskapen.

Det som mötte gästerna vid krönings-spektaklet har beskrivits både som scener ur *Alice i Underlandet* och något taget ur *Tusen och en natt*. Vid den stora kröningsbanketten deltog 24 000 gäster. De utfordrades i fyra grupper om 6 000 vardera. Enligt den tyske ambassadören hade 700 oxar och 2 000 får slaktats inför banketten. Enligt New York Times var antalet slaktade oxar 5 000.

Det mest berömda reportaget från kröningsfestligheterna skrevs av den brittiske författaren Evelyn Waugh. Asfa-Wossen karaktäriserar Waughs artikel som en uttömmande beskrivning av alla missöden som inträffade. Men konstaterar sedan att även den notoriskt hånfulle britten lät sig imponeras av de parader och manövrer som följde dagarna efter kröningen.

Haile Selassie var nummer 225 i den mytologiska successionen efter Menelik I. 1931 såg han till att Etiopien fick sina första grundlagar. Fem år senare tvingades han i landsflykt. I december 1935 attackerade Mussolini Etiopien. Striderna pågick i sju månader innan Italien vann och fick revansch för nederlaget vid Adwa 1896. Italien tog kontroll över Etiopien, kung Viktor Emanuel proklamerades kejsare. Haile Selassie gick i exil i Bath i England.

Det var en tröstlös tid som han tillbringade med att söka övertyga London och Nationernas förbund om att ingripa mot Italiens övergrepp. Hans tal inför Nationernas förbund i Genève den 30 juni 1936 är klassiskt. Men stormakterna hade sina egna intressen och de sammanföll inte just då med Haile Selassies. Britterna var ovilliga att företa sig något som skulle kunna bidra till ett närmande mellan Rom och Berlin.

Det tog fyra år innan han blev bönhörd. Den 10 juni 1940 gick Italien med i andra

**KING OF KINGS
THE TRIUMPH AND
TRAGEDY OF EMPEROR
HAILE SELASSIE I
OF ETHIOPIA
ASFA-WOSSEN ASSERATI
Haus 2015**

världskriget på tysk sida. Haile Selassie förvandlades därmed till en nyckelfigur i världspolitiken. Den 4 maj 1941 kunde han med brittisk assistans återta sin kejsartron.

Åter på tronen började Haile Selassie i stigande grad ägna sig åt utrikespolitik och diplomati. Framförallt odlade han amerikanska kontakter. Efter det italienska nederlaget mot britter och etiopier i de strider som befriade Etiopien tog britterna hand om Eritrea och Ogaden. Båda territorierna hade under långa tider hört samman med Etiopien och Haile Selassie ville införliva dem med sitt rike. Det lyckades. I början av 1950-talet släppte britterna, efter amerikanska påtryckningar och förhandlingar i FN, kontrollen över båda områdena till Etiopien.

Haile Selassie hade gjort sig till en vida respekterad och beundrad ledare i världen. Men han var en patriark och despot, om än upplyst sådan. Demokrati och yttrandefrihet var honom främmande. Och i likhet med andra despoter skaffade han sig fiender och rivaler som ville störta honom.

I december 1960 genomfördes ett kupp försök då kejsaren befann sig på statsbesök i Brasilien. Kuppmännen, två bröder varav en var befälhavare för det kejsarliga gardet och en annan provinsguvernör, lyckades dock inte vinna den reguljära armén för sitt uppror. Upplösningen blev mycket blodig och Haile Selassie kunde återvända hem med tronen i behåll.

Det skulle dröja 14 år till nästa kupp försök, det som slutligen fällde Haile Selassie. Det föregicks av gatudemonstrationer och myterier inom krigsmakten under vintern 1974. Anarki utbröt och tilltog. Armen började arrestera ministrar. Regeringar tillsattes och avsattes på löpande band men ingen rörde vid kejsaren. Självpåstod han att han hade allt under kontroll. I juni for han till Somalia för att delta i OAU:s toppmöte.

Inte förrän Derg, kuppofficerarnas sammanslutning, bokstavligen hade utplånat hela den kejsarliga maktapparaten gav man sig på kejsaren själv. Åtta månader senare, den 28 augusti 1975 förmedlades nyheten att Haile Selassie var död. Han blev 83 år. Enligt vittnesmål från Haile Selassies butler, som Asfa-Wossen återger, blev han mördad; drogad och sedan kvävd med en kudde. Kanske av kuppleadaren överste Mengistu själv.

Mengistu störtades i sin tur 1991 och lever sedan dess i exil i Robert Mugabes Zimbabwe. ❀

Axel Odelberg

Maskinen och människan: mot- och/eller medspelare?

Oviss maktkamp

IT

John Markoffs författarskap lever sitt eget liv. New York Times-reporterns förra bok *What the Dormouse Said*, som handlar om hur 1960-talets alternativa kultur har format datorindustrin, skulle egentligen varit en biografi över internetpionjären Doug Engelbart. När Markoff tio år senare får ur sig sin nästa volym, så har även den vandrat sin egen väg. *Machines of Loving Grace* skulle egentligen ha handlat om datorentreprenörerna Andy Rubin, som startade Googles robotavdelning, och Tom Gruber, som medgrundade Apples röstigenkänningsprogram Siri. När halva boken var färdigskriven drog sig dock Rubin ur projektet, vilket förklarar avsaknaden av röd tråd.

Genom *Machines of Loving Grace* – vars titel refererar till en diktsamling av Richard Brautigan om en framtid styrd av teknologi där människor inte längre behöver arbeta – har nu Markoff i hög grad satt sin prägel på den amerikanska diskussionen om robotisering. Författaren, som växte upp i Silicon Valley märkte under 1960-talet, hur två lokala forskningslabb angrep frågan om maskinintelligens från olika håll. Labben låg bara några kilometer ifrån varandra, men deras syn på världen och människan skilde sig åt markant. Det ena lägret höll på med Artificiell intelligens,

styrdes av datorforskaren John McCarthy och utvecklade robotteknologi i syfte att imitera mänskliga förmågor. Den andra gruppen leddes av Doug Engelbart (mest känd för att ha uppfunnit datormusen) och ville augmentera eller utöka den mänskliga kapaciteten snarare än att imitera eller ersätta dem. Markoff döpte dessa två grupper till AI och IA, Artificiell intelligens kontra Intelligensaugmentering, och identifierade den underliggande värdeskillnaden dem emellan.

A I utesluter människan ur ekvationen och vill effektivisera kapitalismen genom en rationaliserad produktionsprocess. Ett exempel är maskiner som kan utföra repetitiva sysslor, likt Kiva-robotarna som hämtar produkter i Amazons varuhus, eller på en mer sofistikerad nivå i Googles självkörande bilar. Det andra lägret kan representeras av just röstigenkänningsprogrammet Siri, som kan hjälpa oss att navigera ute på nätet eller i storstadstrafiken och som alltså expanderar vår kapacitet men fortfarande låter människor kontrollera tekniken. I forskarvärlden kallas denna riktning även Human Computer Interaction.

I vad som känns som en anekdotfylld ”vem är vem?” får vi bekanta oss med människorna bakom dagens hetaste industriella sektor. Markoff tar oss tillbaka hela vägen till 1940-talet och uppfinnaren Vannevar Bush, vars tanke på

>>

ett behändigt annex till vårt eget minne – ett *Memex* (från engelskans minne+index) – där komprimerade böcker, skivor och kommunikation kunde förvaras på ett lättsökt sätt, tjänade som inspiration för skapandet av internet. Vi får träffa robotpionjärer som Red Whittaker, först med att bygga robotar som kunde lämna labbet, till entreprenörer inom datorsyn, språkförståelse och beröring. Till bokens många anekdoter hör den om när den rebeliske maskinsynsexperten Gary Bradski utan att förankra det hos någon överordnad drog ihop en hemlig expertgrupp på Intel för att hjälpa entreprenören Sebastian Thrun med hans självkörande bil-projekt. Det hela slutade lyckligt tack vare att Thrun vann en tävling för självkörande fordon anordnad av försvarsdepartementet, vilket räddade allas rykten och jobb.

Just militären har drivit på utvecklingen av självkörande bilar i USA. I början av 2000-talet gav kongressen Pentagon i uppdrag att börja designa sådana, med målet att en tredjedel av militärens fordon skulle vara förarlösa 2015. För att få civil drag-

Mot nya mål: ingen i förarsätet längre.

FOTO: GOOGLE

överproduktion och underkonsumtion. Det behövs en konsumerande arbetar- och medelklass för att hålla ekonomin igång.

Det går lätt att skönja att Markoff favoriserar IA-gänget, som låter människan vara en del av maskinekvationen. Detta är ett klassiskt humanitärt synsätt som är lätt att sympatisera med. För trots fördelarna med att ha autonoma maskiner som klarar sig på egen hand, så leder det till en hel uppsättning nya frågeställningar, såsom vad en självkörande bil väljer att göra om en person plötsligt hoppar ut mitt i vägen. Kör den av vägen och riskerar att döda sin passagerare, eller kör den på fotgängaren och

se. Enligt *Moore's lag* (döpt efter Intels medgrundare Gordon Moore) fördubblas antalet transistorer i en integrerad datakrets vartannat år. Halvledarna minskar exponentiellt i storlek och blir billigare hela tiden, vilket har möjliggjort helt nya industrier, som smarta telefoner. Men sedan minst ett år har Moores kurva börjat plana ut. Priset för halvledare ligger nu stilla. Och om nu denna gratisförmån som datorindustrin länge har dragit stor nytta av plötsligt försvinner, så kommer sektorn att behöva åstad-

komma en verklig designinnovation för att inte tappa höjd. Detta kommer inte att ske över en natt. Därmed minskar risken för robotarnas maktövertagande i takt med att Moores laglöshet blir mer markant.

Och riskkapitalisterna i Silicon Valley diskuterar hur som helst – i likhet med politiker på våra breddgrader – på allvar konceptet med medborgarlön. En pilotstudie gjord i Indien 2012 visar att mottagare av ovillkorade bidrag – tvärtemot vad man hade kunnat tro – blev mer företagsamma och använde tillskottet på ett för samhället nyttigt sätt.

"Detta är vad Karl Marx kallade kapitalismens kris, nämligen problemet med överproduktion och underkonsumtion."

hjälp startade militärens forskningsenhet DARPA just den tävling vars andra omgång robotnavigationsexperten Sebastian Thrun från Stanford kammade hem. Nästa milstolpe i Pentagons strävan är att utveckla landets första vapen som fattar egna beslut. Planen är att ersätta dagens kryssningsmissiler med dessa autonoma långdistansmissiler redan 2018.

Vilket tar oss till bokens huvudtema, nämligen singulariteten, alltså frågan om huruvida maskinerna kommer att gå om oss människor i intelligens och bli oberoende. Tar robotarna över världen? Eller norpar de åtminstone, i ett första steg, våra jobb?

En anekdot från 1950-talet illustrerar grundproblemet. Det var fackbasen Walter Reuther som fick en rundvisning i Fords nya automatiserade fabrik. Direktören som visade Reuther runt frågade skämtsamt:

– Hur kommer du kunna samla in medlemsavgifter från de här maskinerna?

och Reuther svarade med en motfråga:

– Hur kommer ni att kunna sälja några bilar till dem?

Detta är vad Karl Marx kallade kapitalismens kris, nämligen problemet med

riskerar att döda personen ifråga? Det svåra här blir att dessa livsavgörande beslut helt plötsligt hamnar i händerna på robotens programmerare. Vart leder det oss som samhälle?

Oavsett vilken teknologi man favoriserar, blir inverkan på arbetsmarknaden dock densamma. Vad gör vi när allt fler jobb kan skötas av allt färre människor, med hjälp av maskinernas makt? Många, främst amerikaner, skriver i alarmistisk ton om detta, men hittills har farhågorna om massarbetslöshet inte besannats.

Några anledningar är att jobb som blivit obsoleta ersätts av nya sektorer. Ett sådant exempel är bibliotekarier, vars roll som mellanled till kunskap i stor utsträckning har ersatts av sökmotorer. Samtidigt har nya jobb skapats inom exempelvis sökordsoptimering, vilket kompenserar för en del av bortfallet.

En annan viktig faktor är den grundläggande regel som hittills har format datorindustrin sedan dess födel-

ett annat inlägg i debatten kommer från ekonomen Robert Gordon, som i sin nya bok *The Rise and Fall of American Growth* hävdar att de produktivitetsökningar som skedde under perioden 1870–1970 var extraordinära och inte kommer att upprepas. Gordon spår att USA:s framtida tillväxt kommer att dämpas av ökade samhällsklyftor, stagnerande utbildningsväsen och en åldrande befolkning.

Markoffs egen definitiva slutsats vad gäller singulariteten blir aldrig riktig tydlig i *Machines of Loving Grace*, som genom sin fragmentering och sina många omstarter dessutom blir aningen trögläst. Dock kan ju den åldrande befolkningen tänkas föranleda en livligare arbetsmarknad, eftersom vi ännu inte sett till en robot som på ett säkert och i alla avseenden tillfredsställande vis kan duscha en äldre. ✿

Hanna Sistik

MACHINES OF LOVING GRACE
THE QUEST FOR COMMON GROUND BETWEEN HUMANS AND ROBOTS
JOHN MARKOFF
Ecco/HarperCollins 2015

Japan – de mekaniska vårdarnas land.

FOTO: THE ASAHI SHIMBUN/GETTY

Maskiner istället för barnbarn

FRAMTID

De snabba framstegen inom robotteknologin får mig att tänka på Thomas Robert Malthus, prästen och ekonomen, som menade att en oreglerad befolkningsökning av nödvändighet leder till en apokalyptisk svältkatastrof åtföljd av en tröstlös tillvaro för överlevarna som överlever bara med nöd och näppe. Kampen för denna överlevnad pågår ständigt och utan pardon, helt enkelt därför att jordbruksproduktionen inte kan hålla jämna steg med tillväxten av antalet munnar att mätta. Eller rättare sagt: den jag egentligen tänker på är ju faktiskt Charles Darwin, som tyckte sig ana ett ljus någonstans i det malthusianska mörkret och som

lyfte fram denna kamp för överlevnad som bränslet i den aldrig vilande urvalsprocess som driver fram arternas utveckling i och med att de bäst lämpade belönas med mer sex och en mer månghövdad avkomma, som sedan bär de lämpliga anlagen vidare i nästa generation. Och så vidare.

”En nätverkande robot drar nu nytta av lärdomar gjorda av alla andra robotar av samma sort. Ingen robot behöver upprepa någon annans misstag.”

Litet grann på samma sätt måste vi kanske förhålla oss till skepsismen mot främlingar. De flesta av oss tenderar att betrakta den som en sorts intellektuell missbildning och någon som snarare häm-

mar än främjar nytänkande i någon produktiv form. Men utfallet kan överraska. I Japan råkar en tämligen utbredd främlingsskepsis inom en etniskt homogen befolkning sammanfalla med dels en låg nativitet och en hastigt åldrande befolkning (år 2050 beräknas 39 procent av japanerna vara 65 år gamla eller äldre), dels en avancerad forskning och en offensiv företagsamhet inom just robotteknologi. Då är det inte så svårt att få ihop ekvationen. X = robotar, det vill säga: alla de mekaniska skötare som behövs för att ta hand om alla dessa åldringar som inte gillar invandrare och som inte har tillräckligt många barnbarn. Att det är i just Japan man idag har kommit längst inom detta område är alltså knappast av en slump.

Innovationsexperten Alec Ross, som var rådgivare åt Hillary Clinton under den tid då hon var amerikansk utrikesminister och som nu har skrivit boken *The Industries of the Future*, är för finkänslig för att tala om fördomar i det här sammanhanget. Istället lyfter han fram molntjänster. Att robotar är eller blir uppkopplade till molnet är, vill jag hävda, jämförbart med vad som hände med oss människor när vi började använda oss av talat språk: de kan tillsammans utveckla och lagra kunskaper som hela kollektivet har tillgång till. Inlärlningen går därmed så mycket snabbare och blir så mycket mer omfattande. En nätverkande robot drar nu nytta av lärdomar gjorda av alla andra robotar av samma sort. Ingen robot behöver upprepa någon annans misstag.

Skulle allting därmed vara frid och fröjd? Nej, det är ju inte så, och till det som gör den här boken mer läsvärd än många andra i samma genre hör att den varken sällar sig till teknologiutvecklingens ystra hejarklack eller predikar domedag. Den nya teknologin löser vissa problem åt oss, men den skapar samtidigt nya, vilket ställer krav på flexibilitet och förändringsbenägenhet. Rimligen får vi acceptera förarlösa bilar även om ett mindre antal dödsolyckor inte går att undvika, och även om juridiken i dessa ärenden blir en smula snårig. Det borde inte vara helt omöjligt med tanke på att ungefär 1,3 miljoner människor idag omkommer i den förar-försedda trafiken varje år.

Och när maskiner ersätter människor

på arbetsmarknaden kommer förstas antalet arbetsolyckor att sjunka, men till priset av att antalet arbetstillfällen också sjunker. Ingen lunch är gratis. Dessutom måste vi ju se till att hålla konsumtionen igång trots

>>

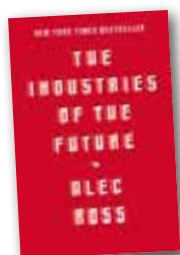
sjunkande medianlöner och stillastående reallöner. Ross talar om omfördelning och sociala säkerhetsnät av nordeuropeisk modell på ett sätt som kunde föra tankarna till Michael Moore och dennes senaste film *Where to Invade Next?*. En människa är knepigare att uppgradera än ett stycke mjukvara, menar han.

På samma relativt grundliga sätt genomlyser Alec Ross ytterligare ett antal områden där "cutting edge advances" kommer att revolutionera vår tillvaro: sjukvård på gennivå, digitala betalningsplattformar, digital terrorism, "Big Data" (enorma informationsmängder som analyseras i realtid och används för att producera prognoser), samt (mer eller mindre) kreativ stadsplanering och regionalpolitik i syfte att skapa ett nytt Silicon Valley på diverse andra platser runtom i världen.

Just att kopiera Silicon Valley är dock inte något som Ross rekommenderar. Det är för sent. Det kaliforniska förslaget vad gäller IT är redan för stort. Vad man däremot kan göra är att positionera sig för att lyckas inom de framtidsindustrier som nu håller på att växa fram runtomkring den digitala infrastrukturen och som presenteras i boken. Då handlar det i första hand om öppenhet: att på alla tänkbara sätt göra sig attraktiv för att locka till sig begåvning och kapital. Författaren jämför Estland med Vitryssland och landar, föga överraskande, i en kraftfull preferens för de estniska lösningarna. De regeringar som krampaktigt klamrar sig fast vid kontrollspakarna är framtidens förlorare. Tänk Saudiarabien med låga oljepriser i några år till.

Slutligen riktar sig Alec Ross till de ängsliga föräldrar som hoppas kunna fostra just sina barn till morgondagens vinnare. Lär dem språk, lär dem att programmera! Här och på annat håll kapslar han in bokens intressanta iakttagelser i ett skyddande lager av plattityder. ✨

Jan Söderqvist

**THE INDUSTRIES
OF THE FUTURE**
HOW THE NEXT 10
YEARS OF INNOVATION
WILL TRANSFORM OUR
LIVES AT WORK AND
HOME
ALEC ROSS
Simon & Schuster 2016

Olycksbröder: Jorge (t v) och Juan Born i kidnapparnas våld.

Studie i brott

REPORTAGE

Historiens största lösesumma i samband med en kidnappning utbetalades i Argentina år 1975. Stadsgerillan Montoneros kammade in 60 miljoner dollar – cirka två miljarder kronor i dagens penningvärde – efter att ha rövat bort Jorge och Juan Born, arvtagare till landets största affärskoncern och världens ledande veteexportör, *Bunge & Born*. Brottet är mytomspunnet i Argentina, men ingen har skrivit dess historia förrän nu. Journalisten och författaren María O'Donnells bok *Born* är resultatet av flera års gedigen forskning. Den har slagit försäljningsrekord och lovsjungits av kritikerna. Boken innehåller ett sensationellt scoop: ett av kidnappningsoffren, Jorge Born, talar för första gången ut om sitt kalvarium. Men succén beror kanske främst på att läsaren får en omskakande inblick i Argentinas kaotiska 1970-tal.

O'Donnell bryter mot ett tabu: i centrum för hennes skildring står vänstergerillans våldsamma framfart före statskuppen 1976, inte militärernas människorättsbrott därefter. Hon likställer inte Montoneros mord och bomber med juntans statsterrorism, men genom att sakligt skildra revolutionärernas illdåd blottlägger hon deras del i den kalabalik som drev fram kuppen. Pablo Giussani och Richard Gillespie publicerade redan på 1980-talet svidande uppgörelser med gerillans krig mot staten. Men därefter har ett mer romantiskt perspektiv dominerat i den offentliga

debatten: Montoneros som godhjärtade ungdomar, engagerade för ett rättvisare samhälle. Kritiker av denna version har bemötts med en spärrelad av anklagelser från vänster om att vilja rentvå militärregimen. Men O'Donnells bok har gerillans apologeter haft svårt att bemöta, dels på grund av hennes oklanderliga renommé som journalist, dels för att hon hanterar det explosiva stoffet varsam och listigt. Hennes prosa är fri från klander och pekpinnar. Istället citerar hon gerillaledarna och redogör torrt för deras brutalitet – med förkrossande effekt: deras omänskliga och odemokratiska ideal läggs i öppen dag. O'Donnell har banat väg för en nyktare bearbetning av ett eldfängt ämne. Och hon berättar en häpnadsväckande historia.

General Juan Perón (president 1946–55) återvände 1973 till Argentina efter 18 år i exil. Villervallan av strejker och gerillaattentat hade drivit militärjuntan till att utlysa val. Perón triumferade enkelt. Med sin nationalpopulism hade han skaffat sig monopol på arbetarklassens röster. Många vänsterradikaler bekände sig därför också till "peronismen", inklusive medelklassungdomarna i Montoneros. De inbillade sig att de kunde påverka Perón i revolutionär riktning. Men hans politiska ideal var fascismens korporativism – han var både antikapitalist och antikommunist. Han lät gerillans kadrer kampanja för honom, men bannlyste dem sedan från sin rörelse. I juli 1974 dog Perón. Hans vicepresident och hustru Isabel, en nattklubbssansös utan politisk erfarenhet, blev statschef.

Montoneros mördade poliser och militärer, samtidigt som peronistiska dödspatruller dräpte misstänkta vänsterextremister. Våldet skulle skörda över 1 000 offer fram till militärkuppen 1976. O'Donnell visar med samtida uttalanden och skrifter hur oredan fick Montoneros ledare, den 26-åriga Mario Firmenich, att gnugga händerna. Om armén eggades att störta den vanmäktiga änkan skulle statens sanna, fascistiska väsen blottas. Och därmed – fantiserade Firmenich – skulle marken beredas för revolutionen. Kriget mot staten tarvade dock kontanter, mer än vad man hittills skrapat ihop i bankrån.

Juan och Jorge Born, 39 och 40 år gamla, var morgonen den 19 september 1974 på väg till *Bunge & Borns* huvudkontor i centrala Buenos Aires. Ett 40-tal Montoneros hade blockerat deras väg, iklädda vägarbetar- och polismunderingar. De sköt chauffören och en annan passagerare, slet ut bröderna och körde dem till en närbelägen villa. Där tvingades de i bara kalsongerna in i varsin låda med en golvyta på sex kvadratmeter.

Gerillan krävde deras far, Jorge Born II, på 100 miljoner dollar. Men den stramme patriarken vägrade att ge efter för utpressningen. Till sist, efter flera månader, lät Firmenich mörda en av företagets

tusentals verkliga och förmodade revolutionärer strök med i juntans utrotningskrig. I slutet av året slank gerillans ledare ut ur landet.

O'Donnell ägnar flera kapitel åt kidnappningens efterspel, och baserar sin skildring på intervjuer med de inblandade parterna: tidigare Montoneros, militärer, poliser, politiker, åklagare med flera. Hon nystar upp en förbluffande härva av naken opportunism, smussel och korruption.

Efter demokratis återinförande 1983 ställdes både juntamedlemmar och gerillaledare inför rätta. Firmenich utlämnades från Brasilien (han bodde bland Rios överklass i stadsdelen Ipanema) och dömdes 1987 till livstids fängelse. Inför presidentvalet 1989 lovade hans kumpaner peronisternas kandidat Carlos Menem tre miljoner dollar från lösesumman i kampanjbidrag – på ett villkor: att Firmenich och de själva skulle benådas. Menem vann och revolutionärernas bloddränkta händer tvättades rena. Mutan visar att en del av gerillaskatten på Kuba, enligt O'Donnell 25–30 miljoner dollar, hamnade i ledarnas egna fickor. Själva hävdar de att Castro lade vantarna på allt.

Vid Menems tillträde härjades Argentina av hyperinflation. För att vinna marknadens förtroende erbjöd han finansministerposten till chefen för landets störs-

”Montoneros mördade poliser och militärer, samtidigt som peronistiska dödspatruller dräpte misstänkta vänsterextremister.”

direktörer. Det var ett rysligt ultimatum: punga ut eller *Bunge & Borns* chefer kommer att likvideras en efter en. Fadern kontrollerade kallhamrat med att börja köpslå om sönerns liv. En desperat Firmenich lät lösesumman prutas ned till 60 miljoner.

Juan Born bröt samman i ”folkets fängelse”, slet ut sitt hår och hallucinerade. Men han frigavs inte förrän gerillan inkasserat hälften av kontanterna efter sex månaders kvalfylld fångenskap. Jorge lyckades behålla fattningen, och sin värdighet genom att pedantiskt städa sin cell och uppträda artigt gentemot de brutala kidnapparna. Han släpptes i juni 1975 efter att hela lösesumman hade betalats, tre månader efter brodern.

Bytet spenderades på vapen och löner. Tiotals miljoner dollar smugglades också ut till ”säker ort” – Havanna – via kubanska ambassadens diplomatkurir. Resten, cirka 16 miljoner, anförtröddes bankiren och gerillasympatisören David Graiver mot en årlig ränta. Montoneros trappade upp sin våldskampanj och dödade hundratals poliser, soldater och affärsmän. Men i mars 1976 grep militären makten och

ta företag, *Bunge & Born*. Jorge Born avböjde för egen del, men beordrade sin vice vd att ta jobbet. Det var en svindlande ironi: i en regering som valts tack vare bytet från Borns kidnappning kontrollerade nu samme man finansdepartementet.

Bankiren Graivers tillgångar hade konfiskerats av militärregimen. Hans änka vann därför på 1990-talet ett mångmiljonerskadestånd. Men Menem hotade henne med åtal för att ha förvaltat Montoneros byte – om inte Born fick sitt skälpund av vederlaget. På så vis fick han tillbaka 7 miljoner av lösen, kontant och utan kvitto. Menem agerade dock inte av pietet mot Born, som erkänner för O'Donnell att även de som ”underlättat” uppgörelsen roffade åt sig miljoner: Menem, hans justitieminister och Rodolfo Galimberti, en av Borns fångvaktare. Han hade möjliggjort skurkstrecket genom att röja Graivers koppling till lösesumman. Born och Galimberti blev oväntat vänner – de

Mario Firmenich: dyr i drift.

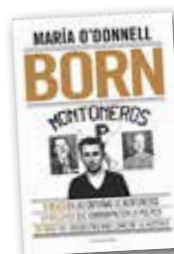
FOTO: TT

delade samma fäbless för golf och jakt.

O'Donnell låter Born komma till tals i boken. Ändå framstår han som en skrupelfri girigbuk. Han medger utan omsvep att han gjorde affärer med juntan, städslade en notorisk torterare som livvakt, presade änkan Graiver på pengar med mera. Avslöjandena om Menem har inte skandaliserat de luttrade argentinarerna, som har fullt upp med att följa med i nutidens skumrask. Bara det senaste året har en åklagare avlidit under mystiska omständigheter dagen innan han skulle lägga fram bevis på dåvarande president Cristina Kirchners (2007–2015) maktmissbruk; hennes kabinettschef och tidigare justitieminister har pekats ut som landets knarkkung; och rättsutredningar har inletts mot familjen Kirchner för förskingring och pengatvätt som får mutkulturen kring Menem att framstå som rena söndagsskolan.

Firmenich avvisade O'Donnells intervjupropäer. Han är idag docent i nationalekonomi i spanska Tarragona (handledare för hans doktorsavhandling var Joseph Stiglitz) och har likt övriga i Montoneros toppskikt aldrig gjort avbön. O'Donnells bok har fyllt ett gapande tomrum i den offentliga debatten om Argentinas tumultartade 1970-tal. Gerillaledarnas självkritik lyser däremot fortfarande med sin frånvaro. ✨

Andreas Danielsen

BORN
MARÍA O'DONNELL
Sudamericana 2015

Stora kunskapsluckor om svensk integration.

FOTO: MICHAEL BRANNÄS/TT

Sverige sämst i klassen

INTEGRATION

Vågen av migranter från Mellanöstern till Europa i allmänhet och till Sverige i synnerhet har intensifierat diskussionerna kring islams eller muslimers förutsättningar att integreras in i europeiska stater. I många fall är det dock oklart hur stor andel av migranterna det är som är sunnimuslimer eller shiamuslimer och hur stor andel det är som identifierar sig med andra minoriteter eller ser sig som kristna.

Migrationsvågen håller liv i olika teorier och spekulationer som går ut på att Europa på sikt riskerar att islamiseras. Den kanske vanligaste idén är den som kallas för Eurabia. Förenklat hävdar den att låg nativitet bland européer i kombination med hög invandring av muslimer med högre födslo- tal, oundvikligen måste leda till att muslimer så småningom utgör en majoritet i Europa. Föreställningarna om vad det i sin tur kan leda till begränsas bara av fantasin.

Statistik från 2011, sammanställd av The American Institute, som visar att antalet födselar bland muslimer världen över har halverats i genomsnitt, eller sociologisk och religionsvetenskaplig forskning som visar att religiösa föreställningar vanligtvis anpassas till sitt sociala sammanhang, biter inte på de redan övertygade. Frågan om

muslimer i Europa är så pass känslomässigt laddad att rationella argument har svårt att få fäste i debatten.

Inte blir det bättre av IS framfart i Mellanöstern, terrordåd i Europa eller av gapiga imamer som frenetiskt predikar en framtid där Europa tvingas underkasta sig sharialagstiftning; ej heller av att populistiska, islamfientliga rörelser växer i många länder. Relationen mellan islam och Europa utvecklas med största sannolikhet mot större spänningar och fler konflikter.

En av anledningarna till detta är att två majoritetskulturer möts, där ingen av dem kan använda minoritetserfarenhet som resurs för att antingen bättre förstå den andre eller för att finna vägar till integration in i majoritetssamhället.

Den europeiska majoritetskulturen i allmänheten och den svenska i synnerhet har aldrig som minoritet behövt bekymra sig om att avläsa omvärlden för att anpassa sig och lyckas. Snarare har ett förhållandevis homogent samhälle kunnat ta emot förhållandevis liten invandring som mer eller mindre smärtfritt har kunnat bli inlemmad i samhället.

Arabiska sunnimuslimer har på samma sätt levt som en majoritetskultur utan att behöva ta någon hänsyn till minoriteter, som i bästa fall har lämnats i fred och i sämsta fall har fördrivits eller utsatts för

systematiska trakasserier.

Andra sunnimuslimska grupper som etablerar sig i Europa anses sällan utgöra något problem. Indiska sunnimuslimer, finländska tatarer, bosnier eller kurder tycks hantera integrations utmaningar bättre, vilket även gäller kristna från Mellanöstern och olika shiamuslimska grupper. Därmed är det inte nödvändigtvis just religion som är ett problem, utan snarare om gruppen ifråga kan använda minoritetserfarenhet som resurs.

Det i sig betyder inte att dessa grupper lämnar sina traditioner eller sitt kulturella arv. Bland kurder och kristna från Mellanöstern utgör fortfarande hederskulturen ett av fundamenten i gemenskap och sammanhållning. En kort Wikipediasökning visar att det också är kurder som dominerar hedersmordsstatistiken i Sverige. Dessutom har stora grupper av kristna från Mellanöstern sökt sig till Södertälje, vilket skulle kunna uppfattas som självvald segregation. Dessa gruppers integration tycks dock ske med utgångspunkt i uppfattningen att en minoritet bör anpassa sig till rådande villkor, vilket minskar friktionen och konfliktytan.

Här skulle någon kunna invända att kombinationen av en europeisk muslimfientlighet och fixeringen vid sunnimuslimer från Mellanöstern är orsaken till att

just den gruppens konflikter synliggörs. Men det förklarar inte varför det är just kristna och andra minoriteter som trakasseras på asylboenden i Sverige. Inte heller hur det kan komma sig att ingen i Sverige egentligen uppmärksammar den shiamuslimska minoriteten annat än den SST-skrift (Nämnden för statligt stöd till trosamfund) om shiamuslimer i Sverige från 2013 som sammanställdes av professorerna Göran Larsson och David Thurffjell.

Jämfört med övriga Europa är ämnet i Sverige under alla förhållanden så underforskat som det bara är möjligt. Med all tänkbar tydlighet framträder detta i den nyligen utkomna fjärde upplagan av *Muslims in Western Europe*, sammanställd av Jørgen S Nielsen och Jonas Otterbeck.

Boken är en översikt av islam i olika europeiska länder. Den som förväntar sig en stor läsupplevelse har valt fel bok. Men den som vill veta hur Europas olika länder har tagit emot invandrande muslimer har i denna torra och detaljerade bok i princip det mesta samlat mellan två pärmor.

Redan i inledningen påpekar redaktörerna att forskningsområdet fortfarande är litet och begränsat. Men vid en jämförelse mellan olika länder framträder tydligt hur lite Sverige har brytt sig om frågan. Medan uppgifterna från England breder ut sig på 22 fullmatade sidor med tabeller, samlas

”Det är svårt att finna goda exempel på framgångsrik integration av sunnimuslimer från Mellanöstern annat än på individnivå.”

uppgifterna från Sverige på knappt 7 sidor, som dessutom mest handlar om invandring i allmänhet.

Tydligt blir att Sverige ligger efter ifråga om kunskaper om hur den egna integrationen fungerar avseende den muslimska gruppen. Därför finns det heller ingen svensk erfarenhet att luta sig mot när det gäller religiösa skolor, finansiering av moskébyggen eller andra frågor som blir aktuella när människor vill ta med sig delar av sin kultur till det nya landet.

I Frankrike utgör muslimer från Algeriet den största invandrargruppen och som i de flesta andra länder i Europa bor de antingen i eller runt de stora städerna. Den trend avseende ett minskat religiöst engagemang som gick att utläsa under 1980-talet har i Frankrike vänt. Undersökningar som gjordes en vecka efter attentatet den 11 september 2001 visade att över en tredjedel såg sig som religiöst utövande och att antalet personer som sade sig delta i fredagsbönen hade fördubblats sedan 1983. Det är svårt att veta vad det är som bidragit till

Bryskt uppvaknande: mordet på Theo van Gogh.

FOTO: PETER DE JONG/TT

förändringen. Arbetslösheten är mer än dubbelt så hög bland invandrade från utomeuropeiska länder än bland fransmän, och den allmänna opinionens motstånd mot religiös utbildning har ökat från en tredjedel till över hälften på 20 år. Korrelationen är tydlig men säger i detta fall inget om kausaliteten. Det är naturligtvis svårt att veta vad som är hönan och vad som är ägget.

En åtgärd som har vidtagits i Frankrike är statlig imamutbildning för att på så vis få ett bättre grepp om vad det är som lärs ut i landets moskéer, som bara åren 1976–1985 ökade från 131 till 941 stycken. I det är även enklare utrymmen som används för bön inräknade. Dessutom pågår en intensiv debatt om huruvida *laïcité* – principen att ingen statlig institution får vara färgad av någon religion – bör anses vara ett hinder eller en tillgång i ett pluralistiskt samhälle.

Tydligt är också att de olika muslimska grupperna i de olika länderna påverkas av vad som händer ute världen. För den muslimska gruppen i Tyskland, som dominerats av arbetskraftsinvandring från Turkiet, har den politiska förändringen i Turkiet fått konsekvenser för hur muslimer i Tyskland organiserar sig.

Sedan 2006 har en islamisk religionsutbildning framarbetats och godkänts i olika stater. Baden-Württemberg är pionjärregionen som 2015 hade 31 skolor som bedrev religiös islamisk utbildning med cir-

ka 2 000 elever. I Bayern finns det 261 skolor och 65 legitimerade speciallärare som ger 11 500 elever religiös utbildning.

England är det land med den mest detaljerade överblicken, eftersom statistik kan föras med utgångspunkt i både religiös tillhörighet och nationell härkomst. Samtidigt är lagstiftningen i England öppen för olika former av organisering i civilsamhället, som privata skolor eller religiösa sammanlutningar baserade på privat välörenhet.

Därtill har England, inte minst i ljuset av Rushdieaffären 1997, varit på ständig jakt efter representativa islamiska organisationer att samarbeta med. Ett sådant exempel är Muslim Council of Britain (MCB), som lyckades samla de flesta sunnimuslimska organisationerna. MCB ansågs kommunicera muslimers behov med framgång och upplevdes under några år som en god och kreativ kraft för integration och samförstånd.

MBC:s kritik av Englands deltagande i USA:s ”krig mot terror”, samt misstankar om att organisationen skulle ha uttryckt radikala åsikter på internet i samband med bombdåden i London 2005, ledde till att man blev starkt ifrågasatt av allmänheten och förlorade mycket av sitt goda rykte.

Även Holland tillåter att statistik förs efter religiös eller etnisk tillhörighet, vilket leder till goda kunskaper om vilka olika grupper som finns i landet. Icke desto mindre innebar mordet på Theo van Gogh 2004 ett bryskt uppvaknande som påvisade olika motsättningar, men också att det fanns en ansevärd grupp unga människor från i huvudsak Nordafrika som levde i ett totalt utanförskap, vilket gav upphov till både hat och radikaliserings.

Det positiva resultatet av händelsen blev Muslim Contact Agency (CMO), som i huvudsak fungerar som en sorts ”kultur-tolk” och rådgivare till integrationsdepartementet. Hur det fungerar är svårt att avgöra. Uppenbart är dock att organisationen ofta kritiserats för att inte tillräckligt tydligt bistå traditionella islamiska värderingar, vilket naturligtvis också säger något om hur organisationen har positionerat sig.

Danmark har det gynnsammaste omständigheterna i Europa för föräldrar som vill organisera en egen skola på någon viss ideologisk eller religiös grund genom att staten erbjuder sig att betala upp till två tredjedelar av kostnaderna. Dessutom har Danmark länge haft halalslaktat kött som en stor exportvara, vilket gör att muslimer i Danmark inte behöver importera sådant kött för dyra pengar.

Skolsystemet har emellanåt stött på problem när egenfinansieringen inte räckt till eller när konflikter uppstått inom skolläringen, problem som har lett till att skolor tvingats lägga ner. Trots det har dessa

>>

skolor lyckats ge sina elever god utbildning. Muslimska friskolor ger flest muslimska elever gymnasiebehörighet. På grund av politiskt motstånd har man låtit granska systemet, och resultatet visar att de muslimska friskolorna fungerar lika bra som andra friskolor.

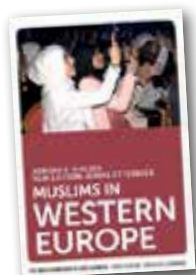
Bokens sista kapitel tar upp mer allmängiltiga men likväl intressanta frågor som har påverkat Europas relation med den muslimska invandringen. Såväl Rushdieaffären, händelserna i Mellanöstern, terrorbåden i september 2001 och invasionen av Irak 2003 som konflikterna kring Muhammedkarikatyrerna har varit av stor betydelse.

Historien om islam i Europa är långt ifrån slut. De två majoritetskulturer som har konfronterats, med krav på både anpassning och rättigheter, har bara inlett sin kraftmätning. Det kommer att bli svårt att hitta den väg som kan garantera framgångar och mjuka övergångar i de pågående integrationsprocesserna. Dessutom är det svårt att finna några riktigt goda exempel på framgångsrik integration av sunnimuslimer från Mellanöstern i Europa annat än på individnivå.

För att inte förvärpa tillståndet och samtidigt skapa de bästa förutsättningarna vore det önskvärt att Sverige satsade mer på forskning i ämnet. Det är inte rimligt att ett land med så goda resurser, som satsar så mycket pengar på alla möjliga forskningsfält, inte kan skrapa ihop nödvändiga medel för att producera den kunskap som behövs för att underlätta integrationen.

Muslims in Western Europe är viktig och läsvärd. Bland mycket annat visar den just hur efterblivet Sverige tycks vara i förhållande till övriga Europa i ett ämne som är avgörande för Sveriges framtid. ✨

Eli Göndör

**MUSLIMS IN
WESTERN EUROPE**
JONAS OTTERBECK &
JØRGEN S NIELSEN
Edinburgh University Press
2015

Vanstyre: Den siste tsaren med familj och helbrägdagörare.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Dynastin

HISTORIA

Galningar och upplysta despoter, monster och liberaler växlar bland härskarna i ätten Romanov, som satt på Rysslands tron i 314 år, en remarkabelt lång tid för en dynasti. De två sista tsarerna var annorlunda, exemplariska äkta män och familjefäder. Men deras politik ledde till att dynastin störtades och Ryssland kastades i kaos och fick en regim som i fredstid mördade minst 30, kanske 60 miljoner oskyldiga människor.

Den siste tsaren Nikolaj II karaktäriserades av sin ingifte morbror Edvard VII som "bedrövligt naiv, omogen och reaktionär". Den engelske kungen kunde ha tillagt "primitivt antisemitisk och hjälplös toffelhjälte". Hans hustru Alexandra (född Alice av Hessen) hade fria händer att vanstyra Ryssland under första världskriget, och det var en av de avgörande, troligen den avgörande orsaken

till februarirevolutionen 1917. Det var känt i Ryssland att helbrägdagöraren Rasputin bestämde ministerutnämningar genom henne.

Det av Lenin beordrade mordet på tsarfamiljen och deras närmaste omgivning i fångenskapen i Jekaterinburg i juli 1917 är det dystra slutet på Simon Sebag Montefiores senaste historiska tegelsten *The Romanovs* (745 sidor). Det är skickligt berättat och så detaljrikt att även en i ämnet hyggligt beläst person blir överväldigad. Sebag Montefiore har använt sig av en ny researcher som hedervärt avtackas i inledningen och som har gjort ett enormt arbete

Det var inget ofarligt ämbete att vara tsar. Av de 19 härskare som Sebag Montefiore räknar med (vi andra räknar med 17) mördades 6. Ingen av de fyra kvinnor som regerade i Ryssland råkade ut för detta sorgliga öde. En respektlös historiker har kallat deras period under 1700-talet för "det ryska gardesmatriar-

katet”, eftersom de sattes på tronen av livgardet. Som därefter uppenbarligen skyddade dem väl.

Den äldste Romanov som man känner till ute i världen är Peter I. Det är huvudsakligen utanför Ryssland som han kallas ”den store”. Reformert eller inte, han var ett monster av sadism och hänsynslöshet, mentalt skadad av fruktansvärda upplevelser som barn. De avrättningar och den tortyr som han flitigt beordrade är exempelösa och de vidriga metoderna skildras ingående, vilket är nyttigt.

Den klart galnaste tsaren, Paul (Pavel) och hans också tämligen förryckte far Peter III, mördades – Peter på uppdrag av sin hustru, som blev Katarina den stora, och Paul garanterat med kännedom och antagligen godkännande av sonen Alexander I. Katarina ansträngde sig att få eftervärlden att tro att Peter inte var far till Paul, men det var han nog. De liknade varandra påtagligt till det yttre och hade alltså galenskapen gemensam.

Av Pavels fyra söner kan möjligen Konstantin sägas brås på far och farfar. Han hade dock klokhet nog att skriftligen avsäga sig tronen redan innan storebror Alexander I dog, men det var inte känt. Innan det reddes ut svor faktiskt somliga trohet till honom. Därför räknas han i den här boken som en i raden av tsarer.

I den förvirring som i samband med

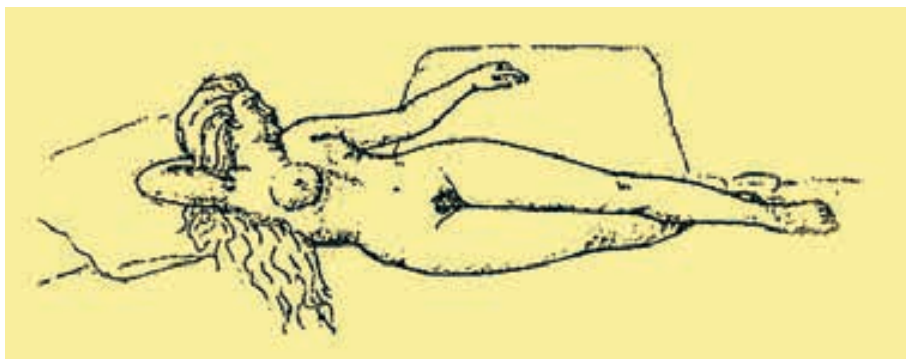
”Det är skickligt berättat och så detaljrikt att även en i ämnet hyggligt beläst person blir överväldigad.”

detta råde 1825 gjorde sammansvurna officerare en valhant revolt, dekabristupproret. Bror nummer tre, Nikolaj I, var däremot resolut och upproret slogs ner med blod. Det var sista gången som gardet försökte reglera makten.

Nikolaj gav intressant nog en upplyst utbildning åt sonen Alexander (II), som till följd av detta blev den verkliga reformtsaren. Varje rysk härskare har fört en politik i motsatt riktning jämfört med föregångaren, har det påpekats, men i det här fallet hade Nikolaj I själv förberett det.

Efter försiktigt manövrerande med taktiskt tillsatta kommittéer avskaffade Alexander II 1861 livegenskapen och gjorde forna trälarna till fria män. Många föregångare på tronen hade funderat på saken men nu blev det av.

Det mest uppseendeväckande i kapitlet om Alexander II är breven mellan honom och hans 30 år yngre älskarinna, senare hans andra hustru, Jekaterina Dolgorukova. Kärleksaffären tog sin början långsamt med promenader och samtal. Hon gick på Rysslands finaste flickpension och där verkade i tre år den berömde progressiva

Med kärlek i blicken: Alexander II tecknar sin älskade Katya.

pedagogen Konstantin Usjinskij, som såg till att den traditionella kursplanen utvidgades med litteratur, matematik och historia. (Usjinskij förekommer inte i den här boken.) Jekaterina blev på kuppen en tidig rysk ”intelligentka”, intressantare att tala med än de vanliga adelsfröknarna. Att hon hade en mycket kvinnlig figur och var vacker gjorde inte saken sämre.

Reven dem emellan citeras med Rysska statsarkivet som källa, och kopior har cirkulerat i väst. De är erotiskt frispråkiga på ett imponerande och mycket sympatiskt sätt. Intima fysiska detaljer dryftas lyckligt, och när de två inte är tillsammans påminner de varandra om hur härligt det var senast. Man får till exempel veta att ”vi

gjorde det på alla möbler i rummet”. Det är helt i sin ordning att det sista som hände innan Alexander gav sig ut på en sista ödesdiger färd i Sankt Petersburg var en kort kärleksstund där han lagt henne på ett bord.

1881 mördades alltså reform-tsaren i ett sällsynt enfaldigt terroråd. Terroristerna hade trots att efter mordet skulle Ryssland resa sig mot tsarmakten. Allt gick tvärtom, Ryssland förstummades i fasa och den nye, extremt reaktionäre tsaren Alexander III drev landet tillbaka och lade som sagt grunden för katastroferna 1917.

Den rutinerade författaren Sebag Montefiore gör full rättvisa åt dynastin Romanovs 304 år vid makten. Detaljrikedomen och alla namngivna personer tynger dock berättelsen. Det hade räckt med hälften så många namn. Avsnittet om segrarmakternas mellanhavanden efter Napoleons fall är ett exempel. Lika stort utrymme som förhandlingarna får

redogörelserna för vilka damer och höga herrar som gick ur vilken säng till vilken bädd, vilket är icke utan pikant intresse och säger något om sederna vid den här tiden.

Men plötsligt omnämns i förbigående ett slag vid någon plats som heter Waterloo. Som får en säger en rad.

I en strävan att göra det lättare att skilja mellan de olika personerna växlar Sebag Montefiore mellan korrekta namn, ibland med titlar, och smeknamn på olika Romanovs. Det förvirrar mer än det underlättar för den oskyldige läsaren.

En del geografiska lustigheter förekommer som inte ska finnas ens i ett populärhistoriskt verk. Karl XII dog tydligen i Danmark och fästningen Kronstadt som skyddar Sankt Petersburg förväxlas med Bomarsund på Åland. Ryssarna ”raided Stockholm 1719”, det handlar förstås om incidenten vid Baggensstaket, långt från Stockholms stad den gången.

Och så är det en besynnerlig företeelse i bokens språk som får oss att fundera över hur det fungerar mellan ”originalförfattare” och researcher i den här sortens boktillverkning. De många ryska namnen är konsekvent transkriberade enligt engelskt mönster. Det är kanske researcherns verk?

Men här och där ska det snobbas med ”autentiska ryska uttryck”, gärna kursiverade. De är genomgående felaktiga. Det är kanske ”originalförfattaren” som överskattat sina språkkunskaper?

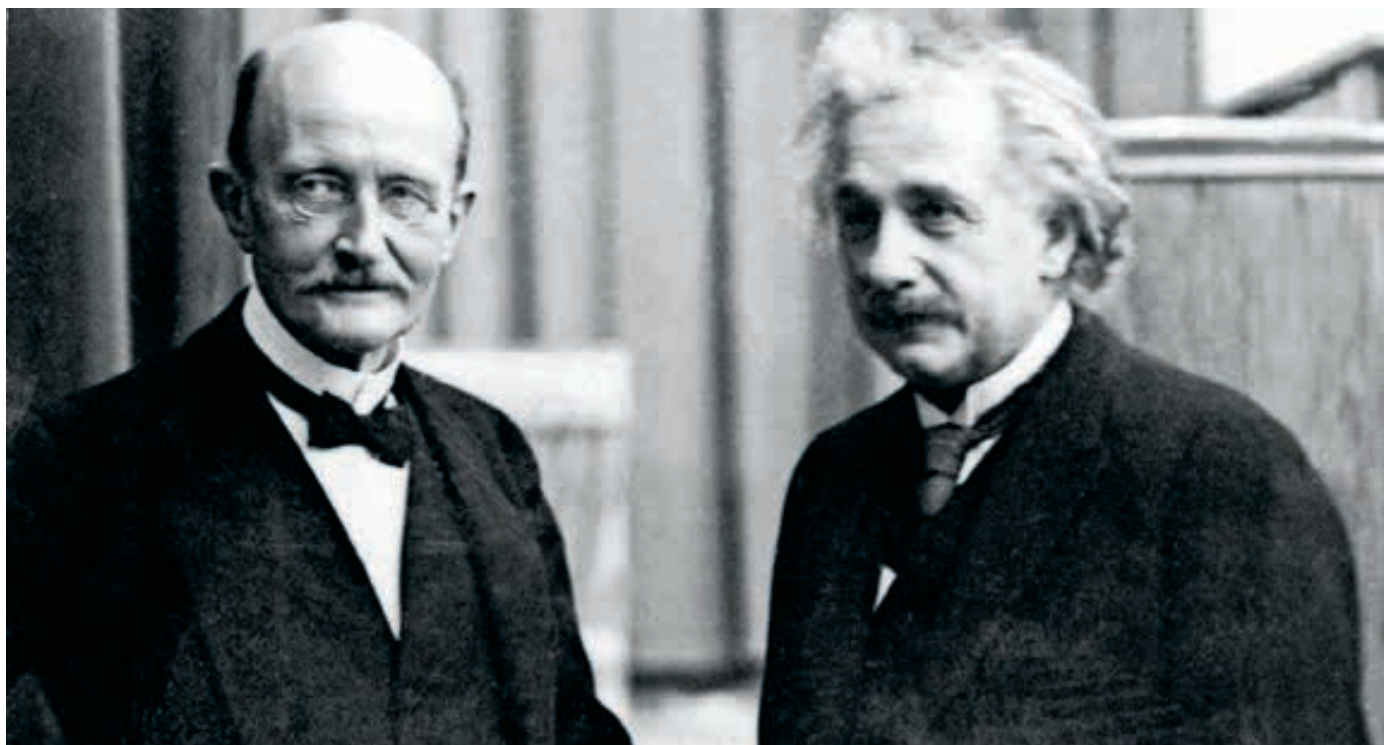
Så där kan man fundera. 🌸

Staffan Skott

THE ROMANOVS
1613–1918

SIMON SEBAG
MONTEFIORE
Weidenfeld & Nicolson 2016

Max Planck och Albert Einstein: såta vänner. Ibland.

FOTO:TT

Den lydige medborgaren

FYSIKHISTORIA

Tyskland hösten 1944. De allierade rycker fram på såväl väst- som östfronten. Många tyska städer ligger i ruiner efter Storbritanniens och USA:s intensiva bombningar. Vid Folkdomstolen i Berlin pågår rättegångarna mot dem som utpekats för att ha varit med i attentatet mot Hitler sommaren dessförinnan. Bland de anklagade finns Erwin Planck, älsklingsson till fysikern Max Planck. Denne, nu 86 år, är något av en nationell ikon. Erkänt aktad som forskare, krönt med Nobelpris i fysik och mentor för flera generationer av tyska fysiker, har han varit en ledande gestalt inom den tyska forskningsvärlden under mer än ett halvsekel. Han har tjänat fäderneslandet på hemmafronten troget under två världskrig. Han ber nu i förtvivlade ordalag såväl Hitler som Himmler om nåd för sin son. Ett tag ser det ut att lyckas: Erwins anhöriga får i november meddelande från Himmlers kansli att dödsdomen har omvandlats till livstids fängelse. Men två månader senare rämnar allt: den 23 januari 1945 avrättas Erwin av Gestapo.

Så börjar Brandon Browns bok *Planck*. Vad som sedan följer är bland det bästa jag har läst på länge inom populärvetenskap och populär vetenskapshistoria.

Browns upplägg är originellt. Bokens kapitelrubriker i form att successiva månader 1943 till 1945 ger intryck av att det skulle röra sig om en dagboksliknande framställning. Istället tar Brown händelserna under slutskedet av andra världskriget till utgångspunkt för långtgående tillbakablickar. Jag blir först smått överraskad av det greppet, men Browns skickliga behandling fångar. Jag har nästan haft svårt att lägga boken ifrån mig innan jag läst den färdigt!

Brown är professor i fysik vid San Francisco-universitetet. Han har en enastående förmåga att skriva för en bredare krets. Den består inte minst i hur han skickligt blandar personhistoria med fysik, den senare så förtjänstfullt behandlad att man även utan större förkunskaper kan hänga med. På det viset ger Brown sina läsare, nästan omärkligt, en god inblick i vetenskapshistoria i form framförallt av fysikens utveckling under första halvan av förra seklet. Historien blir därmed en effektfull bakgrund till Max

Plancks livsöde, hans framgångar likaväl som hans motgångar, och inte minst hans enastående förmåga att resa sig även efter de svåraste besvikelser. Det är fascinerande läsning alltigenom.

Huvudpersonen i boken är alltså Max Planck. Hans långa levnad börjar i Kiel 1858 i vad som då var den danske kungens Schleswig-Holstein. Några tyska krig och två stora världskrig senare avlider han i Göttingen 1947. Under sin livstid fick han uppleva inte bara Tysklands till slut grundligt misslyckade kamp för herravälde, utan också en enastående teknikutveckling.

Faktum är att Planck genomlevde en revolution inom fysiken, en revolution som han själv verksamt bidrog till, om än något motvilligt. Hans arbete med den så kallade svartkroppsstrålningen från år 1900 blev nämligen startpunkten för kvantfysiken, den omvälvning i vår förståelse av atomerna och deras inre som skedde under första halvan av förra seklet. Svartkroppsstrålningen är den värme- och ljusstrålning som varje föremål avger oberoende av sin sammansättning och som bara beror på föremålets temperatur. Det revolutionerande bestod i att Planck, för att kunna förklara denna strålning, blev

tvungen att anta att ljuset sänds ut i form av små paket – det som senare kommit att kallas fotoner – alltså inte i ett jämt flöde, som man dittills hade föreställt sig. Få, allra minst Planck själv, kunde ana att denna kvanthypotes var fröet till det som Einstein, Bohr och andra skulle få att växa till en hel världsbild grundad på energins och materiens diskontinuerliga natur.

Redan vid tiden för sin upptäckt hade Planck avancerat från en tjänst vid Kiel-universitetet till en prestigefylld professur vid universitetet i Berlin. Det var från den positionen som han kom att utöva en enorm påverkan på tysk naturvetenskaplig forskning. Han hade inte bara högt anseende som forskare, sent omsider bekräftat med Nobels fysikpris för 1918. Han innehade också ett antal höga förtroendeposter inom tysk forskningsförvaltning från vilka han kunde utöva ett enastående inflytande. Bland annat var han – dock inte alltid samtidigt – rektor för Berlinuniversitetet, ordförande för det forskningsrådliknande Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften, sekreterare i preussiska vetenskapsakademien, och redaktör för en av dåtidens ledande fysiktidsskrifter, *Annalen der Physik*.

Plancks personliga insatser som stöd och mentor för många yngre tyska fysiker är också omvittnade. Vi kommer då in på några av birollerna i Browns Planckska drama.

Den mest namnkunnige av dem är Albert Einstein. Planck var redaktör för

Erwin Planck: den förlorade sonen.

FOTO: GETTY

institutionen! Men Planck stödde henne, gjorde henne till sin assistent och grundlade en livslång vänskap.

En stor del av Browns bok tar upp Plancks omdiskuterat kluvna förhållande till Hitler och nazisterna. Under 1920-talets förspel till nazisternas maktövertagande bekämpade Planck ihärdigt de "ariska" fysiker som ville utrota vad de ansåg verklighetsfrämmande, "judisk" fysik, personifierad inte minst av juden Einstein. Och strax efter det att Hitler hade kommit till makten våren 1933

"Plancks undfallenhet för nazisterna kunde Einstein aldrig förlåta honom, och deras vänskap nådde fryspunkten."

Annalen der Physik när den dittills rätt okände patentverkstjänstemannen Einstein 1905 sände in det ena mera omvälvande arbetet efter det andra för publicering i tidskriften. Planck insåg storheten i dessa uppsatser och såg till att de blev publicerade. Detta blev upptakten till en livslång relation de två fysikgiganterna emellan, först präglad av nära vänskap – de musicerade till exempel gärna tillsammans – men senare till Einsteins avståndstagande till följd av Plancks följsamhet gentemot naziregimen.

En annan av Plancks adepter var Lise Meitner. Kvinnor i fysiken var något högst ovanligt i början av förra seklet. Meitner berättar själv hur hon fick ta sig in till institutionen bakvägen, hur hon bara fick tillåtelse att arbeta i en gammal verkstadslokal, och hur hon måste ta sig till en restaurang tvärs över gatan eftersom det inte fanns några damtoiletter på

tar han en födelsedagshälsning från rikskanslern på sin 75-årsdag till förevändning att be om ett sammanträffande med högst densamme. Med sin starka tilltro till vetenskapens betydelse för Tyskland argumenterar Planck dels för att den nya regimen skall ge fortsatt stöd till forskningen, dels till förmån för sina judiska forskarkolleger. Det senare gör Hitler ursinnig. Inför Führerns raseriutbrott känner sig Planck förnedrad och kan bara tyst dra sig tillbaka.

Planck själver dock förtreten och blir en lydig medborgare också under nazisternas valde. Att lämna Tyskland faller honom aldrig in. Med sitt motto "Tyskland mitt fädernesland, vad som än må hända" menar han att han tjänar sitt land bäst genom att göra så gott det nu går inom dess gränser i

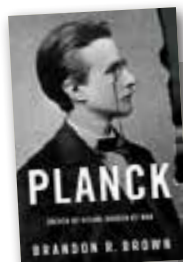
hopp om att det så småningom skall komma bättre tider. Han går till och med så långt att han verkställer en order om att avskeda judiska medarbetare. Plancks undfallenhet för nazisterna kunde Einstein aldrig förlåta honom, och deras vänskap nådde fryspunkten.

Men tillbaka till sonen Erwin och Folkdomstolens anklagelser mot honom att ha deltagit i attentatet mot Hitler. Erwin stod sin far mycket nära. Inte minst hade de såväl musik som alpvandringar gemensamt. Han kom att betyda extra mycket för sin far, särskilt sedan hans äldste bror stupat i första världskriget och sedan i samma veva hans båda tvillingssystrar avlidit i barnsäng tätt efter varandra. Erwin hade varit officer. Han hade gett sig ut i kriget 1914 men snart gripits av fienden och fått tillbringa några år i fransk fångenskap. Han släpptes så småningom och blev politiker med poster högt upp i Weimarrepublikens regering. När nazisterna tog makten lämnade han dock politiken för näringslivet. Han umgicks i kretsar som var i opposition mot Hitler, men var knappast direkt inbegripen i själva attentatet mot Führern. Man kan förstå faderns desperation och förtvivlan över att den nation som han tjänat så trofast var på väg att avrätta det enda av hans fyra barn som då fanns kvar i livet.

Brown är som nämnts fysiker till professionen, inte historiker. Han får i hög grad förlita sig på andra källor än egen forskning i sin framställning. Att notera är att han på ett par ställen hänvisar till den svenske journalisten Gunnar Pihl, Berlin-korrespondent för *Sydsvenska Dagbladet* fram till augusti 1943, och dennes bok från 1944 om Tyskland. Likaså refererar Brown till Peter Englunds *Stridens skönhet och sorg* liksom till den svenske statsvetaren och politikern Rudolf Kjellén, vars bok om bland annat geopolitik (ett ord som Kjellén präglade) tydligen gillades av Planck.

Browns bok ger full rättvisa åt Max Planck som en framstående gestalt, av ett oblikt öde bestämd att få sin karaktär hårt prövad av verkligheten. Att Plancks minne lever bekräftas av att det som tidigare var det forskningsstödande Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft nu motsvaras av Max-Planck-Gesellschaft, som driver ett 80-tal forskningsinstitut i Tyskland. ❀

Bengt EY Svensson

PLANCK
DRIVEN BY VISION,
BROKEN BY WAR
BRANDON R BROWN
Oxford University Press 2015

Napoleon: bestämmer Europas utseende.

FOTO: TT

Den subjektiva faktorn

HISTORIA

Marxister har alltid haft ett problem med det som i lärans terminologi kallas för "den subjektiva faktorns roll" i historien. I sin polemik mot alla *narodniks* hjälte dyrkan, i deras sinnebild oftast en bombkastande "aktivist", sökte den ryska marxismens *grand old man*, Georgij Valentinovitj Plechanov, en gång för alla förklara den "dialektiska relationen" (för att fortsätta med samma språkbruk) mellan individens och massans historiska roller, eller snarare relationen mellan individen (den subjektiva faktorn) och de historiska "lagbundenheter-na" (objektiva förhållanden).

I sin berömda essä: "Om personlighetens roll i historien" (1898), sammanfattade Plechanov:

"En stor man är inte stor, därför att hans personliga särigheter sätter en individuell prägel på stora historiska händelser utan därför att han besitter särigheter som gör honom mest ägnad att tjäna sin tids stora samhällsbehov, vilka uppstått under inverkan från allmänna och speciella orsaker."

Den kanadensiska historikern Margaret

MacMillan jagar inte några sådana förklaringar. Visst, hon medger att en av historikernas uppgifter är att söka finna och beskriva de tidsmässigt utsträckta och övergripande mönstren, det som fransmannen Fernand Braudel kallade *la longue durée* i sin studie av Medelhavsregionen från mitten av 1500-talet och framåt: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949).

Hon till och med gläds över att det finns kolleger som har tagit sig an sådana stora svep – det har hon också själv gjort i böcker som *The War That Ended Peace. The Road to 1914* (2013) eller *Women of the Raj. The Mothers, Wives, and Daughters of the British Empire in India* (1988).

Men precis som historieskrivningen berikas av insikter från andra vetenskaper – arkeologi är det första som man kommer att tänka på, men också antropologi, sociologi, biologi och numera även genetik – så berikas den också av kunskaperna om individers liv och gärningar, av biografier. MacMillan anser självklart att individen är invävd i sin samtid. Vi är alla produkter av våra egna personliga historier, och dessa historier är i sin tur skapade av faktorer som klass, samhälle, idéer, kultur,

institutioner och skeenden utanför vår kontroll.

Samtidigt kan varken MacMillan som historiker eller vi som lekmän nedvärdera enskilda individers betydelse. Eller, som i citatet från Plechanov ovan, förminska dem till betjänter åt mycket större krafter än de själva. Vad vore den socialistiska rörelsen utan Marx? Hur skulle Europa ha sett ut utan Napoleon? Hur skulle det romerska republikens historia ha gestaltat sig om inte Caesar med hjälp av ett tärningskast hade fattat beslutet att korsa Rubicon?

Och för den som är intresserad av andra liv än sitt eget, framförallt av andra som levat före, långt före än en själv, finns det något fascinerande i att det funnits individer, människor som vi själva, som befunnit sig och verkat i världar som är helt annorlunda än vår egen.

"Historiens poesi", skriver den brittiske historikern G M Trevelyan, "återfinns i det skenbart mirakulösa sakförhållandet att en gång, på denna jord, en gång, på denna så bekanta plats, fanns andra män och kvinnor, så verkliga som vi är idag, som tänkte sina egna tankar, som leddes av sina egna passioner, men som alla idag är

borta, en generation som uttraderas av nästa, svunna, så som vi själva snart helt skall försvinna, så som spöken när hanen gal.”

Det är med denna romantiskt förföriska ansats som MacMillan i sin senaste bok, *History's People* tar sig an två slag av individer som haft avgörande betydelse i relationen till specifika historiska epoker – dem som med sina personligheter har påverkat sin historiska epok – aktörerna – och dem som med sina personligheter påverkat vår förståelse av en specifik historisk epok – observatörerna.

På ett sätt kan man säga att MacMillan fuskar någonstans mot slutet av boken, när hon går över från att berätta om aktörernas karaktärer, drivkrafter, egenskaper och egenskapsförändringar, till att berätta om observatörerna, nedtecknarna och krönikörerna.

Ty från att berätta om individer som påverkat historien, övergår hon till att berätta om individer som påverkat historieskrivningen, vår förståelse av historien. Men hon gör det på ett så läsvärt och vinnande sätt, att man som läsare överser med den perspektivförskjutningen.

History's People är en skickligt samman-

brittisk premiärminister, när denne som ung man i ett avlägset hörn av norra Wales skriver till den kvinna han hoppas äkta, med en uppriktighet som idag skulle uppfattas som dålig smak, men som vi givetvis fortfarande ser manifesteras: ”Min främsta tanke är att ta mig fram. För denna idé är jag beredd att offra allt – utom det att jag tror på ärlighet. Jag är beredd att till och med kasta kärleken under hjulen på min *Juggernaut*, om den står i vägen...”

Bland de personer som MacMillan behandlar i denna del – Otto von Bismarck, W L Mackenzie King och Franklin D Roosevelt – är förmodligen Bismarcks skrupelfrihet och manipulationer mest kända och mest utförligt dokumenterade. Men vilken dussinsbuse eller vardagspsykopat som helst kan uppvisa liknande drag. Det som utmärker dessa tre och andra med dem är förmågan att manövrera mellan långsiktiga och kortsiktiga mål, taktiska avvikelser med en talang för att känna av sin tids stämningar och tendenser och att kunna lära sig av sina misstag och ändra sitt agerande, utan att därför nödvändigtvis ändra sina åsikter. Och lika viktigt är givetvis att våga ta tillfället i akt

David Lloyd George: Offrade gärna allt för framgång.

FOTO: TT

kan anfäktas av samma åkomma, och MacMillan berättar i det sammanhanget om Woodrow Wilson och Margaret Thatcher.

Historien om den senares allt tilltagande självsäkerhet och självtillräcklighet efter den tredje valsegern 1987, och hennes avgörande taktiska misstag kring den radikala introduktionen av *poll tax*, erbjuder läsning av det dystrare slaget, både som politiskt felsteg och som mänskligt drama betraktad. Som en nära medarbetare sammanfattar: ”Hon genomlevde inte en enda dag av lycka, efter att ha blivit avsatt.” Samtidigt visade Thatcher heller aldrig något tecken på att hon någonsin kom att förstå den roll som hon själv spelade i sitt eget fall.

”Vad vore den socialistiska rörelsen utan Marx? Hur skulle Europa ha sett ut utan Napoleon?”

fogad bokversion av de radioföredrag som MacMillan höll under samma titel i november 2015; formatet *The Massey Lecture Series* skapades 1961 och sänds i den kanadensiska public service-radion sedan dess. (Ett sidospår här blir frågan när Sveriges Radio senast anlitate vetenskapsmän och forskare för att hålla fem timslånga föredrag med utgångspunkt i den egna forskningen – om det nu någonsin inträffat.)

När det gäller kategorin av individer som påverkat historiens gång har MacMillan använt sig av ett annorlunda och likväl tilltalande berättartekniskt grepp – eftersom det är så igenkännbart. Istället för att ge läsaren en katalog av karaktären ”Historiens 100 viktigaste personer” eller liknande har hon utgått från en kategorisering av egenskaper och ageranden, som visserligen inte återkommer hos alla sådana personer, men som gör det möjligt att sortera betydelsefulla individer på grundval av de sätt på vilket de har påverkat sin samtid.

Ledarskap och övertalningsförmåga är två sådana karaktärsdrag. Men det är inte ett nödvunget ledarskap utan en från unga år märkbar och tydlig ambition, till och med en hänsynslös ambition. MacMillan citerar David Lloyd George, blivande

när det erbjuds, även när oddsen är höga.

Häri liknar de de klassiska entreprenörerna, och några av dem – Richard Nixon, Max Aitken, lord Beaverbrook – var antingen entreprenöriella men valde offentliga ämbeten och politik, som de hanterade på samma sätt (Nixon), eller också alternerade de mellan affärer och politik (Aitken).

Men vid någon punkt finns risken att framgångarna stiger en åt huvudet, att den riskvillige och skicklige ledaren drabbas av övermod, av hybris. Det finns inget som hans eller hennes begåvning och geni inte kan bemästra. MacMillan kan givetvis inte låta bli att berätta om Hitler respektive Stalin – där ju den senare också höll på att få en bana som drabbade den förra, om det inte varit för att den föras hybris var kanske ännu galnare och den landareal som den senare behärskade var ännu större; det gick inte att föra blixtkrig över så stora avstånd som i Sovjet-Ryssland på det sätt som Nazi-Tyskland så framgångsrikt kunnat föra i Polen eller Frankrike.

Men även demokratiskt valda ledare

Nyfikenhet, ambition, beslutsamhet och risktagande driver historiens personligheter. Att vara nyskannande, okonventionell, banbrytare är också nödvändigt. Att lära sig av sina misstag och att kunna komma igen. Och att leva i en tid och under omständigheter som ger en utdelning för dessa egenskaper. Samt, som en absolut nödvändighet, *sine qua non*, hänsynslöshet och skrupelfrihet. Belöningen: makt och utrymme att forma sin samtid. Straffet om man går för långt: hybris och sedan fall.

Det är samspelet mellan individerna och deras världar som är själva historien och som gör den levande för oss idag, skriver MacMillan mot slutet. Och hon själv lyckas mer än väl. De bästa historikerna är också de bästa berättarna. ✨

Thomas Gür

**HISTORY'S PEOPLE
PERSONALITIES
AND THE PAST**
MARGARET MACMILLAN
Profile Books 2016

Schori lever oliv

"RES TILL SEYCHELLERNA!" Uppmaningen är Pierre Schoris och levereras i *Dagens Nyheter* med en folklighet man sällan stöter på utanför landets bättre golfbanor.

Reser man till Seychellerna ska man nämligen komma till insikt om varför Sverige kandiderar till "den enda församling i världen som har legitimitet för att verka för global fred och säkerhet". Den senare rollen tillskriver Pierre Schori exklusivt FN:s säkerhetsråd.

För att ge sin historia färg tar Schori avstamp i en middag han och hans blivande hustru hade på midsommaraftonen 1973. En ung advokat hade kommit till Stockholm för att tala om Seychellernas självständighetssträvanden från den brittiska kolonialmakten. Tidsandan var "het", konstaterar Schori och hänvisar bland annat till något som han beskriver som "adrenalinframkallande solidaritetsarbete".

Frances Albert René var utbildad i Storbritannien, men hade efter (enligt uppgift) en kort karriär i finansbranschen engagerat sig i seychellisk exilpolitik. 1962 bildade han det socialistiska Seychelles People's United Party (SPUP). Få saker kan därmed ha varit mer naturliga än att fira midsommar med Pierre Schori.

ETT AV DE KANSKE MER framträdande dragen i Pierre Schoris gärning som diplomat och politiker är ju som bekant en inte obetydlig entusiasm för ledare i socialistiska enpartistater på tropiska öar. Seychellerna och Frances Albert René är inget undantag. Schori skriver – möjligen påverkad av det adrenalinskapande solidaritetsarbetet – att "SPUP förde landet till självständighet 1976 och René blev president". I verkligheten passade René i juni 1977 på att med stöd från det socialistiska Tanzania genomföra en statskupp när den folkvalde presidenten James Mancham var på samväldeskonferens i London.

Under drygt femton år skulle René vara president i en enpartistat. Som sådan kallade han sig "Indian Ocean Socialist" och upprätthöll inte minst en imponerande flora av utrikes relationer. Och nu talar jag inte främst med Pierre Schori. Seychellerna kom under denna tid att inte bara motta bistånd från Nordkorea. Kim Il Sung bistod dessutom med ett drygt hundratal militärrådgivare. Bland presidentens livvakter och andra rådgivare märktes östtyskar och kubaner. Den sovjetiska flottan var en vanlig gäst i hamnen.

"Den sovjetiska flottan var en vanlig gäst i hamnen."

I kalla krigets 1980-tal var Seychellerna strategiskt viktigt placerat och det amerikanska flygvapnet hade sedan den brittiska tiden en flygledningsstation som René tillät vara kvar, uppenbart mot ett rundnätt bistånd från USA. Renés alliansfrihet verkar i hög grad ha gått ut på att spela ut stormakterna mot varandra. För ett land

med 90 000 invånare hade Seychellerna på 1980-talet alltså en högst spännande samling utländska gäster. Den diplomatiska kåren sägs ha varit något ur en roman av Somerset Maugham. Om man lägger till några kuppför-

sök, varav ett under täckmantel av en "drinking club", är det nog inte helt fel att också beskriva det hela som något ur en robust kiosckdeckare.

UTÖVER ATT INTE TILLÅTA någon opposition anses René ha gått tämligen hårt fram. Allt är relativt, inte minst i denna del av världen vid denna tid, men han har anklagats för tortyr, brott mot mänskliga rättigheter, korruption och att ha legat bakom ett spektakulärt mord på en oppositionspolitiker i exil i London.

För att vara en marxistisk enpartistat kom Seychellerna att utveckla en betydande finansiell industri, vars främsta konkurrensfördel var diskretion och obefintliga skatter. Seychellerna var helt enkelt världens första socialistiska skatteparadis. När den dåvarande amerikanske ambassadören David Fischer kom till huvudstaden Mahé 1982 räknade han till åtta internationella storbanker. I en stad med 20 000 invånare. Ambassadören mötte en högst dynamisk internationell närvaro på Seychellerna i början av 1980-talet. Med kopplingar till såväl den New Jersey-baserade maffian som den skandalomsusade Vatikanägda banken Banco Ambrosiano. Ambassadör Fischer ska också av presidentens hustru ha blivit hotad att bli "begravd till sjöss" när presidentparet fått läsa det amerikanska utrikesdepartementets årliga rapport över mänskliga rättigheter på Seychellerna.

Sannolikt högst adrenalinframkallande.

"SÅ FÅR GÅNGNA TIDERS solidaritet konkret betydelse och skapar nutida fördelar", menar Pierre Schori efter att ha återsett den åldrige Frances René på Seychellerna. Man får nog säga att juryn är ute i den frågan. Däremot lockar Schoris uppmaning att resa till Seychellerna. Just den period då han var där – mars-april – ska ju vara bra vädermässigt.

Fredrik Johansson

PÅ AXESS TV.
PÅ AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

FRÅN KRISTUS TILL KONSTANTIN

Hur utvecklades kristendomen från perifer gruppering till att bli officiell religion i romarriket?

Följ med på en flera hundra mil lång resa genom Europa, Nordafrika och Mellanöstern och besök de platser där kristendomen föddes och växte. Historieprofessorn Jonathan Phillips tar oss med genom kristendomens första 400 år och utforskar dess triumfer och vedermödor.

Serie i sex delar med start måndag 23 maj kl 20.00 på Axess TV.

Axess TV, 23 maj kl 20.00 • Hela veckan på axess.se

ROLEX

THE MILGAUSS

A pioneering anti-magnetic watch developed for scientists and engineers, blending ingenious design and irresistible style.
It doesn't just tell time. It tells history.

OYSTER PERPETUAL MILGAUSS

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM